

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง

การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

A Study the Route of Buddhism Propagation in Dvaravati Civilization

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

Dvaravati : History Knowledge and The Propagation of Buddhism

in Thai Society

โดย

ดร.เพ็ญพรรณ เพ็ญฟูลอย

พระครูสถิตธรรมมาลังการ, ดร.

พระปลัดสมพร กิตติโสภโณ, ดร.

พระปลัดเขตจันทร์ อีสสโร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765004

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง

การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

A Study the Route of Buddhism Propagation in Dvaravati Civilization

โดย

ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

พระครูสถิตธรรมมาลังการ, ดร.

พระปลัดสมพร กิตติโสภโณ, ดร.

พระปลัดเขตจันทร์ อีสโร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765004

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Research Sub - Project 3

Dvaravati : History Knowledge and The Propagation of Buddhism
in Thai Society

By

Dr.Penphan Fuangfooloy

Phrakrusathitdhammalangkarn Dr.

PhrapaladSomporn Kittisobhano, Dr.

PhrapaladKhetkhan issaro (khonngandee)

Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Suphanburi Srisuvarnabhumi Buddhist College
B.E. 2565

Research Project Funded

By Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800765004

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
ผู้วิจัย:	ดร.เพ็ญพรรณ เพื่อองฟูลอย, พระครูสถิตธรรมมาลังการ, ดร. , พระปลัดสมพร กิตติโสภโณ, ดร. , พระปลัดเขตจันทร์ อิศุสโร
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
ปีงบประมาณ:	2565
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และ 3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี โครงการวิจัยเป็นแบบผสมวิธี (Mix Method Research) ประกอบด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงเอกสาร คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันออกแบบการวิจัย เครื่องมือวิจัย การเก็บข้อมูลวิจัยอย่างเป็นระบบ ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ในพื้นที่วิจัย 4 แห่ง ได้แก่ อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ผลการศึกษาพบว่า:-

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เมืองโบราณอุทุมพรและบ้านดอนตาเพชร มีร่องรอยหลักฐานการตั้งชุมชนมาราว 2,500 ปี เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าโลก ระหว่างจีนกับอินเดีย โดยมีแม่น้ำแม่กลอง ลำน้ำทวน แม่น้ำจรเข้สามพัน ลำน้ำท่าว่า แม่น้ำท่าจีน เป็นเส้นทางหลักในการติดต่อค้าขาย ชุมชนบ้านดอนตาเพชร เป็นแหล่งบ่มเพาะทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครอง แล้วส่งต่อไปยังเมืองโบราณอุทุมพร ซึ่งมีพัฒนาการมีตัวตนของอารยธรรมทวารวดี และขยายตัวของชุมชนบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำใกล้ทะเล การแพร่เข้ามาของ ภาษา ศิลปวัฒนธรรม และพระพุทธศาสนา พร้อมกับการค้าขายที่เชื่อมโยงเครือข่ายการแลกเปลี่ยนสินค้า สันนิษฐานได้ว่าเมืองคูบัวเป็นเมืองท่าสำคัญ ที่มีการขนส่งสินค้าผ่านแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำแม่กลอง ลำน้ำทวน ลำน้ำท่าว่า และแม่น้ำท่าจีน เกิดเป็นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามรอยเส้นทางการค้าขายสินค้า

Research Title: A Study the Route of Buddhism Propagation in Dvaravati Civilization

Researchers: Dr.Penphan Fuangfooloy, Phrakrusathitdhammalangkarn Dr. , PhrapaladSomporn Kittisobhano, Dr. , PhrapaladKhetkhan issaro (khongandee)

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Suphanburi Srisuvarnabhumi Buddhist College.

Fiscal Year: B.E. 2565

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

ABSTRACT

The objectives of this research are 1) To study the history and knowledge of the Dvaravati Civilization 2) To design an archeological map of Dvaravati Civilization in Suphan Buri Province and 3) To study the route of Buddhism propagation in Dvaravati Civilization. The research plan adopts a Mixed Method Research approach. It consists of qualitative research and documentary research. The researchers jointly designed the research. research tools systematically collecting research data. With in-depth interviews in 4 research areas: U Thong District, Suphan Buri Province, Phanom Thuan District, Kanchanaburi Province Kamphaeng Saen District Nakhon Pathom Province and the city district Ratchaburi Province.

The results of the study showed that:-

In the ancient civilization of the Dvaravati era, the cities of U Thong and Ban Don Ta Phet had a significant role in propagating Buddhism in the region. These communities thrived for approximately 2,500 years and they were located along the global trade route between China and India. The key waterways involved were the Mae Klong River, the Tha Chin River, the Chao Phraya River, and the Tha Chin River, which played a crucial role in facilitating trade and commerce. The Ban Don Ta Phet community was historically significant, encompassing aspects of history, society, culture,

economy, and governance. It served as a cultural melting pot and later transmitted these developments to the ancient city of U Thong, where the Dvaravati civilization flourished and expanded within the river valley near the sea. The influx of language, arts, culture, and Buddhism accompanied the trade connections that linked the exchange of goods. It is believed that Ku Bua, a prominent city with significant trade through vital waterways like the Mae Klong River, Tha Chin River, Tha Chin River, and Chao Phraya River, served as an important center for propagating Buddhism along the trade routes of goods.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ดร.อุดม สมพร ผู้ก่อตั้งจิตป่าละอาน์สถานบ้านคูบัว ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานบ้านดอนตาเพชร ผศ.ดร.ฉันทส เพียรธรรม ที่ปรึกษาแผนงานวิจัย ผู้ให้คำแนะนำ ชี้แนะกระบวนการสืบค้นข้อมูล และเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยทุกครั้ง อาจารย์ธนิศศักดิ์ แป้ง บ้านพลูหลวงและอาจารย์ฉัตริน เพียรธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีสุวรรณภูมิ พระครูโสภณวีรานุวัตร, ผศ.ดร. รองผู้อำนวยการฝ่ายบริหาร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ ผู้เชี่ยวชาญเมืองโบราณอุทอง สมาชิกชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ประชาชนในพื้นที่วิจัยทุกท่าน

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้สนับสนุนทุนวิจัย ให้คำแนะนำ ชี้แนะแนวทาง พร้อมทั้งให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกท่านที่ช่วยอำนวยความสะดวกทุกขั้นตอน

ขอกราบขอบคุณพระสุพรรณวชิราภรณ์, ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ ที่ให้การสนับสนุนและเมตตาแนะนำการประสานงานรับรองเอกสารลงพื้นที่วิจัยทุกครั้ง ขอขอบคุณผู้ร่วมวิจัยทุกท่าน เจ้าหน้าที่สำนักงานวิทยาลัย ที่ช่วยลงพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัยในครั้งนี้

ประโยชน์ทั้งหลายอันพึงมีจากงานวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยขอบูชา พระคุณบิดา มารดา ครู อาจารย์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลาย และผู้มีอุปการะคุณทุก ๆ ท่าน ที่ได้เมตตาอบรมสั่งสอน แนะนำ เป็นที่ปรึกษาให้ความรู้ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้

ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

หัวหน้าโครงการวิจัย

30 มิถุนายน 2566

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์	5
1.3 ปัญหาการวิจัย	5
1.4 ขอบเขตการวิจัย	5
1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	6
1.6 กรอบแนวคิดการวิจัย	7
1.7 ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย	9
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 แนวคิด ทฤษฎี	11
2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรม	11
2.1.2 แนวคิดร่องรอยชุมชนทวารวดี	15
2.1.3 แนวคิดร่องรอยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สมัยทวารวดีทางศิลปกรรม	18
2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแห่งการเรียนรู้	29
2.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้ (KM)	33
2.1.6 แนวคิดการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม	40
2.1.7 แนวคิดการเผยแพร่	43
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	44
2.3 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย	51
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	

3.1	รูปแบบการวิจัย	54
3.2	พื้นที่วิจัย	56
3.3	ผู้ให้ข้อมูลวิจัย	56
3.4	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	60
3.5	การเก็บรวบรวมข้อมูล/การปฏิบัติการวิจัย	62
3.6	การวิเคราะห์ข้อมูล	65
3.7	เป้าหมายการวิจัยเชิงคุณภาพ	66
3.8	การนำเสนอข้อผลการวิจัย	67
บทที่ 4 ผลการวิจัย		
4.1	การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี	68
4.1.1	การศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร	68
4.1.2	การศึกษาข้อมูลภาคสนาม	82
4.1.3	บทสรุปจากการศึกษา	96
4.2	การสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี	98
4.2.1	ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี	99
4.2.2	เส้นทางและความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา	106
4.2.3	บทสรุป	108
4.3	การนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี	109
4.4	องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย	112
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ		
5.1	สรุปผลการวิจัย	113
5.1.1	สรุปผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1	113
5.1.2	สรุปผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2	115
5.1.3	สรุปผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3	116
5.2	อภิปรายผล	119
5.2.1	อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1	119
5.2.2	อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2	123

5.2.3 อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3	125
5.3 ข้อเสนอแนะ	137
บรรณานุกรม	139
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก รูปกิจกรรม	145
ภาคผนวก ข เครื่องมือวิจัย	161
ภาคผนวก ค รายชื่อผู้ให้ข้อมูลวิจัย	169
ภาคผนวก จ จริยธรรมวิจัยในมนุษย์	174
ประวัติคณะวิจัย	176

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณะทูตสายที่ 8 โดยมีพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระ เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิ ได้แก่ เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองศรีมโหสถ อำเภอสรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี และในประเทศพม่า เช่น เมืองโบกาโน เมืองศรีเกษตร และเมืองสะเทิม แล้วประดิษฐานพระพุทธศาสนาตั้งมั่นจนเป็นปึกแผ่น ซึ่งในสมัยก่อนพุทธกาลพบว่าชาวอินเดียได้เดินทางมาค้าขายกับรัฐสุวรรณภูมิและเข้ามาตั้งถิ่นฐานเผยแผ่วัฒนธรรมแก่ชาวพื้นเมืองในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อจากนั้นจึงมีผู้นับถือพระพุทธศาสนา เดินทางเข้ามาดินแดนแหลมอินโดจีนเป็นจำนวนมาก ในสมัยทวารวดีจึงมีผู้คนผสมผสานอยู่ร่วมกันหลายเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ หากแต่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการสร้างสรรค์ วัฒนธรรมประเพณี โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมผสาน จนเกิดการหลอมรวมกันทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ที่เป็นรูปแบบลักษณะเฉพาะของศิลปวัฒนธรรมทวารวดี จนกลายเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทางสังคม คติความเชื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกัน นักวิชาการพยายามค้นหาว่าศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดีนั้นอยู่ตรงไหน มีเส้นทางของการเผยแผ่ความเจริญไปในทิศทางไหน อย่างไร นักวิชาการตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับศูนย์กลางของทวารวดีไว้ 3 แห่ง คือ เมืองอู่ทอง เมืองนครปฐม และเมืองลพบุรี

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เสนอหลักฐานทางโบราณคดี ไว้ว่า ดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพัฒนาการทางสังคมมนุษย์สมัยสำริดจนถึงสมัยเหล็ก ล้วนได้รับอิทธิพลทางอารยธรรมจากจีนและอินเดีย ทั้งสิ้น¹ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 – 12 ลงมา ดินแดนในแถบนี้มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นบริเวณที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ จึงเกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คนเพื่อเข้ามาแสวงหาทรัพยากรทาง

---

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ 2549), หน้า 61.

ธรรมชาติดังกล่าว เป็นลักษณะการเคลื่อนย้ายแบบทยอยเข้ามาตั้งรกรากอย่างค่อยเป็นค่อยไป และดินแดนในประเทศไทยก็มีความอุดมสมบูรณ์ให้รองรับการแสวงหาทรัพยากรและการสร้างบ้านแปงเมือง² การค้นพบโบราณวัตถุในยุคเหล็กแถบลุ่มน้ำเก่าที่เป็นต้นน้ำของแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งอาจมองได้ว่าการติดต่อทางทะเลนั้นมีเมืองท่าที่สำคัญในแถบนี้น่าจะเป็นเมืองโบราณอู่ทอง³ ด้วยเช่นกัน

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า เมืองอู่ทอง มีร่องรอยที่เคยเป็นศูนย์กลางหรือเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ซึ่งในสมัยอินโด - โรมัน ได้มีพ่อค้าชาวพุทธ ได้นำพระพุทธศาสนาในอินเดียใต้ซึ่งอยู่ในการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์สาตวาหะ และราชวงศ์อิกษวากู (พุทธศตวรรษที่ 5 - 9) นักวิชาการหลายท่านลงความเห็นพ้องกันว่า เมืองหลวงของรัฐทวารวดีนั้นน่าจะอยู่ที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เพราะได้ค้นพบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ละปะระ” ที่เมืองโบราณอู่ทอง⁴ หรือการค้นพบประติมากรรมพุทธสาวก 3 องค์ ถือบาตร ซึ่งเหมือนกับศิลปะอมราวดี เมืองนาครชนโกณฑะ ราชวงศ์อิกษวากู พุทธศตวรรษที่ 10-11⁵ หากพิจารณาจากการสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับหลักฐานโบราณวัตถุสถานและหลักฐานเอกสารต่างๆ รวมทั้งจดหมายเหตุของประเทศจีน และจารึกที่พบในบริเวณเมืองโบราณอู่ทอง ทำให้เชื่อได้ว่า เมืองโบราณอู่ทอง น่าจะเป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี และเป็นเมืองท่าสำคัญ เนื่องจากเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลและมีทางน้ำเข้าออกต่อกับฝั่งทะเลโดยตรงได้ (ดังได้กล่าวมาแล้ว) อีกทั้งยังได้พบโบราณวัตถุประเภทตราประทับดินเผาซึ่งเป็นของติดตัวพ่อค้าชาวอินเดียในสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-14) เป็นจำนวนมาก และในบริเวณเมืองนครปฐมโบราณและในบริเวณใกล้เคียงตราประทับที่แสดงถึงบทบาทด้านการค้าของเมืองนี้ คือ ตราประทับดินเผารูปเรือ⁶ และตราประทับ 2 หน้า

² ศรีศักร วัลลิโภดม, **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง**, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ 2549), หน้า 62.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

⁴ Boeles, J.J. "A note on the ancient city called Lavapura" *Journal of the Siam Society*, Vol. LV, Part I (January 1967)

⁵ บัญชา พงษ์พานิช และคณะ, **จากอินเดียถึงไทย : รอยทางพระพุทธศาสนาแรก ๆ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. 2559), หน้า 15.

⁶ จิรา จงกล, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วันที่ 25 พฤษภาคม 2510 รูปที่ 15; Indrawooth, Phasook, 1983. *The Excavation at the Ancient Town of Nakhon Pathom, Tambon Phra Praton, Amphoe Muang, Changwat Nakhon Pathom.* (in Thai) Nakhon Pathom : Silpakorn University Press.

รูปคชลักษณ์ และ เทพกุเวร ซึ่งจัดเป็นเครื่องรางที่พ่อค้าชาวอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะนิยมพกติดตัวในการเดินทางไปค้าขายยังต่างแดน ซึ่งนักวิชาการทางโบราณคดีลงความเห็นว่า เป็นศิลปกรรมในวัฒนธรรมทวารวดีที่รับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะนอกนั้นยังพบศิลปกรรมจักร จำนวนมาก ประมาณ 30 กว่าวง บางวงมี ศิลารูปกวางหมอบ ประกอบอยู่ และยังได้พบพระพุทธรูป ตลอดจนพระพิมพ์อีกเป็นจำนวนมาก

จากหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ด้านโบราณคดี (รวมด้านจารึก) อาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า เมืองนครปฐมโบราณ น่าจะมีบทบาทเป็นเมืองหลวง หรือศูนย์กลางของรัฐทวารวดีในยุคหลังราวพุทธศตวรรษที่ 13-16 ในขณะที่เมืองโบราณอู่ทอง น่าจะมีบทบาทเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลางของรัฐทวารวดีในยุคแรก รวมพุทธศตวรรษที่ 9-13 ส่วนเมืองลพบุรีนั้น คงจะเป็นเมืองลูกหลวง⁷ เมืองโบราณอู่ทองจัดเป็นเมืองท่าโบราณที่เจริญรุ่งเรืองต่อมาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักร และเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี

ส่วนนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้เสนอว่า อารยธรรมทวารวดีได้รักษาจารีตของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่สมัยสุวรรณภูมิ พุทธศิลปะของทวารวดีจึงมีการเลียนแบบราชวงศ์คุปตะ ซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม ในราวศตวรรษที่ 12 อารยธรรมทวารวดีได้แผ่ขยายอิทธิพลขึ้นไปจนถึงลพบุรี และขึ้นไปจนถึงภาคเหนือของประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนานิกายเถรวาทจากทวารวดี ไปตั้งมั่นทางภาคเหนือ⁸ สืบมาอีกหลายศตวรรษ และมีนักปราชญ์หลายท่าน ได้กล่าวถึงความมีอยู่ของเมืองโบราณต่างๆ เช่น ทักษิณ อินทโยธา เสนอว่า⁹ แดบลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้เกิดมีชุมชนขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล หรืออาจจะก่อนนั้น เช่น เมืองนครชัยศรี, เมืองพงตึก, เมืองอู่ทอง, เมืองคูบัว, เมืองศรีมโหสถ, เมืองไชยา และเมืองดินแดง เป็นต้น

⁷ ผาสุก อินทรารุช, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, พ.ศ. 2542) หน้า 101-106 และ หน้า 177-178.

⁸ เสถียร โพธิ์นันทะ, ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, พ.ศ. 2515), หน้า 6-7.

⁹ ทักษิณ อินทโยธา, ใครคือเจ้าถิ่นลุ่มน้ำเจ้าพระยาและด้ามขวานทองเมื่อ 2,000-3,000 ปีก่อน, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. 2534), หน้า 14.

หากแต่ยังมีข้อมูลที่อาจจะไม่ลงรอยกันเกี่ยวกับเรื่องชนชาติของชาวทวารวดีอีกจำนวนมาก บางกลุ่มสันนิษฐานว่าเป็นพวกมอญ ด้วยเหตุผล คือ¹⁰ 1. มีการพบจารึกภาษามอญที่ลพบุรี ที่เก่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 จารึกที่เสา 8 เหลี่ยม ซึ่งมีบัวหัวเสาเหมือนที่นครปฐม 2. พระนางจามเทวี ย้ายจากเมืองลพบุรี ไปครองเมืองศรีภูมิชัยในพุทธศตวรรษที่ 13 นั้น ความจริงแล้วเป็นเจ้าของมอญ และ 3. ยอร์ช เซเดส์ ได้อ่านจารึกซึ่งพบที่วัดโพธิ์ร้าง จังหวัดนครปฐม และนำข้อมูลดังกล่าวไปเผยแพร่ที่ปารีส ใน พ.ศ.2495 สนับสนุนว่ารัฐทวารวดี (อุทอง) นั้นเป็นอาณาจักรมอญ

จากปัญหาความสงสัยในเรื่อง ศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดี นั้นอยู่ที่ใด นักวิชาการต่างก็มีความเห็นแตกต่างกันไป ทำให้นักวิชาการจึงตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับศูนย์กลางของ อาณาจักรทวารวดีไว้ 3 แห่ง คือ เมืองอุทอง เมืองนครปฐม(นครชัยศรี) และเมืองลพบุรี¹¹ ประเด็นของเรื่องศูนย์กลางของ อาณาจักรทวารวดีคือเมืองอุทองหรือไม่ พระพุทธศาสนามีพัฒนาการเป็นอย่างไรในอารยธรรมทวารวดี และเมืองโบราณอุทอง ที่สำคัญเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยทวารวดีนั้นเป็นไปอย่างไร มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่วิจัยนี้แบบไหน ทั้งหมดนั้นล้วนเป็นเรื่องที่น่าสนใจและน่าศึกษาค้นหาอย่างยิ่ง

จากเหตุผลที่ได้กล่าวอ้างมาในเบื้องต้นแล้วนั้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี จากเอกสารที่เกี่ยวข้องเป็นเบื้องต้น เช่น หนังสือของนักวิชาการโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในลังกา พม่า ล้านนา ล้านช้าง ตลอดจนงานค้นคว้าด้านภูมิศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ และนักโบราณคดี ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องทวารวดี รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านศิลปกรรมว่ามีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาว่าสอดคล้องกันมากน้อยเพียงใด แล้วจึงนำเสนอผลการวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ใหม่ตามวัตถุประสงค์ต่อไป

¹⁰ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จรัลสนิทวงศ์ การพิมพ์ จำกัด, พ.ศ. 2542), หน้า 18 - 20.

¹¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2562), หน้า 61-74.

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
2. เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
3. เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

1.3 ปัญหาการวิจัย

1. เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีเป็นอย่างไร
2. กระบวนการใดบ้างที่นำไปใช้ในการสังเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
3. วิธีการนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีควรเป็นอย่างไร

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1. **ขอบเขตด้านเนื้อหา** โครงการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” เป็นการศึกษาวเคราะห์เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และยกระดับการเผยแพร่องค์ความรู้สู่สังคม นอกจากนี้คณะผู้วิจัยจะต้องนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในวงกว้างต่อไป ซึ่งโครงการวิจัยย่อยที่ 3 นี้ เป็นงานวิจัยที่มีกรอบการวิจัยเชื่อมโยงกับโครงการวิจัยย่อยที่ 1 เรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” โครงการวิจัยย่อยที่ 2 เรื่อง “การออกแบบผังโบราณคดีอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี” ซึ่งเนื้อหาของทั้ง 3 โครงการวิจัยนี้ สามารถตอบโจทย์ตามวัตถุประสงค์ของแผนงานวิจัย เรื่อง ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย ได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน

2. ขอบเขตด้านพื้นที่ ดำเนินการศึกษาในพื้นที่ใน 4 พื้นที่ ดังนี้

ผู้วิจัยคัดเลือกเมือง ย่าน และชุมชนที่มีความสอดคล้องกับข้อมูลวิจัยเบื้องต้น จำนวน 4 พื้นที่ ได้แก่ อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี , อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี , อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกคือพื้นที่ตำแหน่งที่ตั้งอยู่ในบริบทที่

เกี่ยวข้องกับและมีร่องรอยของอารยธรรมทวารวดี ซึ่งอาจจะแตกต่างกันในเชิงภูมิประเทศแต่มีความสอดคล้องกันในประเด็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เส้นทางการเคลื่อนที่เข้าออกและจุดที่เป็นฐานที่มั่นของต้นกระแसारยธรรมทวารวดี กลุ่มผู้ให้ข้อมูลวิจัย ในพื้นที่ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดนครปฐม และจังหวัดราชบุรี รวมทั้งหมดจำนวน 56 คน

โดยผู้วิจัยศึกษาเฉพาะพื้นที่ซึ่งมีความเหมาะสม เพื่อให้กิจกรรมของกระบวนการวิจัยสามารถให้ผลวิเคราะห์บรรลุดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

3. ขอบเขตด้านประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

3.1 ประชากร อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี , อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี , อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

3.2 กลุ่มตัวอย่าง ประชาชน จำนวน 20 คน ปราชญ์ท้องถิ่น จำนวน 8 คน นักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ จำนวน 12 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี จำนวน 8 คน และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของรัฐและเอกชน จำนวน 12 คน รวมทั้งหมด 56 คน

3.3 การสุ่มตัวอย่าง แบบเจาะจง

4. ขอบเขตด้านระยะเวลา การดำเนินการวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” ใช้ระยะเวลา 1 ปี ในกรอบปีงบประมาณ 2565 (โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2564 - 30 กันยายน 2565)

1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การเผยแผ่ (Propagation) หมายถึง การทำให้ขยายออกไป การทำให้ขยายวงกว้างออกไป ทำให้แพร่หลายในลักษณะที่ติดแน่น ซึมซาบ กระจายไป¹² การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงเป็นการทำให้ขยายออกไปโดยไม่ทิ้งหลักเดิม ของเดิมเป็นอย่างไรก็ขยายออกไปตามนั้นทุกประการ เป็นการดำเนินงานหรือการสร้างกิจกรรม ร่องรอย หลักฐานต่าง ๆ เพื่อให้หลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปใน

¹² พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ 3 , (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๑), หน้า 619.

ทุกสารทิศ จนมีผู้ศรัทธาเลื่อมใส เคารพ ยำเกรง ในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ไปประพฤติปฏิบัติ กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมาอย่างไร ผู้ที่นำไปเผยแผ่ก็นำคำสอนที่พระพุทธองค์ ทรงสอนนั้นไปเผยแผ่ให้ขยายออกไป โดยไม่ทิ้งหลักตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ ไม่นำความคิดหรือ ความเห็นของตนเองสอดแทรกเข้าไปด้วย ของพื้นที่อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี , อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี , อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

อารยธรรม (Civilization) หมายถึง¹³ ธรรมอันดีงาม ธรรมของอารยชน ธรรมที่ทำให้เป็นอารยะ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติของคนที่เจริญแล้ว หรือที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อความเป็นคนที่เจริญ ในคำ ไทยจะหมายถึง ความเจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดี เช่น “บ้านเมืองมีอารยธรรมมาช้านาน เขาก็เจริญ อย่างนี้แหละ” เป็นต้น

ทวารวดี (Dvaravati) หมายถึง ทวารวดีเป็นอาณาจักรโบราณในดินแดนประเทศไทยก่อนสมัย สุโขทัย มีความหมายว่า เป็นปากประตูทางการค้า และเป็นชื่อเมืองของพระกฤษณะในมหากาพย์มหาภารต ยุทธ กำหนดอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 เมืองที่เชื่อว่าเป็นศูนย์กลางมี 3 แห่ง คือ เมืองโบราณ นครปฐม เมืองโบราณอุ้มทอง และเมืองโบราณศรีเทพ คนในอาณาจักรแห่งนี้ นับถือวิญญูณนิยม เหมือนคน ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาเถรวาท และมหายาน โดยที่ศิลปกรรม ในทางพระพุทธศาสนาในระยะแรกเหมือนกับต้นแบบ คือ ศิลปะคุปตะของอินเดีย ต่อมาได้พัฒนามาเป็น แบบแผนของทวารวดีเองอย่างแท้จริงในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15¹⁴

1.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับแผนงานวิจัย เรื่อง “ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย” ซึ่งกรอบการวิจัยนี้เชื่อมโยงกับ นโยบายและยุทธศาสตร์ อววน. พ.ศ. 2563 – 2570 สำนักวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งแบ่งประเภทขององค์ ความรู้เชิงนวัตกรรมออกเป็น ๒ ประเภท คือ

¹³ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**, พิมพ์ครั้งที่ 3 , (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๑), หน้า 1325.

¹⁴ มานพ นักการเรือน และคณะ, **บทความวิชาการเรื่อง ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : วารสารสิรินธรปริทรรศน์, ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน), พ.ศ. 2564), หน้า 254 – 263.

1. นวัตกรรมเชิงพื้นที่ (Area Innovation) ที่ประกอบไปด้วยนวัตกรรมการจัดการทำสื่อความรู้ ที่จับต้องได้ ผสานกับองค์ความรู้ที่จับต้องไม่ได้

2. นวัตกรรมเชิงกระบวนการ (Process Innovation) ที่ประกอบไปด้วยนวัตกรรมกระบวนการสืบค้นทางเทคโนโลยี และกระบวนการการตรวจสอบ สังเคราะห์ข้อมูล และกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ขององค์กรหรือวิธีการนำเสนอผลการศึกษา ที่มีประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ โดยเน้นการจัดการตั้งศูนย์เรียนรู้ที่เน้นให้ผู้ที่สนใจได้เรียนรู้ด้วยตนเอง

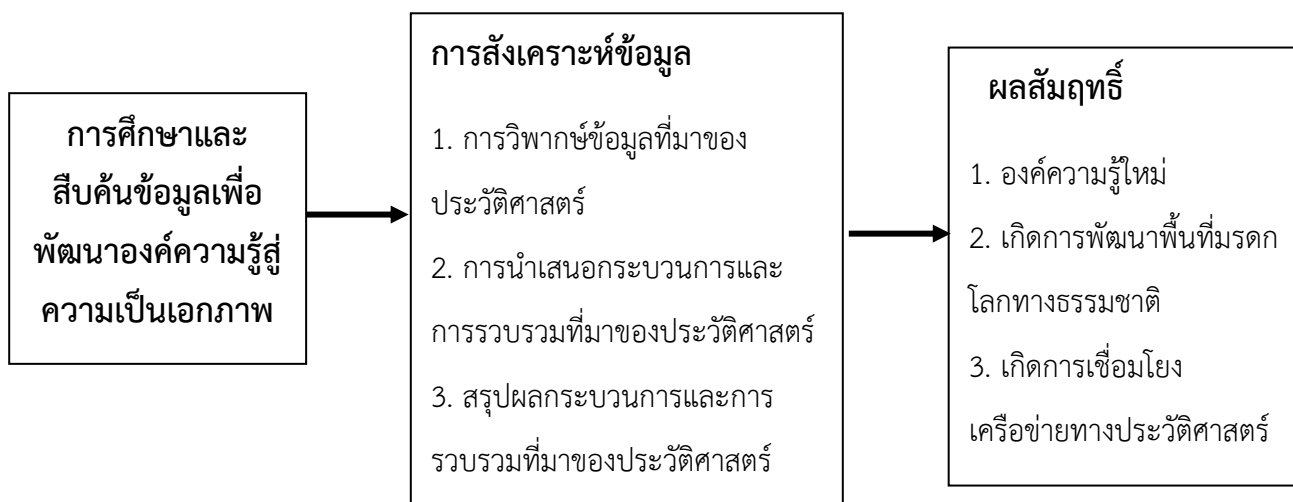
แผนงานวิจัยรูปแบบ ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

โครงการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง การศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาอารยธรรมทวารวดี

ต้นน้ำ	กลางน้ำ	ปลายน้ำ
1) เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี	2) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี	3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
องค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี	พื้นที่มรดกโลกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในสังคมเกิดการตื่นรู้พร้อมรับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง	สามารถสร้างโมเดลเส้นทางการเป็นหนังสือหรือสื่อเทคโนโลยีอื่นให้เผยแพร่องค์ความรู้ในสังคมต่อไป เกิดความเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวได้ดี

ความสำเร็จของแผนงาน ได้นวัตกรรมการวิเคราะห์ ประวัติศาสตร์ ทวารวดี ความรู้และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

รูปแบบการปฏิบัติ กรอบการวิจัยย่อยที่ 3 มีรายละเอียด ดังนี้

1.7 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ประโยชน์กับวงวิชาการ

โครงการวิจัยที่ 3 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และโมเดลจำลองเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ดังกล่าว จัดแสดงไว้ที่ ศูนย์การเรียนรู้ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ เพื่อต่อยอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียน นักวิชาการ นักการศาสนา นักโบราณคดี และผู้ที่สนใจใคร่รู้ในชุมชนต่าง ๆ ให้มีการสืบทอดองค์ความรู้และนำไปขยายผลในวงวิชาการต่อไป

2. ประโยชน์กับชุมชนและสังคม

เกิดองค์ความรู้จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ต่อยอดเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยเส้นทางการเผยแผ่ในทางพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ได้อย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจน นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจการค้าขายตามแหล่งต่าง ๆ รวมถึงระบบการจัดการจัดการความรู้นานวัตกรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งอย่างมีคุณภาพ พัฒนาเส้นทางไปพร้อมกับเทคโนโลยี 5.0 มีความหลากหลายมากขึ้นนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

3. ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ

เกิดการเชื่อมโยงสู่ภายนอกจากการท่องเที่ยวในพื้นที่และรองรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มรดกโลก ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ที่มีเอกลักษณ์ อัตลักษณ์เฉพาะที่ถือว่าเป็นจุดแข็งและเกิดการมีส่วนร่วมของภาครัฐ เอกชน ในการเสริมสร้างแนวทางการพัฒนาพื้นที่ให้เกิดความร่วมมือของภาคประชาชนในการนำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยกระดับไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจฐานของชุมชนในอนาคต

4. ประโยชน์เชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐสามารถวางแผนและกำหนดนโยบายให้สอดคล้องกับการพัฒนาในพื้นที่ในการเพิ่มศักยภาพและโอกาสขององค์ความรู้ การพัฒนาชุมชน การอนุรักษ์มรดกทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต นำไปสู่การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดความร่วมมือของภาคประชาชน สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และปราชญ์ท้องถิ่น เสริมสร้างความเข้มแข็งในพึ่งพาตนเองได้ในอนาคต

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของบทที่ 2 นี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เป็นต้นกระแสแนวคิดและหลักการพื้นฐานของการวิจัย ซึ่งเป็นแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี มีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎี
  - 1) แนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรม
  - 2) แนวคิดร่องรอยชุมชนสมัยทวารวดี
  - 3) แนวคิดร่องรอยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สมัยทวารวดีทางศิลปกรรม
  - 4) แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแห่งการเรียนรู้
  - 5) แนวคิดการจัดการความรู้ (KM)
  - 6) แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
  - 7) แนวคิดการเผยแผร์
  - 8) แนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่
2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
3. ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย

2.1 แนวคิด ทฤษฎี

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรม

1) ความหมายของแนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรม

เราเชื่อว่ามนุษย์ปรากฏกายขึ้นครั้งแรกบนโลกเมื่อประมาณ 1,700,00 ปีมาแล้ว และมีการแบ่งช่วงยุคออกเป็นหลายช่วง เช่น 5,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช เรียกว่า ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และต่อจาก 5,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช เรียกว่า ยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งก็แบ่งออกเป็นสมัยต่าง ๆ อีก 3 สมัย คือ สมัย

โบราณ สมัยกลาง และสมัยใหม่ เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าอารยธรรมแห่งแรกของสมัยโบราณเกิดขึ้นที่เมโสโปเตเมีย ในช่วง 2,000 – 1,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช ได้เกิดอารยธรรมกรีก ที่มีความโดดเด่นเรื่องศาสนา ศิลปะ ภาษา และสถาปัตยกรรม ที่เรียกตนเองว่าจักรวรรดิโรมัน และหากจะแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อวัฒนธรรมในอารยธรรม จะแบ่งได้ตามลักษณะเครื่องใช้ มีรายละเอียดดังนี้¹⁵

1. ยุคหินเก่า (Paleolithic Age)
2. ยุคหินใหม่ (Neolithic Age)
3. ยุคโลหะ (Metal Age)

ซึ่งมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยจะมีความเชื่อในสิ่งเร้นลับ วิญญาณ เทพพระเจ้า หลังจากนั้นก็เริ่มการพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นศาสตร์สมัยใหม่ มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตเกิดขึ้น ความคิดที่นำไปสู่ความเชื่อ และแนวทางการปฏิบัติก็แปรเปลี่ยนไปตามภูมิปัญญา ผู้คนในยุคต่อมา ก็ได้นำวิทยาการที่ได้จากศาสตร์ต่าง ๆ พัฒนาระบบการเรียนรู้ ความเป็นอยู่ กฎเกณฑ์ วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม เงื่อนไข กฎหมาย เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ของมนุษย์

2) หลักการสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดี

จากประเด็นสมมติฐานที่ว่า พื้นที่ราบลุ่มภาคกลางนางจะเป็นทะเลมาก่อน เนื่องจากบริเวณพื้นที่ภาคกลางส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มีดินตะกอนของแม่น้ำพัดพามาทับถมกัน และน่าจะมีเมืองท่าสำคัญที่ใช้ในการติดต่อค้าขาย ซึ่งแบ่งตามลักษณะโครงสร้างได้ 4 เขต¹⁶

1. เขตภาคกลางตอนบน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบลูกฟูกที่มีแม่น้ำสายสำคัญ 4 สาย คือ แม่น้ำปิง วัง ยม และน่าน ทางทิศตะวันออกมีทิวเขาเพชรบูรณ์ และที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสักไหลผ่านไปลงอ่าวไทยได้

2. เขตที่ราบภาคกลางตอนล่าง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเดินของน้ำก็เกิดแม่น้ำสาขาแยกกระจายออกไปก่อนที่จะไหลลงสู่อ่าวไทย แม่น้ำสายสำคัญก็คือ แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่

¹⁵ ภาควิชาประวัติศาสตร์, ปศ.103 มนุษย์กับอารยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ. 2542), หน้า 5.

¹⁶ ผาสุก อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, พ.ศ. 2542), หน้า 85-86.

ปากน้ำโพ ซึ่งเป็นจุดที่แม่น้ำ ปิง วัง ยม และน่าน ไหลมาบรรจบกันแล้วรวมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนไหลลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรปราการ

3. พื้นที่ทางตะวันตกของประเทศไทย มีเทือกเขาสำคัญ คือ

1) เทือกเขาถนนธงชัยอยู่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดตาก เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ 3 สายคือ แม่น้ำเมย แม่น้ำสะแกกรัง และแม่น้ำแควใหญ่

2) เทือกเขาตะนาวศรีอยู่ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรี ยาวลงไปจนถึงคาบสมุทรภาคใต้

4. บริเวณชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของอ่าวไทย ประกอบด้วยพื้นที่แคบ ๆ ของ 4 จังหวัด คือ จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด พื้นที่บริเวณนี้อยู่ทางตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำบางปะกง ทิศตะวันตกและทิศใต้จดกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและอ่าวไทย ช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-9 ประเทศอินเดีย ได้มีการส่งเสริมการค้ากับเมืองท่าของเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ มีการใช้เส้นทางเดินเรือระหว่างภูมิภาคตะวันตก และตะวันออก ทำให้ภาคกลางมีพัฒนาการของบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยุคต้นประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 9¹⁷ จัดว่ามีความเจริญรุ่งเรืองกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศ เพราะอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำลำคลองสามารถติดต่อกับบ้านเมืองภายนอกทางทะเลได้สะดวก จึงมีการเคลื่อนย้ายกลุ่มประชากรจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในบริเวณภาคกลางทั้ง 3 บริเวณ ได้แก่

1. บริเวณภาคกลางด้านตะวันตก ซึ่งมีแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเพชรบุรี ไหลผ่าน

2. ภาคกลางตอนกลาง ซึ่งมีแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญ

3. บริเวณภาคกลางด้านตะวันออก ซึ่งมีแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำพานทอง แม่น้ำประแสร์ แม่น้ำจันทบุรี ไหลผ่านไปออกทะเล พบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ มีร่องรอยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ตามลำดับ

¹⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, **อารยธรรมตะวันออก**, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพินิจเอนค
พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, พ.ศ. 2545), หน้า 15.

การเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียมายังดินแดนแถบนี้¹⁸ กลายเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของไทยเดิมเมืองอู่ทอง ซึ่งตั้งอยู่แนวชายฝั่งทะเล มีลักษณะเป็นอ่าวลึก เว้าเขาไปในแผ่นดิน ห่างจากชายฝั่งทะเลปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณ 140 กิโลเมตร และในแนวอ่าวที่เว้าเข้าไปนั้นนั้นมีเมืองโบราณหลายเมืองตั้งอยู่ เช่น เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น¹⁹ สมเด็จพระยามังคลายราชานุภาพ ก็ทรงเห็นว่า "สมัยที่ทวารวดีรุ่งเรืองนั้น มีอาณาเขตกว้างขวางถึงสุพรรณบุรี เป็นต้น"²⁰

สรุปได้ว่า ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-9 บริเวณภาคกลางของไทยมีความเจริญด้านการค้า โดยเฉพาะการค้าทางเรือก่อให้เกิดความเจริญอย่างมากและมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 11-16 พบว่ารัฐทวารวดี (อู่ทอง) มีขอบเขตและวัฒนธรรมกระจายออกไปในหลายพื้นที่ทั้งทางตะวันออก ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีแหล่งอารยธรรมโบราณและมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-9 มาแล้วหลายแห่ง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวต่อเนื่องมายาวนานจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ และต่อมาราว 2,500 ปี ได้มีพัฒนาการสังคมวัฒนธรรมต่อเนื่องเป็นบ้านเมืองสืบมาจนถึงยุค "ทวารวดี" และมีความเกี่ยวข้องเป็น "เครือข่าย" กับบ้านเมืองและแคว้นที่อยู่โดยรอบ²¹ อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ ที่เรียกตัวเองว่า "คนไทย" ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมตั้งถิ่นฐานมั่นคงมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์มากกว่า 3,000 ปี

กลุ่มที่สอง เป็นคนจากภายนอกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาทางลุ่มแม่น้ำโขง ลงมาตามเส้นทางคมนาคมทางบกตะวันตก-ตะวันออกกับเหนือ-ใต้ ผ่านแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน ตั้งแต่หัวเมืองเหนือจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยต่อมา

¹⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, **สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา** ราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2539), หน้า 43-46.

¹⁹ กรมศิลปากร, **โบราณคดีเมืองอู่ทอง**, (นนทบุรี : สหมิตรพริ้นติ้ง, พ.ศ. 2545), หน้า 27-39.

²⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 127.

²¹ สุจิตต์ วงศ์เทศ, **คนไทยมาจากไหน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. 2548), หน้า 268.

กลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มคนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาทางทะเล เลียบชายฝั่งจากกวางตุ้ง-กวางสี และเวียดนาม เข้าสู่พื้นที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยา รวมทั้งพวกที่มาทางทะเลอันดามันอีกด้วย

2.1.2 แนวคิดร่องรอยชุมชนสมัยทวารวดี

เนื่องจากนักวิชาการด้านโบราณคดี ได้มีการขุดค้นเรื่องชุมชนโบราณในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศไทย ทำให้ภาพของชุมชนสมัยอุทอง มีความแจ่มชัดขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันให้เห็นถึงสภาพสังคมสมัยทวารวดีอุทองว่ามีอยู่จำนวนมาก และกินพื้นที่เป็นบริเวณกว้างขวางอยู่มาก และทำให้ทราบถึงความเก่าแก่ของแหล่งชุมชนต่าง ๆ ของประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณภาคกลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพเกษตร เป็นต้น

กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 8-10 ได้แก่ ชุมชนบริเวณ ต่อไปนี้

1. กลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยบริเวณเมืองจันเสน อำเภอดาเกอ จังหวัดนครสวรรค์ ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4²²
2. บ้านคูเมือง²³ อำเภอนิคมบ่งบุรี จังหวัดสิงห์บุรี มีผู้คนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยพูนัน (พุทธศตวรรษที่ 8-10) และอยู่อาศัยเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยา
3. บ้านคูบัว อำเภอนิคมบ่งบุรี พบโบราณวัตถุมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-15 หลักฐานที่พบชี้ให้เห็นถึงลักษณะการแต่งกาย วิถีชีวิต สภาพสังคมของผู้คนในสมัยทวารวดีได้เป็นอย่างดี เช่น ประติมากรรมปูนปั้นรูปบุคคล รูปสตรีพร้อมเครื่องดนตรี²⁴ เป็นต้น

²² วรรณิ ภูมิจิตร, โบราณคดีนครสวรรค์: หลักฐานเก่า-ใหม่; นครสวรรค์: รัฐกิจกลาง, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, พ.ศ. 2528), หน้า 82-83.

²³ ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานวิจัย เรื่อง การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547), หน้า 31-32.

²⁴ ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานวิจัย เรื่อง การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547), หน้า 26-39.

กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 11-16 ได้แก่ชุมชนบริเวณ

1. นครปฐมสมัยโบราณ²⁵ เจริญรุ่งเรืองอยู่ในที่ราบภาคกลางพุทธศตวรรษที่ 11-16
2. บ้านดงเมือง²⁶ อำเภอหนองแขง จังหวัดสระบุรี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-16 มีการติดต่อกับเมืองโบราณอื่น ๆ ในภาคกลางตะวันตกอีกด้วย
3. บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน²⁷ จังหวัดกาญจนบุรี เป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ ติดต่อกับชุมชนภายนอกใกล้เคียงและชุมชนที่อยู่ไกลออกไป เช่น อินเดีย เวียดนาม และจีน เป็นต้น
4. เมืองพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี²⁸ เป็นชุมชนที่มีผู้คนอยู่อาศัยมาตั้งต่อก่อน พุทธศตวรรษที่ 11 เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 16
5. บ้านโป่งมะนาว อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี มีการอยู่อาศัยมาอย่างน้อย 2 ระยะเวลา คือระยะแรกประมาณ 3,000- 3,500 ปี ระยะที่สองประมาณ 1,500-2,300 ปีมาแล้ว
6. เมืองลพบุรีหรือเมืองละโว้²⁹ จังหวัดลพบุรี เป็นชุมชนโบราณแห่งเดียวที่มีผู้คนอยู่อาศัยมาตั้งต่อก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน และบ้านพรหมทินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี มีผู้คนอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ จนถึงสมัยทวารวดี

---

²⁵ ผาสุก อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2526), หน้า 15-16.

²⁶ ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานวิจัย เรื่อง การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547), หน้า 37-38.

²⁷ เรื่องเดียวกัน , หน้า 41-44.

²⁸ สมศักดิ์ รัตนกุล, โบราณคดีเมืองคูบัว, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพว่าที่ ร.ต.สมศักดิ์ รัตนกุล เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2535), หน้า 15.

²⁹ ราศี บุษรรัตนพันธุ์, "ความสำคัญของเมืองลพบุรีในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวาร วดีบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก", (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2529), หน้า 11-12.

7. บ้านอุ้ตะเภา อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท มีกลุ่มชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีความชัดเจนในสมัยทวารวดี

8. เมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีกลุ่มชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รับวัฒนธรรมทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 12 ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 16 รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอม บริเวณฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางยังตรวจพบเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดิน ล้อมรอบแบบทวารวดี จากภาพถ่ายทางอากาศอีกหลายเมือง ในเขต นครสวรรค์ ชัยนาท อุทัยธานี สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ชลบุรี ฉะเชิงเทราและปราจีนบุรี³⁰ และกรมศิลปากร ได้สำรวจพบร่องรอยของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง เพิ่มขึ้นอีก 16 เมือง ในเขตนครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี ลพบุรี ราชบุรี นครปฐมและชลบุรี³¹ จากประเด็นดังกล่าวให้ทราบว่า ได้มีกลุ่มชนอาศัยอยู่เป็นระยะและเป็นกลุ่ม ๆ ในบริเวณภาคกลางสืบต่อมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา สอดคล้องกับ คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ระบุถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในดินแดนทวารวดีโบราณ ที่เรียกว่า ดินแดนสุวรรณภูมิ มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่อเริ่มมีหลักฐานทางโบราณคดีรองรับ ว่ากลุ่มชนที่อยู่ในบริเวณภาคกลาง มีพัฒนาการและความเจริญมั่นคงมากพอที่จะสามารถรับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ และพบว่าพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในสมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 รวมทั้งการเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้

สรุปได้ว่า บริเวณภาคกลางนั้นมีผู้อยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นชุมชนเมืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา แต่มีหลักฐานทางโบราณคดีปรากฏชัดเจนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8-9 ช่วงที่มีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 11-16

³⁰ ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, **เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย : การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2525), ภาคผนวก.

³¹ กรมศิลปากร, **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, พ.ศ. 2531), เล่ม 1 หน้า 121-291. และ เล่ม 2 หน้า 99-259.

2.1.3 แนวคิดร่องรอยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สมัยทวารวดีทางศิลปกรรม

จากการศึกษาข้อมูลเอกสาร และหลักฐานทางโบราณคดีตลอดจนศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมา พบว่าประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีทำเลเหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย มาตั้งแต่ก่อนสมัยทวารวดี ด้วยเพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นเป้าหมายของกลุ่มชนชาติต่าง ๆ ในการเดินทางมาติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดีย พ่อค้าชาวจีน และพ่อค้าชาวอาหรับ เป็นต้น ทำให้วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในบ้านเมืองสมัยนั้นได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียเป็นหลัก

ในช่วงสมัยก่อนสมัยอุทงเหล็กน้อยปรากฏว่า สภาพบ้านเมืองเริ่มมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น ทั้งด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจการค้า และการศาสนา การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มชนทั้งภายนอก และภายในดินแดนเป็นไปอย่างกว้างขวาง ดินแดนบริเวณนี้จึงกลายเป็นที่นัดหมาย ชุมชนกันของบรรดาพ่อค้าวานิชนักเดินทาง นักบวช และพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาปรากฏชัดเจนมากยิ่งขึ้น

1. การวิเคราะห์จากข้อมูลเอกสาร

จากข้อมูลเอกสารที่กล่าวถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่บอกว่าเข้ามาในประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา บ้างก็บอกว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7-8 แต่ก็มีเอกสารทางประวัติศาสตร์บางส่วนระบุว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8-9 หรือพุทธศตวรรษที่ 9-13 และจากหลักฐานข้อมูลเอกสาร สรุปได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่หนึ่ง เชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา และเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยนั้นจนถึงสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 จากเอกสารข้อมูล ดังนี้

อาจารย์พร้อม สุกทัศน์ เชื่อว่าการฝังรากฐานพระพุทธศาสนา ลงที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะจาก พ.ศ.273-703³² ซึ่งต้องมีผู้คนที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อน พระเจ้าอโศกมหาราชจะทรงให้ส่งสมณทูต พระโสณะเถระกับพระอุตตระเถระเข้ามา ชนชาติไทยสมัยสุวรรณภูมิหรือทวารวดี ส่วนใหญ่เป็นคนมอญ คนพูนัน นับถือ

³² พร้อม สุกทัศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.273-703, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, พ.ศ. 2511), หน้า 163-166.

พระพุทธศาสนาด้วยกันอยู่แล้ว เมืองหลวงของสุวรรณภูมิ อยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ขามาทางด้านเดียวกันกับบ้านคูบัว โดยมาขึ้นที่เมืองท่าเมืองตะโกละ³³ แล้วเดินทางขึ้นมาทางตอนเหนือ เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ตอนกลาง อาจแวะตามเมืองท่าสากลชายทะเล เพื่อสะดวกในการติดต่อ การเผยแพร่ และการเดินทางนั่นเอง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ³⁴ กล่าวไว้ในตำนานพระพุทธเจดีย์ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศสยามน่าจะก่อน พ.ศ.500³⁵ พระองค์ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทยว่า พระพุทธศาสนาเข้าประเทศไทยหลายยุคและหลายนิกาย จึงเป็นเหตุให้มีโบราณสถานหลายแบบ ซึ่งเรียกเป็นยุคสมัยได้ 7 สมัย และในสมัยทวาราวดี นั้นกำหนดเอาตั้งแต่ พ.ศ. 500 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าพุทธเจดีย์สมัยทวาราวดีพบที่นครปฐมจะมีมากกว่าแห่งอื่น ถือเป็นพุทธเจดีย์ที่มีความเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย สันนิษฐานว่าได้ว่าได้รับอิทธิพลจากแคว้นมคธราช โดยวัตถุที่สร้างเป็นพุทธเจดีย์ในสมัยนี้มีทั้งเป็นธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทสิกะเจดีย์ แต่ถือเอาการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น อาจเนื่องด้วยการที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงแจกพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ ที่ทรงส่งสมณทูต ไปประกาศพระพุทธศาสนานั้น ๆ ด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ จาริกบุญ-จาริกธรรม³⁶ ว่าพระพุทธเจ้าเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อกว่า 2,000 ปีมาแล้ว ตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ ได้สันนิษฐานเรื่องดินแดนซึ่งเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างอินเดียกับประเทศไทยในสมัยก่อน สรุปความได้ว่า ดินแดนส่วนที่เป็นแหลมของประเทศไทยในปัจจุบัน น่าจะเป็นส่วนแรกสุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับการติดต่ออย่างสืบเนื่องกับอินเดีย

³³ พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.273-703, (กรุงเทพมหานคร : แพรวพิตยา, พ.ศ. 2511), หน้า 12-23.

³⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 124-127.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145-146.

³⁶ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญ - จาริกธรรม, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, พ.ศ. 2547), หน้า 494.

โดยพวกพ่อค้าชาวฮินดูจากอินเดียใต้ ซึ่งเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายและเป็นแหล่งเผยแพร่วัฒนธรรมแห่งชมพูทวีป

สุจิตต์ วงษ์เทศ เสนอทัศนะไว้ในหนังสือ *กรุงสุโขทัยมาจากไหน*³⁷ ว่าการเผยแผ่พุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชโดยการส่งพระโสณะ และพระอุตระ ครั้งแรกมาที่ดินแดนสุวรรณภูมิบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน - แม่กลอง (บริเวณอุทอง อำเภอบางแพ จังหวัดสุพรรณบุรีปัจจุบัน) และพระพุทธศาสนาเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องในกาลต่อมา จนถึงทุกวันนี้

เสถียร โปธิ์นันทะ สรุปลความเรื่องการเข้ามาของพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือ “ภูมิประวัติพระพุทธเจ้า” ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ในระยะแรกเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เจริญรุ่งเรืองอยู่หลายศตวรรษและแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วในแถบแหลมอินโดจีน ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ก็เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อน โดยมาทางบกโดยเข้ามาทางบกแถบแคว้นเบงกอล ทางพม่าตอนเหนือ และทางทะเลซึ่งมาขึ้นที่แหลมมลายู สุมาตราและได้อ้อมอ่าวเข้ามาทางประเทศกัมพูชา ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวพุนันนับถือพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจนถึงกับมีสมณทูตชาวพุนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ถึงประเทศจีน ในพุทธศตวรรษที่ 10 คือ ท่านพระสังฆปาละ และพระมันทรเสน³⁸

คัมภีร์สังคีตยวงศ์ เป็นพงศาวดารทางพระพุทธศาสนา เรื่องการสังคายนาพระธรรมวินัย³⁹ กล่าวว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ คือหลังจากทำการสังคายนาครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ส่งพระโสณะเถระกับพระอุตระเถระพร้อมด้วยพระสงฆ์อีก 5 รูป เข้ามาทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

³⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, *กรุงสุโขทัยมาจากไหน*, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2547), หน้า 12.

³⁸ เสถียร โปธิ์นันทะ, *ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, พ.ศ. 2515), หน้า 1-6.

³⁹ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แต่ง, *พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษร) แปล, สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*, (กรุงเทพมหานคร : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, พ.ศ. 2558), หน้า 46-75.

สุจิตต์ วงษ์เทศ เสนอประเด็นไว้ในหนังสือ “สุวรรณภูมิต้นกระแสดประวัติศาสตร์ไทย”⁴⁰ ว่า ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 พระโสมนเถระกับพระอุตระเถระ อาศัยเรือบรรทุกสินค้าของพ่อค้ามาเผยแผ่ พระพุทธศาสนา เป็นครั้งแรก ที่ดินแดนสุวรรณภูมิบริเวณพื้นที่ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำแม่กลอง - แม่น้ำท่าจีน ในปัจจุบัน ซึ่งก็คือเขตอำเภออุทองจังหวัดสุพรรณบุรี กับบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

กลุ่มที่ 2 เชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาหลังพุทธศตวรรษที่ 6 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ศาสตราจารย์หลวงบริบาลปริภักดิ์ แสดงความเห็นไว้ใน เรื่องโบราณคดีจาก ปลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า⁴¹ ความว่า วัฒนธรรมอินเดียได้เข้ามามีบทบาทในประเทศไทย และประเทศใกล้เคียง ตั้งแต่สมัยโบราณ ปรากฏหลักฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 เป็นต้นมา และเห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยครั้งแรกสุด ตั้งแต่สมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 7-9) โดยการอ้างถึงหลักฐานสำคัญคือ ประติมากรรมดินเผารูปพระภิกษุ 3 องค์ และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรกศิลาแบบอมราวดี อัมบาตร ที่เมืองโบราณอุทอง

ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธและฮินดู ในหนังสือ “สยามประเทศภูมิหลังของประเทศไทย ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม”⁴² ว่าน่าจะแพร่หลายเข้ามาในดินแดนไทย และเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายไม่น้อยกว่าพุทธศตวรรษที่ 7-8

ผาสุก อินทราวุธ กล่าวถึงเมืองอุทอง ไว้ในหนังสือเรื่อง “สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี”⁴³ ว่าดินแดนนี้มีการที่ติดต่อกับพ่อค้าชาวอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3-5 พระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางในอินเดียได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยทวารวดี ในราวพุทธศตวรรษที่ 8-9 โดยอ้างหลักฐานสำคัญ คือ ประติมากรรมดินเผารูปภิกษุ 3 องค์ อัมบาตร

⁴⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, **สุวรรณภูมิ ต้นกระแสดประวัติศาสตร์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2549), หน้า 74-77.

⁴¹ หลวงบริบาลปริภักดิ์, **ศ., เรื่องโบราณคดีฯ**, (พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์, พ.ศ. 2503) หน้า 108 – 110.

⁴² ศรีศักร วัลลิโภดม, **สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึง สมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2539), หน้า 131.

⁴³ ผาสุก อินทราวุธ, **สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2548), หน้า 105-111.

ศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอเลียร์ นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส⁴⁴ กล่าวว่าเมืองอู่ทองนั้นแท้จริงคือเมืองโบราณที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย เมืองสุพรรณภูมิถือว่าเป็นเมืองเอกขนาดใหญ่ที่ซ้อนกันอยู่กับเมืองสุพรรณบุรี ก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อแต่เดิมที่ว่า เมืองอู่ทองก็คือ เมืองสุพรรณภูมิที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงทิ้งมาเพราะเกิดโรคระบาดแล้วไปสร้างพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในทางตรงข้ามกลับพบว่า เมืองอู่ทอง ที่อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น แท้จริงคือเมืองโบราณสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทยจนนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ที่เดินทางมาสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีช่วงเวลานั้น ให้นำหน้ากว่า เป็นเมืองสำคัญของแคว้นพูนันที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ที่เดียว และเมืองนี้ มีฐานะเป็นเมืองหลวงมาก่อนเมืองนครปฐมด้วยที่สำคัญ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสท่านนี้ยอมรับว่าเมืองอู่ทองร้างไปก่อนสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ไม่ต่ำกว่า 200-300 ปี

กลุ่มชนอาศัยอยู่ในบริเวณภาคกลาง กรมศิลปากร แหล่งโบราณคดีแห่งประเทศไทยมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่อเริ่มมีหลักฐานด้านโบราณคดีรองรับ แม้ว่าหลักฐานจะมีเก่าไปเพียงพุทธศตวรรษที่ 8-9 ก็ตาม แต่ก็ยังสามารถชี้ให้เห็นร่องรอยว่า กลุ่มชนที่อยู่ในบริเวณภาคกลาง มีพัฒนาการและความเจริญมากพอที่จะสามารถรับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ และพบว่าพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในสมัยทวารวดีอย่างมากช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 รวมทั้งเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกด้วย

จากข้อมูลเอกสารดังกล่าว ทำให้วิเคราะห์ได้ว่า การเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น มีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจนถึงสมัยทวารวดี เพียงแต่ยังไม่มีหลักฐานด้านโบราณคดีมารองรับเท่านั้นเอง เนื่องจากนักโบราณคดี ได้ตีความและวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณที่พระพุทธศาสนาเข้ามาว่า มีอายุไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 8-9 เท่านั้น

ในขณะที่ วรรณกรรมของต่างประเทศ ก็ไม่ได้ให้ความกระจ่างในประเด็นดังกล่าวมากนัก หรือแม้แต่วรรณกรรมโบราณของอินเดีย ทั้งที่เป็นวรรณกรรมในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และนิกายของศาสนาเชน ก็ไม่ได้กล่าวถึงการขยายตัวของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียมายังดินแดนสุวรรณภูมิ แต่อย่างใด แม้แต่ศิลาจารึก ของพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.269-311) ซึ่งระบุเรื่องการส่งสมณทูตไปเผยแผ่

⁴⁴ ศรีศักดิ์กร วัลลิกโกดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี**, พิมพ์ครั้งที่ 3,

พระพุทธรูปนอกรประเทศอินเดีย ก็ไม่ได้กล่าวถึงการส่งสมณทูตไปเผยแผ่ในสุวรรณภูมิด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวรรณกรรมของอินเดียจะมีได้กล่าวถึงรายละเอียดการเข้ามาของพระพุทธรูป สู่ดินแดนสุวรรณภูมิหรือทวารวดีไว้ แต่ตรงกันข้ามกับวรรณกรรมโบราณของลังกาที่สำคัญ คือ ทีปวงศ์⁴⁵ ที่เขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 และมหาวงศ์ เขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 กล่าวถึงการที่พระเจ้าอโศกมหาราช ส่งสมณทูตจากอินเดียสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ แต่ไม่ได้ระบุว่าอยู่ที่ไหน อย่างไร

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า คัมภีร์ของลังกาที่มีการกล่าวถึงดินแดนสุวรรณภูมิว่าด้วยการเดินทางเข้ามาแสวงโชคและทำการค้าขาย ได้แก่ มหาชนกชาตก สังขพราหมณชาตก และสุสันธิชาตก เป็นต้น ส่วนที่ว่า ด้วยการเผยแผ่พระพุทธรูปสู่ดินแดนสุวรรณภูมิก็เป็นคัมภีร์ของลังกาเป็นหลักเช่นกัน โดยเฉพาะ คัมภีร์มหานิเทศ คัมภีร์สมันตปาสาทิกา ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

สรุปได้ว่า หลักฐานข้อมูลด้านเอกสารต่างประเทศ ที่กล่าวถึงพระพุทธรูปที่เผยแผ่จากอินเดียมายังดินแดนสุวรรณภูมิส่วนใหญ่เป็นหลักฐานจากลังกา ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าประเทศไทยมีความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมกับประเทศศรีลังกามาเป็นอย่างดี มาตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาล โดยเฉพาะวัฒนธรรมพระพุทธรูป และในสมัยต่อมาอีกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ (อู่ทอง) ดังกล่าว ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสุวรรณภูมิและสมัยอู่ทอง ไว้ที่น่าสนใจและทำให้ทราบว่า เมืองอู่ทองเป็นเมืองท่าโบราณที่เจริญรุ่งเรืองสืบต่อ มาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของรัฐทวารวดี และเป็นศูนย์กลางพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี ตลอดจนเป็นศูนย์กลางหรือเมืองหลวงของรัฐทวารวดีในยุคต้นเลยทีเดียว จากข้อมูลเชิงเอกสารพบว่า เมืองอู่ทอง เป็นเมืองท่าสำคัญที่รับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาปรับใช้ให้เหมาะกับวัฒนธรรมท้องถิ่น และรับเอาศิลปวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสมัยคุปตะ และหลังคุปตะเข้ามาผสมผสานกับคติความเชื่อ ว่า ศูนย์กลางรัฐทวารวดีนั่นก็คือเมืองอู่ทอง เพราะเมืองอู่ทองตั้งอยู่บนเส้นทางน้ำที่สามารถออกสู่ทะเลได้ ดังนั้นศิลปวัฒนธรรมทวารวดีจึงกระจายแพร่ออกไปเมืองต่าง ๆ ที่เป็นชุมชนย่อย ๆ ทั้งในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ภาคอีสาน ภาคเหนือและภาคใต้ ได้อย่างรวดเร็ว รวมถึงประเพณีเกี่ยวกับการสร้างพระพิมพ์ พระพุทธรูป ตลอดจนการสร้างและการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ ล้วนเป็นอิทธิพลที่ได้รับการสืบทอดมาจากพระพุทธรูป เริ่มตั้งแต่อารยธรรมอินเดียเข้าสู่

⁴⁵ ผาสุก อินทราวุธ, **สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2548), หน้า 199 – 203.

ดินแดนไทยในสมัยก่อนทวารวดี สมัยทวารวดี และหลักฐานทางโบราณคดีหลังสมัยทวารวดี แสดงให้เห็นถึง ประเพณีดังกล่าว โดยเฉพาะการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์กลางเมืองต่าง ๆ ทั้งยังเชื่อมโยงให้เห็นความ ต่อเนื่องของประเพณี ดังกล่าวในสมัยต่อ ๆ มาในไทยตราบเท่าทุกวันนี้

2. วิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดีด้านศิลปกรรมหลักธรรมและจารึก

จากการขุดค้นทางโบราณคดีตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ และเมืองโบราณสมัย ประวัติศาสตร์ ตอนต้นในประเทศไทย พบหลักฐานด้านโบราณคดีศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ตลอดจน หลักฐานด้านจารึกจำนวนมาก โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี (อุทอง) เป็น หลักฐานที่จะนำไปบรรลู่ข้อสรุป ดังนี้

2.1 หลักฐานที่แสดงให้เห็นการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในราวพุทธศตวรรษที่ 7-11

1) หัวแหวน คาลา เย ธมมา พบ ณ เมืองออกแก้ว คือหัวแหวน มีจารึก คาลา เย ธรรมา ภาษาสันสกฤต อักษรพราหมี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 สันนิษฐานว่า เป็นโบราณวัตถุที่นำมา จาก ประเทศอินเดีย แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ทวารวดีตั้งแต่นั้นโดยทางอ่าวเวียดนาม

2) จารึกคาลา เย ธมมา 2 หลัก พบที่ไทรบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 8-11

3) ประติมากรรมปูนปั้นรูปพระภิกษุ 3 องค์อุ้มบาตร และประติมากรรมปูนปั้นรูป พระพุทธรูปนาคปรก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ที่เมืองอุทอง ที่เมืองโบราณอุทอง แสดงให้ เห็นว่า พระพุทธศาสนา จากศูนย์กลางในกลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวดี เข้ามายังดินแดนทวารวดีที่เมืองอุทอง

4) พระพุทธรูปแบบอมราวดี ที่อำเภอสุไหวกะ-ลก จังหวัดนราธิวาส เป็นโบราณวัตถุที่เก่า ที่สุดในประเทศไทย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-10

5) พระพุทธรูปแบบอมราวดีที่ ตำบลพงตึก ราวพุทธศตวรรษที่ 8 อำเภอท่ามะกา จังหวัด กาญจนบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 8

6) พระพุทธรูปแบบคุปตะ 2 องค์ ที่จังหวัดกาญจนบุรี 1 องค์และที่นครปฐมอีก 1 องค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10

7) พระพุทธรูปศิลปะแบบคุปตะ ที่ตำบลเวียงสระ อำเภอบ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11

สรุปได้ว่า จากหลักฐานโบราณคดีที่พบบนไปสู่อัศจรรย์เบื้องต้นได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนทวารวดี ครั้งแรกราวพุทธศตวรรษที่ 7-11 และจากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นเส้นทางเข้ามาโดยทางเรือเป็นส่วนใหญ่โดยมาจากแหลมมลายูและทางเวียดนาม เป็นหลัก

2.2 หลักฐานที่แสดงถึงการเข้ามาตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี (อุททอง)

เมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจารึก เป็นเครื่องยืนยันว่าพระพุทธศาสนาตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8-16 ทั้งนี้ เห็นได้จากการสร้างสถูปเจดีย์ วิหารต่าง ๆ โดยเฉพาะที่พบในภาคกลาง เช่น ที่เมืองอุททองโบราณ เจดีย์วัดพระเมรุ เจดีย์พระประโทน เจดีย์จุลประโทน และพระปฐมเจดีย์ ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ประติมากรรมที่พบจำนวนมากนั้น ทั้งวงพระธรรมจักร พระพุทธรูปและพระพิมพ์ เป็นต้น มีอายุ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 และกระจายไปทั่วทุกหนทุกแห่ง หลักฐานที่เป็นจารึก พบจำนวนมากโดยเฉพาะจารึกหลังพระพิมพ์มากกว่าอย่างอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาตั้งมั่นและรุ่งเรืองอย่างมาก อาทิเช่น

1. จารึก เย ธมมา จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถูกพบที่อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี
2. จารึก นโม วุฑธาย จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่บริเวณนอกเมืองอุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี
3. จารึกพระนาม พระศรีอาริยะเมตไตรย จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลีอายุราว พุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์ หมายเลข 11 อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี
4. จารึกนาม พระสารีบุตร จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 12 พบที่ เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี
5. จารึกนาม พระมหากัสสปะหรือพระมหากัจจายนะ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์ หมายเลข 11 อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี
6. จารึกนาม พระโสณโกสิริโส จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี
7. จารึกนาม พระกัณฑาเรวัต จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี

8. จารึกนาม พระปทุมโณสุณาปรั้นโต จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราว พุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

9. จารึกพระนาม พระเจ้าศุทโธทนะ จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤตอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

10. จารึกบนซีล่อพระธรรมจักรศิลา พบที่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

ข้อความในจารึกแปลได้ว่า “สหายตนะ” เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ “เวหนาดับ ตัณหาดับ” เป็นข้อความท่อนหนึ่งของปฏิจจสมุปปบาท

หลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองและตั้งมั่นอย่างแพร่หลายในทวารวดี (อุ้มทอง) เพราะเป็นศาสนาได้รับความนิยมนับถือ เคารพเลื่อมใสผู้คน โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจใน หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยสังเกตได้จาก การจารึกนามพระอสีติมหาสาวก อย่างมากมายเช่นนี้ ไม่ปรากฏว่าพบที่ใด มาก่อนเลย สอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องความเจริญรุ่งเรืองของเมืองอุ้มทองโบราณและเมืองนครปฐมโบราณ ที่เคยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในยุคทวารวดีตอนต้นและตอนปลาย หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองอุ้มทองนั้น เริ่มปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรือก่อนหน้านั้น หลักฐานด้านประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นที่ใช้ประดับศาสนสถานประเภทสถูปและวิหาร ซึ่งมีหลายชิ้นที่สืบทอดรูปแบบมาจากศิลปะแบบอมราวดีตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 8-10) เช่น ประติมากรรมดินเผารูปพุทธสาวก 3 องค์ถือบาตรห่มจีวรห่อคลุม ตามแบบนิยมของศิลปะแบบอมราวดี และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรกที่ประทับนั่งขัดพระบาทหลวมๆ ตามแบบนิยมของศิลปะแบบอมราวดี รวมทั้งคติการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งจัดเป็นคตินิยมของสกุลช่างอมราวดีโดยเฉพาะ การค้นพบชิ้นส่วนประติมากรรมดังกล่าวแม้จะน้อยชิ้น แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของประติมากรรมที่ประดับศาสนสถาน ซึ่งแสดงว่าได้มีการสร้างศาสนาในเมืองนี้ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10 และแม้ว่าพุทธดังกล่าวจะพังทลายลงไปแล้ว ยังคงเหลือให้เห็นชิ้นส่วนประติมากรรมทั้งที่เป็นดินเผาและปูนปั้นที่เคยใช้ประดับพุทธสถานดังกล่าว จึงจัดเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองอุ้มทองแล้วในช่วงเวลานั้น และเป็นอิทธิพลพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำกฤษณา (บริเวณภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย) ซึ่งอยู่ในการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ศาตวาหนะ

(พุทธศตวรรษที่ 5-8) และสืบต่อโดยราชวงศ์อิกษวากุ (พุทธศตวรรษที่ 8-10) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอมราวดี และเมืองนาการชุนโกณฑะ พระพิมพ์และจารึก การได้พบประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปจำนวนมากและหลายแห่งด้วยกัน แต่ที่มีมากและเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทางโบราณคดี ได้แก่ ประติมากรรมพระพิมพ์ทวารวดี จาก 4 แหล่งสำคัญ คือ

1. พระพิมพ์ที่พบที่เมืองนาดูน จังหวัดมหาสารคาม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 อิทธิพลศิลปะทวารวดี จากภาคกลางโดยมีคติและรูปแบบตรงกับพระพิมพ์จากนครปฐม มาก บางองค์มีจารึกการสร้างด้วยภาษามอญโบราณ ได้รับอิทธิพลจากคติการทำพระพุทธรูปจากอินเดียสมัยคุปตะ หลังคุปตะ และสมัยปาละ

2. พระพิมพ์ที่เมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 1 องค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 แผ่นเงินบุเป็นพระพุทธรูป อีกจำนวน 66 แผ่น ศิลปะทวารวดี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16

3. พระพิมพ์ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีพระพุทธรูปสำริดจำนวน 2 องค์และพระพิมพ์ดินเผาอีกเป็นจำนวนมากมีถึง 7 พิมพ์ และที่เมืองฟ้าแดดสงยางยังพบใบเสมาหินสมัยทวารวดีอีกจำนวน 11 ใบ ทั้งมีภาพเล่าเรื่องชาดก และไม่มีภาพกำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 14-15

4. พระพิมพ์ที่เมืองไพร อยู่ในเขตอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พบพระพิมพ์นาคปรกประมาณ 3,000 องค์ เป็นนพระพิมพ์ที่พบมากที่สุด ได้รับอิทธิพลด้านศิลปะทวารวดีจากภาคกลางศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษ 15 ที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบหลักฐานที่แสดงถึงความตั้งมั่นของพระพุทธรูปศาสนาสมัยทวารวดีจำนวนมาก ในส่วนที่เป็นจารึก อาทิ

4.1 จารึกใบเสมา วัดโนนศิลา อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ภาษามอญโบราณ อักษรหลังปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 ว่าด้วยการทำบุญอุทิศและปรารถนาให้เกิดทันพระศรีอาริย์

4.2 จารึกบนฐานพระพุทธรูป พบที่จังหวัดกาฬสินธุ์ จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 กล่าวถึงการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นกุศลว่ามีอานิสงส์ส่งให้ไปเกิดดีมีสุขในโลกสวรรค์

4.3 จารึกสถาปนาสีมา พบที่อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื้อความกล่าวถึงพระภิกษุสงฆ์สร้างสมมติศิลาเป็นเขตสีมา (เพื่อทำสังฆกรรม)

จากหลักฐานด้านประติมากรรมและจารึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา จาก ศูนย์กลางในภาคกลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน-แม่น้ำแม่กลอง ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาไปยังชุมชนต่าง ๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 12-15 โดยพระพุทธศาสนาได้รับความนับถือและบำรุงให้เจริญ รุ่งเรือง ขึ้นเป็นลำดับและเจริญสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เจริญรุ่งเรือง แพร่หลายจากทางอินเดียเข้ามายังฝั่งตะวันตก ของคาบสมุทรมอญ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-12 เจริญรุ่งเรือง อยู่จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ต่อมาจึงได้มีพระพุทธศาสนาทั้งนิกายมหายาน และนิกายสรวาสติวาท เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแทน และเป็นความนิยมของประชาชนทางภาคใต้ จนกระทั่งเข้าสู่สมัยก่อนสุโขทัยจึงได้ มีความนิยมพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทดั้งเดิม

2.3 หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าชาวพุทธสมัยทวารวดี (อู่ทอง) มีเข้าใจในพระพุทธศาสนา อย่างไร

เมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานด้านศิลปกรรมโดยเฉพาะพระพุทธรูป พระพิมพ์ และจารึกหลักธรรม ต่าง ๆ ที่ปรากฏแล้ว แสดงให้เห็นภาพความเจริญแพร่หลายของพระพุทธศาสนาได้อย่างดีและลึกซึ้ง ทั้งนี้ พบว่า จารึกหลักธรรมสำนวนอื่น ๆ ที่คาดว่าชาวอู่ทองเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 เพิ่งรู้เรื่องนี้มาจากข้อ สันนิษฐานที่ว่า กรมศิลปกรขุดพบพระธรรมจักรพร้อมเสาศิลาฐานรองที่พระสถูปหมายเลข 11 เมืองอู่ทอง มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระธรรมจักรพบที่เมืองโบราณใกล้เคียงคือเมืองนครปฐมโบราณ พระธรรมจักรพบที่ เมืองนครปฐมโบราณพบว่า มีจารึกคาถาธรรม และยังพบคาถาธรรมความใกล้เคียงกันนี้ที่บนฐานพระ ธรรมจักรเมืองโบราณกำแพงแสน (จังหวัดนครปฐม) บน (ชิ้นส่วน) ธรรมจักรพบที่เมืองลพบุรี บนเสาศิลา ธรรมจักรพบที่เมืองชัยบาดาล (จังหวัดลพบุรี) อีกด้วย ก็น่าเชื่อว่าคาถาธรรมความดังกล่าวบนธรรมจักรพบที่ เมืองนครปฐมโบราณและที่อื่น ๆ น่าจะเป็นเรื่องที่รับรู้แก่พุทธศาสนิกชนเถรวาททั่วไปที่นิยมสร้างพระ ธรรมจักรประดิษฐานไว้ในศาสนสถานรวมทั้งที่เมืองอู่ทองด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่า พุทธบริษัทชาวทวารวดี มีความเชื่อในเรื่องพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ซึ่งเป็น ความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังปรากฏหลักฐานที่เจดีย์อิฐ วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม ที่มีความ เชื่อเรื่องอสีติมหาสาวก ปรากฏหลักฐานการจารึก ชื่อพระมหาสาวกต่าง ๆ เป็นเครื่องยืนยันได้อย่างชัดเจน ว่าเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างแน่นอน โดยเฉพาะการนิยมสร้างประติมากรรมรูปธรรมจักรและ กวางหมอบเป็นสัญลักษณ์แห่งการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธองค์ หรือเป็นการประกาศพระพุทธศาสนา

ซึ่งมีความนิยม สลักจารึกพระธรรมคำสอนในพระพุทธรูปศาสนาลงบนธรรมจักรหรือชิ้นส่วนต่าง ๆ ของธรรมจักร จารึกหลักธรรมลงบนหลังพระพิมพ์ หรือแม้แต่ที่ฐานของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี เพื่อประกาศและสืบอายุพระพุทธรูปศาสนา

สรุปได้ว่า ขนชาวทวารวดี (อู่ทอง) นับถือพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธรูปศาสนาอย่างดีและลึกซึ้ง โดยเฉพาะจารึกที่ว่าด้วยหลักธรรมปฏิบัติ สามารถตรวจสอบได้ในพระไตรปิฎกของพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท ในปัจจุบันได้

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแห่งการเรียนรู้

ตามนโยบายของรัฐบาลที่มียุทธศาสตร์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 กำหนดการเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเสริมสร้างระเบียบวินัย คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ สู่เป้าหมายประการสำคัญ คือ การสร้างความสุขแก่คนไทย ด้วยหลากหลายแนวทาง โดยมีเป้าหมายในมิติของคนในระยะยาวคือ พลเมืองมีส่วนร่วมและทำประโยชน์ต่อสังคม ควรพัฒนาโดยใช้กระบวนการปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้จนซึมซับทางความรู้สึกจนเกิดเป็นนิสัย

เมื่อกล่าวถึงชุมชนแห่งการเรียนรู้ ควรเริ่มจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่เกี่ยวข้องข้องโดยตรง คือ การจัดการความรู้ (Knowledge Management) ซึ่งเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในองค์กร จากตัวบุคคล เอกสารมาพัฒนาให้เป็นระบบ ให้ทุกคนสามารถเข้าถึงและนำความรู้ไปใช้พัฒนางานได้ การจัดการความรู้ดำเนินการอย่างน้อย 6 ประการ⁴⁶ แต่ละความรู้ ได้แก่ การกำหนดความรู้ หลักที่จำเป็นและสำคัญต่อการทำงาน การแสวงหาความรู้ การปรับปรุง ดัดแปลงหรือสร้างความรู้บางส่วนให้เหมาะสมกับการใช้งานของตน การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน การนำประสบการณ์จากการทำงาน และที่ประยุกต์ใช้ มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสกัดขุมความรู้ มาบันทึกไว้ และการจัดบันทึกขุมความรู้ และแก่นของความรู้ สำหรับการนำความรู้ไปใช้งาน และปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เชื่อมโยงมากขึ้นเพื่อใช้ในการ

---

⁴⁶ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, คู่มือการประกันคุณภาพการศึกษาภายในระดับอุดมศึกษา พ.ศ. 2557, (กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, พ.ศ. 2558), หน้า 34-36.

ทำงานต่อ ๆ ไป ดังนั้น ควรทำความเข้าใจคำว่า ความรู้ ทฤษฎีการเรียนรู้ ประเภทและระดับของความรู้ การจัดการความรู้ การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้⁴⁷ เป็นเบื้องต้น ดังนี้

4.1 ความรู้ (Knowledge) ความรู้มีที่มาจากองค์ความรู้ (Body of Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่ประกอบด้วย มโนทัศน์หลัก โครงสร้างและช่องทางที่จะเข้าถึงความรู้ที่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีส่วนในกระบวนการต่อไปนี้

- 1) รวบรวมค้นคว้าอย่างลึกซึ้ง
- 2) ทดลอง ปฏิบัติ วิเคราะห์ และสรุปสาระ
- 3) เกิดแนวคิด เนื้อหา และแนวทาง ที่เรียกว่าความรู้
- 4) การสังเคราะห์แนวคิด เนื้อหาแนวทาง บูรณาการมาเป็นความรู้ในระดับสูงขึ้น

4.2 ทฤษฎีการเรียนรู้ การศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้ที่สำคัญ ในที่นี้เน้นนำเสนอทฤษฎีการเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นหลัก (Brain Based Learning : BBL) เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้ คือ สมองรับความรู้สึกจากประสาทสัมผัสต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กัน ได้แก่ ตาทำให้มองเห็น หูทำให้ได้ยิน จมูกทำให้ได้กลิ่น ลิ้นทำให้ได้รส และผิวหนังทำให้เกิดการสัมผัส การเรียนรู้เกิดที่สมอง เกิดจากลงมือปฏิบัติด้วยตนเองหรือเป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรง ผ่านการเข้าร่วมหลากหลายรูปแบบตามความสนใจและแตกต่างระหว่างบุคคล รวมทั้งจัดการเรียนรู้แบบสร้างความเข้าใจโดยเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์เดิมของเขา ก็เกิดการเรียนรู้ได้ดี มีจุดมุ่งหมาย จากประสบการณ์ในสถานการณ์จริง ได้อย่างเท่าเทียมกัน

4.3 ประเภทและระดับของความรู้⁴⁸

4.3.1 ประเภทของความรู้ ความรู้ มีหลายประเภท ในที่นี้สรุปเป็น 2 ประเภทที่สำคัญ คือ

⁴⁷ วิชัย วงษ์ใหญ่, การพัฒนาคุณภาพการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ผู้นำนวัตกรรมหลักสูตรและการเรียนรู้, พ.ศ. 2562), หน้า 13.

⁴⁸ กรองทิพย์ นาควิเชตรม, บทความวิชาการเรื่อง ชุมชนแห่งการเรียนรู้ : คนอุดมศึกษาสุจริตคิดชอบ, (กรุงเทพมหานคร : วารสารสมาคมสถาบันอุดมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทย ปีที่ 23 ฉบับที่ 2, พ.ศ. 2560), หน้า 70-72.

1) ความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล ในสมอง เป็นความรู้ที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นทักษะ หรือความรู้เฉพาะตัวคนที่ได้มาจากประสบการณ์ การเรียนรู้ ความเชื่อ พรสวรรค์ หรือความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติงาน

2) ความรู้ที่เปิดเผย (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน สามารถบรรยายเป็นความรู้ให้ผู้อื่นรับทราบ และสามารถใช้ร่วมกันได้ เช่น ฐานข้อมูล หนังสือ สิ่งพิมพ์ เอกสาร ตำรา คู่มือ ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ เว็บไซต์ รายงานต่าง ๆ เป็นความรู้ที่เป็นทางการ

4.3.2 ระดับของความรู้ มีหลายระดับ คือ

1) รู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร (Know - what) คือ รู้ข้อเท็จจริง เป็นความรู้เชิงทฤษฎี เกิดขึ้นใน ผู้สำเร็จการศึกษา ได้มาจากการเรียนรู้ มักนำความรู้นี้ไปใช้ประโยชน์ได้

2) รู้วิธีการ (Know - how) คือ ความรู้เชิงทฤษฎีและเชิงบริบท เกิดจากการเรียนรู้ใน การศึกษาเล่าเรียน และประสบการณ์การทำงานมาระยะหนึ่ง บุคคลจึงรู้วิธีการทำงาน สามารถนำความรู้มา ปรับใช้ในบริบทต่าง ๆ

3) รู้เหตุผล (Know - why) คือ ความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผลได้ว่าเหตุใดจึงใช้ความรู้นั้น ได้ในบางบริบท และไม่เหมาะสมกับบางบริบท

4) ใส่ใจกับเหตุผล (Care - why) คือ ความรู้ในระดับคุณค่า ความเชื่อซึ่งเป็นแรงผลักดัน จากภายในให้กระทำสิ่งนั้น ๆ เมื่อเผชิญสถานการณ์ เป็นความริเริ่มสร้างสรรค์ มีการประมวล วิเคราะห์ ความรู้ที่ตนมีอยู่กับความรู้อื่นที่ได้รับมาสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ นำมาใช้ในการปฏิบัติงาน พัฒนางาน

4.3.3 การจัดการความรู้ เป็นกระบวนการพัฒนาความรู้ของบุคคลและองค์กร เพื่อสร้าง คุณภาพและประสิทธิภาพการทำงาน โดยการรวมกลุ่มกัน กำหนดสิ่งที่ควรรู้ เรื่องที่ควรรู้ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ กัน จากประสบการณ์ของสมาชิก ผสมผสานความรู้จากแหล่งข้อมูลทั่วไป มีการกำหนดเป้าหมาย วิธีปฏิบัติ การทดลอง ตรวจสอบ สังเคราะห์ นำความรู้ไปใช้ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในระดับบุคคล การร่วม กระบวนการจัดการความรู้ช่วยเสริมสร้างการตระหนักในคุณค่า และความสามารถที่เป็นความรู้ฝังลึกในตัว บุคคล เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิด วิธีปฏิบัติงาน จนประสบความสำเร็จในระดับองค์กร ส่งผลให้สถาบันจัด การศึกษาได้อย่างมีคุณภาพ เข้มแข็ง เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ผู้มีส่วนร่วม ดำเนินการทุกฝ่าย จำเป็นต้องปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นคนเท่าเทียมกัน การ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงจะเกิดขึ้นได้ดี รวมถึงการเชื่อมโยงการเรียนรู้กับสถาบันอื่น จนเกิดเป็นเครือข่ายการจัดการความรู้⁴⁹

4.3.4 การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) เป็นกลุ่มบุคคลที่ตระหนักถึงความสำคัญ ความจำเป็นของการเรียนรู้ มีทักษะและกระบวนการคิด วิเคราะห์ แก้ปัญหา และนำความรู้มาใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาตนเองและสถาบัน หรือชุมชน มีที่มาจากองค์การแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) และสถาบันการศึกษาแห่งการเรียนรู้ (Learning School) เนื่องจาก สถาบันการศึกษาจำเป็นต้องส่งเสริมการเรียนรู้ของทุกคน ทั้งในและนอกสถาบันและจำเป็นต้องขยายสู่การสร้าง สถาบันให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (School Learning Community) ส่งเสริมการเรียนรู้ ให้คุณค่าของการเรียนรู้ โดยอาศัยกระบวนการของความร่วมมือ และเป็นกระบวนการต่อเนื่องของผู้บริหาร อาจารย์ นักศึกษา และชุมชน โดยมุ่งเน้นร่วมกันในการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้และคุณภาพชีวิตของนักศึกษา เพื่อพัฒนาให้นักศึกษารู้สิ่งที่ควรรู้ ทำงานได้ ด้วยการจัดประสบการณ์การเรียนรู้และประเมินผลหลากหลายวิธีอย่างเหมาะสมในสิ่งที่ต้องวัดและประเมิน ให้สถาบันการศึกษาเป็นสถานที่เรียนรู้อย่างมีคุณภาพ

สรุปได้ว่า การพัฒนาการพัฒนางานองค์ความรู้เป็นรูปแบบของ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ พึ่งดำเนินการอย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ การมุ่งพัฒนาบุคคลให้มีความซื่อสัตย์สุจริตสืบเนื่องจากการมีเจตคติที่ดีต่อการประพฤติชอบ นับเป็นการคิดชอบที่จะช่วยสร้างสังคมให้เจริญพัฒนาเนื่องจากแต่ละคนปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความสุจริต ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ เกิดเป็นพฤติกรรมของคนในสังคมในทิศทางที่ถูกต้อง การพัฒนาสังคมและประเทศชาติ อาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนรวมทั้งการจัดการศึกษา ที่มุ่งพัฒนานักศึกษาตามกรอบมาตรฐานคุณวุฒิ ให้บัณฑิตมีทั้งความรู้ความสามารถ และความดีตามความต้องการของสังคมสมัยใหม่ รวมทั้งเน้นให้พัฒนาความซื่อสัตย์สุจริตควบคู่กับคุณธรรมจริยธรรมอื่น ๆ มีอาจารย์และบุคลากรร่วมกันดำเนินงานจัดการเรียนรู้ ภายใต้การสนับสนุนของผู้บริหาร เชื่อมโยงกับการบริการวิชาการแก่สังคม ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

⁴⁹ กนกอร สมปราชญ์, ภาวะผู้นำและภาวะผู้นำการเรียนรู้สำหรับผู้บริหารสถานศึกษา, (ขอนแก่น : คัดค้านานาวิทยา, พ.ศ. 2559), หน้า 88-89.

2.1.5 แนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management)

การจัดการความรู้ (KM) เป็นการพัฒนากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้จากการทำงานที่ประกอบด้วย คน เครื่องจักร เครื่องมือ เทคนิค และวัสดุ มาทำงานร่วมกันตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ ในบางสถานการณ์กระบวนการอาจต้องปฏิบัติตามขั้นตอนที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด โดยมีระเบียบปฏิบัติและข้อกำหนดที่เป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งมีการวัดและขั้นตอนการควบคุม ที่กำหนดไว้ชัดเจนเน้นการให้บริการต้องให้ข้อมูลและสารสนเทศที่ช่วยให้ผู้รับบริการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าใจและปฏิบัติตามขั้นตอนดังกล่าวด้วย และต้องมีแนวทางสำหรับผู้ให้บริการในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกี่ยวกับการกระทำหรือพฤติกรรมของผู้รับบริการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่อาจเกิดขึ้นด้วย มุ่งเน้นให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งหมายถึง การพัฒนาอย่างมีคุณภาพ ให้สามารถสนองต่อความต้องการของผู้ที่สนใจ เป็นลักษณะการใช้เทคโนโลยี การบริการ การจัดการ สภาพแวดล้อมและการมีส่วนร่วมของประชาชน องค์กรเอกชน ส่วนงานราชการที่เกี่ยวข้อง

จะเห็นว่า กระบวนการจัดการความรู้ หมายถึง การจัดการที่มีกระบวนการและเป็นระบบ ตั้งแต่การประมวลผลข้อมูล (Data) สารสนเทศ (Information) ความคิด (Knowledge) ตลอดจนประสบการณ์ของบุคคล เพื่อสร้างความรู้ (Knowledge) และจะต้องมีการจัดเก็บในลักษณะที่ผู้ใช้สามารถเข้าถึงได้โดยอาศัยช่องทางที่สะดวก เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชุมชนให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนและสังคม และที่สำคัญต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนในอดีต และการพัฒนาการจัดการความรู้จะต้องประกอบด้วยการจัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การลงทุน และการใช้เทคโนโลยี การบริการ การจัดการ สภาพแวดล้อมและการมีส่วนร่วมของประชาชน องค์กรเอกชน ส่วนงานราชการที่เกี่ยวข้องเป็นสำคัญ

1) กระบวนการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่จะช่วยให้เกิดพัฒนาการของความรู้ หรือการจัดการความรู้ที่จะเกิดขึ้นภายในองค์กร มีทั้งหมด 7 ขั้นตอน คือ

1. การค้นหา/บ่งชี้ความรู้ (Knowledge Identification) สืบค้น/ค้นหา ภายในองค์กร/หน่วยงาน ว่ามีความรู้อะไร อยู่ในรูปแบบใด อยู่ที่ใครและความรู้อะไรที่องค์กรจำเป็นต้องมี เพื่อให้องค์กรวางขอบเขตการจัดการความรู้และสามารถจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

2. การสร้างและการแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) เป็นขั้นตอนในการดึงความรู้จากแหล่งต่างๆ ที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายมารวมไว้ เพื่อจัดทำเนื้อหาให้เหมาะสมและตรงกับความต้องการของผู้ใช้

3. การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization) เป็นขั้นตอนในการจัดทำสารบัญ และจัดแบ่งความรู้ประเภทต่าง ๆ เพื่อให้รวบรวมการค้นหา การนำไปใช้ทำได้ง่ายและรวดเร็ว สามารถเข้าถึงแหล่งความรู้ได้โดยง่าย

4. การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinement) เป็นขั้นตอนการปรับปรุงและประมวลผลความรู้ให้อยู่ในรูปแบบและภาษาที่เข้าใจและใช้ได้ง่าย กำจัดความรู้ที่ไม่เกิดประโยชน์ตามเป้าหมายวิสัยทัศน์หรือเป็นขยะความรู้

5. การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) ในการเข้าถึงความรู้ องค์กรต้องมีวิธีการในการจัดเก็บและกระจายความรู้เพื่อให้ผู้อื่นใช้ประโยชน์ได้ โดยทั่วไปการกระจายความรู้ให้ผู้ใช้มี 2 ลักษณะ คือ

“Push” การป้อนความรู้ เป็นการส่งข้อมูล/ความรู้ให้ผู้รับโดยผู้รับไม่ได้ร้องขอ เช่น การส่งหนังสือเวียนแจ้ง

“Pull” การให้โอกาสเลือกใช้ความรู้ โดยผู้รับสามารถเลือกรับหรือใช้แต่เฉพาะ ข้อมูล/ความรู้ที่ต้องการเท่านั้น

6. การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) การแบ่งปันความรู้ประเภทความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) การแบ่งปันความรู้ที่อยู่ในคน (Tacit Knowledge)

7. การเรียนรู้ (Learning) การเรียนรู้ของบุคลากรจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ ขึ้นซึ่งจะไปเพิ่มพูนองค์ความรู้ขององค์กรที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้นเรื่อย ๆ ความรู้นี้ก็จะถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความรู้ใหม่อีกเป็นวงจรที่ไม่มีที่สิ้นสุด ที่เรียกว่า “วงจรแห่งการเรียนรู้”

กล่าวโดยสรุปการจัดการความรู้เป็นกระบวนการหนึ่ง ซึ่งช่วยองค์กรในการระบุ คัดเลือกรวบรวม เผยแพร่และโอนย้ายสารสนเทศที่มีความสำคัญ อีกทั้งยังประกอบด้วยความรู้และความชำนาญงานโดยจัดเก็บไว้ในฐานความรู้ขององค์กร ซึ่งความรู้เหล่านี้จะช่วยแก้ปัญหาอันเกิดจากการทำงานที่มักเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอโดยกระบวนการจะเริ่มต้นตั้งแต่ การระบุถึงความรู้ที่ต้องการสร้างรูปแบบของกาจัดเก็บความรู้อย่างเป็นทางการ ในการเพิ่มมูลค่าของรู้นั้นทำได้ด้วยการนำความรู้ไปใช้อีกบ่อยครั้ง

เท่าที่ต้องการ ดังนั้นในองค์การที่ประสบผลสำเร็จจะต้องสามารถปรับเปลี่ยนความรู้ให้อยู่ในรูปแบบของทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) โดยมีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างบุคคลและการเผยแพร่กระจายความรู้อย่างกว้างขวาง จนก่อให้เกิดฐานความรู้ขนาดใหญ่ที่สามารถเรียกใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาภายในองค์การแห่งการเรียนรู้และยังนำไปสู่การสร้างความรู้ที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และมีการปรับเปลี่ยนความรู้ให้ทันสมัยขึ้นอย่างไม่มีวันจบสิ้น โดยที่วัฏจักรด้านการจัดการความรู้มี 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างความรู้ ซึ่งกำหนดได้จากการกระทำของบุคคล

ขั้นตอนที่ 2 การจับความรู้ โดยการคัดเลือกความรู้ที่มีมูลค่าและสมเหตุสมผล

ขั้นตอนที่ 3 การปรับความรู้ โดยมีการจัดบริบทความรู้ใหม่ที่น่าไปปฏิบัติได้

ขั้นตอนที่ 4 การเก็บความรู้ โดยทำ การจัดเก็บความรู้ที่มีประโยชน์ไว้ภายในฐานความรู้ ซึ่งผู้ใช้สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ทุกเมื่อที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 5 การจัดการความรู้ โดยทำการปรับความรู้ให้เป็นปัจจุบันอยู่เสมอ ซึ่งมักจะมีการตรวจสอบและทบทวนถึงความตรงประเด็นและความถูกต้องของความรู้อยู่เสมอ

ขั้นตอนที่ 6 การเผยแพร่ความรู้ โดยนำเสนอความรู้ซึ่งถูกจัดให้อยู่ในรูปแบบที่บุคคลต้องการไม่ว่าจะเป็นที่ใดหรือเวลาใดก็ตาม

2) การจัดการความรู้สู่ความสำเร็จ

ปัจจุบันการแข่งขันทางด้านข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต เศรษฐกิจ และการพัฒนาได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น หลายองค์การพยายามนำกระบวนการมาสร้างความแตกต่างในเชิงการธุรกิจ เพื่อให้ธุรกิจของตนเอง สามารถเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน โดยมีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาปรับใช้ในการทำงาน เพื่อให้การทำงานนั้นสะดวกรวดเร็วลดความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยในการขับเคลื่อนองค์การให้เจริญก้าวหน้า นั่นก็คือ “บุคลากรในองค์การ” โดยบุคลากรในองค์การจะต้องมีการพัฒนาองค์ความรู้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานและนำไปสู่ประสิทธิผลขององค์การนั่นเอง ซึ่งการที่จะทำให้บุคลากรปฏิบัติงานอย่างมีคุณภาพมากขึ้นนั้นผู้บริหารควรให้ความสำคัญในการเพิ่มคุณภาพของบุคลากร โดยการให้ความสำคัญกับความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าอย่างยิ่งขององค์การ

ดังนั้น ทุกคนในองค์กรจึงจำเป็นต้องพัฒนาความรู้ต้องรับผิดชอบต่อความคิดใหม่ๆ ของตน และต้องพยายามพัฒนาความคิดเหล่านั้นให้เป็นจริงที่สุดเท่าที่จะทำได้ ส่วนผู้นำมีหน้าที่สร้างสภาพแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้บุคลากรได้เพิ่มพูนความรู้และดำเนินตามความคิดของบุคลากรเอง⁵⁰ ดังนั้น แนวคิดในการบริหารจัดการองค์กร ที่ได้รับความสนใจอย่างมากก็คือ แนวคิดการจัดการความรู้ โดยแนวคิดการจัดการความรู้ได้เริ่มต้นและเป็นที่นิยมอย่างสูง ในช่วงปี ค.ศ. 1995-1996 หลังจากที่ Kujiro Nonaka และ Hirotaka Takeuchi⁵¹ ตีพิมพ์หนังสือ “The Knowledge Creating company” ออกมาเผยแพร่ ซึ่งทั้งสองท่านได้เสนอแนวคิดที่เน้นเรื่องการสร้างและกระจายความรู้ในองค์กรระหว่างความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน/รู้ความโดยนัย (Tacit Knowledge) กับความรู้ที่อยู่ในรูปแบบสื่อ/เอกสาร/ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) โดยใช้โมเดล SECI-Knowledge Conversion ในการอธิบาย ทำให้หนังสือดังกล่าว มีอิทธิพลอย่างสูงต่อวงการธุรกิจตั้งแต่ปี 1997 เป็นต้นมา ความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน/รู้ความโดยนัย เป็นความรู้ที่สามารถถ่ายโอนผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่เป็นความรู้โดยปริยายในผู้อื่น ซึ่งความรู้โดยปริยายนี้ จะกลายเป็นความรู้ที่ชัดแจ้งผ่านกระบวนการถ่ายโอนความรู้ โดยความรู้ที่ชัดแจ้งจะสามารถโอนไปยังความรู้ที่ชัดแจ้งในคนอื่น ๆ ผ่านกระบวนการของการรวมกันนั่นเอง โดย The SECI model เป็นกระบวนการในการสร้างความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่าง ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) ที่ประกอบด้วย 4 กระบวนการ คือ

S = Socialization คือ การสร้างความรู้ด้วยการแบ่งปันประสบการณ์โดยการพบปะสมาคม และพูดคุยกับผู้อื่น ซึ่งจะเป็นการถ่ายทอด แบ่งปันความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลไปให้ผู้อื่น

E = Externalization คือ การนำความรู้ในตัวบุคคลที่ได้นำมาพูดคุยกันถ่ายทอดออกมาให้เป็นสิ่งที่จับต้องได้หรือเป็นลายลักษณ์อักษร

---

⁵⁰ Marquardt, M. J., *Building the Learning Organization : A System Approach to Quantum Improvement and Global Success*. New York: McGraw-Hill., 1996.

⁵¹ Nonaka, Kujiro and Takeuchi, hirotaka, *Classic Work : Theory of Organizational Knowledge Creation in Morey, D., M.T. and Thuraisingham, B.M. Knowledge Management : Classic and Contemporary Work*. Mass: The MIT Press, 1999.

C = Combination คือ การผสมผสานความรู้ที่ขัดแย้งมารวมกัน และสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ เพื่อให้สามารถนำความรู้นั้นไปใช้ในทางปฏิบัติได้

I = Internalization คือ การนำความรู้ที่ได้มาใหม่ไปใช้ปฏิบัติหรือลงมือทำจริงๆ โดยการฝึกคิด ฝึกแก้ปัญหาจนกลายเป็นความรู้และปรับปรุงตนเอง

นอกจากนี้ Nanoka และ Takeuchi ได้อธิบายเรื่อง การจัดการความรู้ไว้อย่างน่าสนใจว่า ความสามารถขององค์กรในการสร้างสรรค์ จัดเก็บ และกระจายความรู้เป็นความสามารถที่สำคัญของการเป็นผู้นำในการแข่งขันทั้งในด้านคุณภาพ ความรวดเร็ว นวัตกรรม และราคาซึ่งการที่องค์กรจะสามารถแปลงความรู้เป็นพลังแห่งองค์กรได้นั้น ต้องอาศัยการพัฒนาและการนำเอากระบวนการรวมถึงกลไกต่างๆ มารวมกันจัดเก็บเป็นความรู้ เพื่อส่งเสริมและกระจายความรู้ออกไป ทั้งนี้ เพื่อถ่ายทอดการนำไปใช้ประโยชน์

ในขณะที่ Marquardt ได้เสนอตัวแบบเชิงระบบของการจัดการความรู้จากแหล่งความรู้ไปสู่การใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์ มี 6 ขั้นตอนได้แก่

- 1) การแสวงหาความรู้ (Acquisition)
- 2) การสร้างความรู้ (Creation)
- 3) การจัดเก็บความรู้ (Storage)
- 4) การวิเคราะห์และทำเหมืองความรู้ (Analysis and Data Mining)
- 5) การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้ (Transfer and Dissemination)
- 6) การประยุกต์ใช้และการทำ

เพื่อให้ข้อมูลถูกต้องและเที่ยงตรง (Application and Validation) โดย Marquardt เสนอแนวคิดไว้ว่า องค์กรแห่งการเรียนรู้ จะเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล เมื่อดำเนินการตามกระบวนการทั้ง 6 ขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นตามลำดับอย่างต่อเนื่อง Marquardt เรียกสิ่งนี้ว่า ทูทางปัญญา ซึ่งได้แก่ ความชำนาญ ความทรงจำความเชื่อ และสมมติฐานต่างๆ ของบุคคล ซึ่งล้วนแต่มีค่าต่อองค์กรเป็นอย่างยิ่ง

Hurley and Green ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่มีการจัดระเบียบเพื่อสร้างสรรค์องค์กรและใช้ความรู้เพื่อสนับสนุนและปรับปรุงองค์กร และความสำเร็จของการ

จัดการความรู้ เกิดจากการผสมผสานการทำงานระหว่างองค์ประกอบของการจัดการความรู้ ซึ่งประกอบไปด้วยสิ่งต่อไปนี้ คือ

1. คน (People) เป็นกลยุทธ์หลักที่องค์กรใช้เพื่อสร้างความได้เปรียบทางการแข่งขันมุ่งที่ความสามารถของคนในองค์กรที่จะสร้างนวัตกรรมและมีความคล่องตัวที่จะปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ตามสภาวะการณ์ การพัฒนาคนในองค์กรจึงมีความสำคัญอันดับแรก

2. กระบวนการ (Process) ของการจัดการความรู้ประกอบด้วยแนวทางและขั้นตอนของการจัดการความรู้ต้องระบุประเภทของสารสนเทศที่ต้องการ ทั้งจากแหล่งข้อมูลภายในและภายนอก เป็นการแยกแยะว่า ความรู้ชนิดใดที่ควรนำมาใช้ในองค์กร แล้วนำความรู้นั้นมากำหนดโครงสร้าง รูปแบบและตรวจสอบความถูกต้องขั้นตอนของการจัดการความรู้ จึงประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอนได้แก่

2.1 การจัดหาความรู้จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ (Knowledge Acquisition) ซึ่งเป็นขั้นตอนของการพัฒนาและการสร้างความรู้ใหม่ การได้มาซึ่งความรู้จำเป็นต้องอาศัยการวิจัย จะทำให้มีความรู้ใหม่อยู่เสมอ เมื่อนำผลการวิจัยไปใช้ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ก็มีการวิจัยใหม่ ค้นพบสิ่งใหม่และมีการนำผลการวิจัยนั้นไปพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

2.2 การแบ่งปันความรู้ (Knowledge Sharing) เป็นการใช้ความรู้ร่วมกันในองค์กรมี 4 ระดับได้แก่ Know What (รู้ว่าคืออะไร) Know How (รู้วิธีการ) Know Why (รู้เหตุผล) และ Care Why (ใส่ใจกับเหตุผล)

2.3 การใช้หรือเผยแพร่ความรู้ (Knowledge Utilization) เป็นการใช้ความรู้ให้คนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้ในองค์กรได้เพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจและการดำเนินงาน

3. การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology: IT) เป็นเครื่องมือที่พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของความรู้ในองค์กรให้เป็นความรู้ที่เกิดประโยชน์ต่อบุคคลในเวลาและรูปแบบที่บุคคลนั้นต้องการ เรียกว่า “ระบบบริหารความรู้”

นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยที่พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลช่วยสนับสนุนต่อการใช้ความรู้ร่วมกันขององค์กร คือการมีวัฒนธรรมองค์กรแบบเปิดเผยไว้วางใจกัน มีค่านิยมร่วมกันตลอดจนการส่งเสริมความคิดริเริ่ม กล้า คิด กล้า ทำในสิ่งใหม่และการมีระบบการให้รางวัลแก่ผู้ที่มีผลการปฏิบัติงานที่ดีเยี่ยม ปัจจัยสำคัญที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพประกอบด้วยวัฒนธรรม

องค์การยุทธศาสตร์และเทคโนโลยี กระบวนการจัดการความรู้นั้นควรประกอบด้วยพื้นฐานทางด้านข้อมูล ข่าวสารเทคโนโลยี วัฒนธรรม และองค์ประกอบสำคัญของการจัดการความรู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ประกอบด้วยปัจจัยด้านบุคคล ปัจจัยด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และปัจจัยด้านกระบวนการ ที่นำไปสู่ความสำเร็จ ประกอบด้วย

1. วิสัยทัศน์ พันธกิจ และยุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในการนำเอาการจัดการความรู้มาปฏิบัติในองค์การได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องเริ่มต้นด้วยความเข้าใจถึงวิสัยทัศน์พันธกิจและยุทธศาสตร์ขององค์การ เพราะยุทธศาสตร์เป็นตัวบ่งบอกถึงทิศทางในทางปฏิบัติว่าองค์การควรทำงานอย่างไร ให้เกิดผลสัมฤทธิ์มากที่สุด และต้องสื่อสารถึงวิสัยทัศน์ขององค์การ ให้บุคลากรในองค์การเข้าใจอย่างชัดเจน

2. มีบุคลากรที่มีความสามารถมีทักษะในการเรียนรู้คิดทำสิ่งใหม่ๆ และสามารถแก้ไขปัญหาได้ ตลอดจนมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

3. ภาวะผู้นำแห่งการเรียนรู้ การจัดการความรู้จะต้องมีผู้นำที่มีบุคลิกภาพของความเป็นผู้นำ และพร้อมให้การสนับสนุนผู้ใต้บังคับบัญชา เปิดโอกาสให้ผู้ตามมีอิสระในการทำงานและได้พัฒนาตนเอง

4. โครงสร้างขององค์การ การจัดระบบโครงสร้างขององค์การที่กระจายอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบและส่งเสริมการมีส่วนร่วม มีการติดต่อสัมพันธ์กันภายในและภายนอกองค์การเพื่อให้เกิดการประสานงานที่ดี

5. บรรยากาศและวัฒนธรรมองค์การเป็นแบบเปิดเผย ผู้ปฏิบัติงานร่วมมือกันทำงานเป็นอย่างดีมีความพึงพอใจในการทำงาน ไว้วางใจและยอมรับซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีค่านิยมร่วมกันและทำงานเป็นทีม

6. เทคโนโลยีสารสนเทศช่วยในการสื่อสารแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลและช่วยในการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ

7. ระบบการจัดการ มีการจัดระบบงานซึ่งมีบุคลากรรับผิดชอบ มีระบบและกลไกการนิเทศ และการประกันคุณภาพภายในอย่างชัดเจนและมีประสิทธิภาพ

8. การเสริมแรงจูงใจ ให้การเสริมแรงจูงใจแก่บุคลากรเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน การส่งเสริมความก้าวหน้าการยกย่องชมเชยและการให้รางวัล

3) การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม

เป็นกระบวนการหนึ่งที่จะช่วยให้องค์กรเข้าใจและบรรลุถึงขั้นตอนการจัดการความรู้หรือพัฒนาการของความรู้ทางวัฒนธรรมที่จะเกิดขึ้น ซึ่งให้เห็นถึงองค์ประกอบสำคัญของการจัดการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกันระหว่างคนความรู้แหล่งความรู้และกระบวนการมีส่วนร่วมที่จะต้องเชื่อมโยงบูรณาการและขับเคลื่อนไปพร้อม ๆ กัน ประกอบด้วย

1. แหล่งความรู้ ในที่นี้หมายรวมถึงคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมชุมชนวิถีชีวิตและศิลปวัฒนธรรมซึ่งมีกระบวนการวิเคราะห์และถอดองค์ความรู้ต่าง ๆ นำคุณค่าที่ได้มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่คนและสังคมปัจจุบันซึ่งการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งเรียนรู้ นับเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้อีกรูปวิธีหนึ่ง

2. กระบวนการมีส่วนร่วม เป็นการบริหารจัดการเพื่อเชื่อมโยงประสานคนความรู้และแหล่งความรู้เข้าไว้ด้วยกัน โดยกระบวนการที่เกิดขึ้นนั้นแสดงถึงการมีส่วนร่วมของเจ้าของความรู้ในการถ่ายทอดความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม ซึ่งไม่มีวิธีการและกำหนดเวลาที่ตายตัว

2.1.6 แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resources Management)

เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นแนวคิดเพื่อการประยุกต์การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเองให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อมนุษย์ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของวัฒนธรรม ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ คน วิธีการดำรงชีวิต รวมถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในการสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป⁵²

1. ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งเป็นเครื่องมือและกระบวนการในการอบรมสั่งสอนปลูกฝัง กระบวนการเรียนรู้ในการปรับตัวเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมรูปแบบเดียวกันและถ่ายทอด สืบต่อไปสู่คนรุ่นหลัง ในมุมมองของนักมานุษยวิทยา “วัฒนธรรม” นั้นหมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนที่ถูกกลั่นออกมาจากความคิดที่จะหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อใช้ในการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เช่น การกิน การอยู่ การดำรงชีวิต วิถีชีวิต

⁵² วิฑูรย์ ตั้งเจริญ, *วิสัยทัศน์ศิลปวัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ. 2552), หน้า 17-25.

นิตยพรณ วรณศิริ⁵³ ได้ให้ความหมายถึงลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมที่สำคัญไว้ 4 ประการ มีรายละเอียดดังนี้

1) วัฒนธรรม เป็นผลผลิตของระบบความคิดมนุษย์ (Cognitive Systems) เป็นระบบทางชีวภาพ เพราะความคิดทั้งหลายนั้นเกิดจากระบบสมอง ระบบประสาท และระบบจิตใจของมนุษย์ทั้งสิ้น

2) วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ไม่ตายตัว สามารถเปลี่ยนแปลงรูปได้ วัฒนธรรมเป็นระบบความคิดของมนุษย์ และมนุษย์ก็มีความคิดที่ไม่คงที่ หรือถ้าคงที่ก็ไม่ถาวรอยู่ทนทาน จะมีการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ซึ่งสิ่งนี้เองที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไปด้วย

3) วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ทุกคนได้มาจากการเรียนรู้ มนุษย์ได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมโดยการอบรม สั่งสอน บอกเล่า สังเกต ปฏิบัติร่วมกัน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมในสังคมของตน ตั้งแต่เกิดจนตาย

4) วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นสมบัติส่วนรวม ไม่มีใครยึดเป็นเจ้าของได้ บุคคลจะมีการเรียนรู้ร่วมกัน จะมีการประพฤติปฏิบัติจนเป็นที่ยอมรับในหมู่ของสมาชิกในสังคมเดียวกัน จนเห็นว่าวัฒนธรรมนั้นกลายเป็นสมบัติของส่วนรวมของสังคม และเป็นมรดกของชนรุ่นหลังต่อไป

ชนัญ วงษ์วิภาค และคณะ⁵⁴ ได้กล่าวถึงคำว่า “ทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resources)” ซึ่งหมายถึง ระบบวัฒนธรรมที่มีค่าและสามารถสื่อถึงวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ หรือวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โบราณสถาน โบราณวัตถุ

2) ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้หรือมีลักษณะเป็นนามธรรม เช่น ภาษา ศิลปะการแสดง พิธีกรรม

⁵³ นิตยพรณ วรณศิริ, **มานุษยวิทยา สังคมและวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. 2540), หน้า 24.

⁵⁴ ชนัญ วงษ์วิภาคและคณะ, **การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะโบราณคดี, พ.ศ. 2547), หน้า 2-3.

อย่างไรก็ตามส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ เป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพของมนุษย์ในแต่ละชุมชน สังคม และยุคสมัยได้เสมอ

2. ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม

ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นมรดกสร้างสรรค์ร่วมสมัย และพัฒนาปรับปรุงขึ้นใหม่ จนทำให้คนรุ่นหลังสามารถเข้าไปเรียนรู้ ศึกษาค้นคว้า ประกอบด้วย 3 กลุ่ม ได้แก่⁵⁵

- 1) ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources)
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Homegrown knowledge หรือ Indigenous wisdom)
- 3) ทรัพยากรวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive cultural resources) ได้แก่ ศิลปะ (Art) วรรณกรรม (Writing) ดนตรี (Music) การละเล่น (Play & entertainment) การแสดง (Performances) ปรัมปราคติ (Myths) นิทาน (Tales) ขนบธรรมเนียม (Customs) ประเพณี (Tradition) ความเชื่อ (Beliefs) พิธีกรรมตามความเชื่อ (Rites) เป็นต้น

สำหรับหลักการ แนวคิด และแนวทางในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นไม่ได้จำเพาะเจาะจงถึงทรัพยากรประเภทใดประเภทหนึ่ง พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง หรือกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่งเท่านั้น ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความหมาย และมีความสำคัญหลายระดับ ที่สำคัญมีความเป็นพลวัต (Dynamic) อาจมีคุณค่าที่แตกต่างจากเดิมหรือคุณค่าเกิดขึ้นใหม่ตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมควรพิจารณาถึงคุณค่าและความหมายของทรัพยากรให้รอบคอบ เพื่อนำทรัพยากรทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อสังคมอย่างเต็มที่ ธนิก เลิศชาญฤทธิ⁵⁶ ได้กล่าวว่า วิลเลียม ไลบ์และชาร์ลส์ แม็กกิมซี ได้นำเสนอคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมไว้ 4 ประการ คือ

⁵⁵ สายันต์ ไพเราะญจจิตร, การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, พ.ศ. 2550), หน้า 3-6.

⁵⁶ ธนิก เลิศชาญฤทธิ, การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), พ.ศ. 2554), หน้า 63-64.

1) คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ ทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทนี้มีลักษณะเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม ที่แสดงให้เห็นถึงความทรงจำทั้งในอดีตและปัจจุบัน

2) คุณค่าเชิงวิชาการ ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนี้เป็นข้อมูลข่าวสาร มีระบบระเบียบ มีหลักฐานและความน่าเชื่อถือ คุณค่าประเภทนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถศึกษาเรียนรู้ได้ นำไปใช้ใน ชีวิตประจำวันได้

3) คุณค่าเชิงสุนทรีย์ เป็นคุณค่าเชิงความสวยงาม ความชอบ จินตนาการ ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจในการกระตุ้นการสร้างสรรคผลงานต่อไป

4) คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนี้จะมีความสำคัญในการใช้สอยโดยตรง เช่น การจัดสร้างแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ ประเพณี และวัฒนธรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ซึ่งได้รับการนิยมในช่วงที่ผ่านมา ก่อกระตุ้นให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งใหม่ขึ้นมา

2.1.7 แนวคิดการเผยแพร่

การแพร่กระจายหรือการเผยแพร่ เป็นกระบวนการในการถ่ายทอดความคิด การปฏิบัติข่าวสาร หรือพฤติกรรมไปสู่สถานที่ต่าง ๆ จากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลหนึ่งไปสู่กลุ่มบุคคลอื่น ๆ อย่างกว้างขวางจนเป็นผลให้เกิดการยอมรับความคิดและการปฏิบัติเหล่านั้น อันจะมีผลต่อโครงสร้างและวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในที่สุด พบว่ามีสิ่งที่มีอิทธิพลในการดำเนินการของกระบวนการเผยแพร่อยู่ 5 ประการ คือ

- 1) ตัวนวัตกรรมเอง
- 2) สารสนเทศหรือข้อมูลที่น่าไปใช้ในการสื่อสารของนวัตกรรมนั้น
- 3) เงื่อนไขด้านเวลา
- 4) ธรรมชาติของระบบสังคมหรือชุมชนที่นวัตกรรมจะนำไปเผยแพร่
- 5) การยอมรับ

แนวคิดทฤษฎีการเผยแพร่นี้ เกิดจากการรวบรวม ผสมผสาน หลักการ ทฤษฎี และองค์ความรู้ที่เป็นความจริงแท้จากหลาย ๆ สาขาวิชา นำไปสู่การสร้างทฤษฎีการเผยแพร่ขึ้นและเป็นทฤษฎีที่ไม่

บ่งชี้เฉพาะว่า ใช้สำหรับการเผยแพร่แนวคิดกรรมของสาขาวิชาหรือศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งโดยเฉพาะ เหตุผลที่ว่าทำไมทฤษฎีการเผยแพร่ถึงไม่มีความเฉพาะ เพราะว่าการเผยแพร่แนวคิดกรรมนั้นมีในทุกสาขาวิชาและทุกศาสตร์ ที่เป็นรากฐานของการพัฒนาทฤษฎีการเผยแพร่ และต้องเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับในช่วงเวลาหนึ่ง อย่างเป็นแบบแผน

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขุนวิจิตรมาตรา เขียนหนังสือเรื่อง "หลักไทย" สรุปความได้ว่า⁵⁷ การที่ชนชาติไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแต่ครั้งโบราณดึกดำบรรพ์ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เชื่อได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเจริญแก่ชาติอเนกประการ ทั้งในเรื่องการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญของคนในชาติ โดยได้อาศัยวัดและพระสงฆ์เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการ ให้การอุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนาที่ถือกันมาจนเป็นประเพณีที่ตังาม และสำคัญของคนในชาติจวบจนทุกวันนี้ ถือเป็นการอบรมนิสัยจิตใจ ให้เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ ซึ่งเป็นผลดีในการ อยู่ร่วมกันและอำนวยให้การปกครองเป็นไปโดยเรียบร้อย เป็นต้น ฉะนั้น นับว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลในทางเป็นเครื่องพอกพูนความตังาม และความเจริญรุ่งเรืองให้แก่คนไทย ชาติไทยมาเป็นระยะเวลายาวนานตราบเท่าทุกวันนี้⁵⁸

น. ณ ปากน้ำ ได้เขียนหนังสือเรื่อง "ศิลปะโบราณในสยาม"⁵⁹ สรุปได้ว่า นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 1-4 พระพุทธศาสนาได้แตกแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ทั้งเพื่อรักษาคำสอนเดิม และเพื่อต่อสู้กับแนวความคิดของศาสนาพราหมณ์ ทำให้พระพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะเจริญรุ่งเรืองในทางภาคใต้ของอินเดีย และนิกายสรวาสติวาทิน ที่แยกไปจากนิกายเถรวาท ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย ส่วนนิกายเถรวาทดั้งเดิมบริสุทธิ์ ก็ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ที่เกาะลังกา ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นศูนย์กลางแพร่หลายไปสู่ดินแดนสุวรรณภูมิหลายระลอก

⁵⁷ ขุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย**, (พระนคร : อักษรบริวาร, พ.ศ. 2496), หน้า 153 - 154.

⁵⁸ ธิดา สาระยา, (ศรี) **ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ. 2532), หน้า 51-53.

⁵⁹ น. ณ ปากน้ำ, **ศิลปะโบราณในสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. 2537), หน้า 217.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้สันนิษฐาน เรื่องดินแดนซึ่งเป็นเส้นทางการติดต่อระหว่างอินเดียกับประเทศไทยสมัยก่อนไว้ในหนังสือเรื่อง "จาริกบุญ-จาริกธรรม"⁶⁰ สรุปความได้ว่า ดินแดนส่วนที่เป็นแหลมของประเทศไทยปัจจุบัน น่าจะเป็นส่วนแรกสุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับการติดต่ออย่างสืบเนื่องกับอินเดีย โดยพวกพ่อค้าอินเดียจากอินเดียใต้ ซึ่งเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายและเป็นแหล่งเผยแผ่วัฒนธรรมแห่งชมพูทวีป

พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา ได้เขียนหนังสือเรื่อง⁶¹ การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้าน "คูบัว" อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ. 273-703" สรุปได้ว่า คณะของพระเถระมาทางเรือจากอินเดียตอนใต้แล้วมาขึ้นที่ เมืองท่าตะโกละหรือตะกั่วป่าแล้วเดินทางย้อนขึ้นมาทางเขาภูเขารังไชย ภูเขาตะนาวศรี ซึ่งกั้นเขตแดนระหว่างไทยกับอินเดีย เพราะเป็นเส้นทางที่ชาวอินเดีย ชาวป่า ชาวเขา เคยใช้เป็นทางเดินมาแล้วในสมัยโบราณ เพราะเป็นเส้นทางที่เข้าถึงตอนใต้ของดินแดนสุวรรณภูมิ และตรงกับเส้นทางเดินเรือจากอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิ ทั้งยังมีความสะดวกมากกว่าเส้นทางอื่นด้วย การที่คณะของพระโสณเถระได้รับความสะดวก อาจเป็นเพราะพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ก่อนที่พระเจ้าอโศกมหาราชจะได้จัดส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังทวีปต่าง ๆ อย่างเป็นทางการก็เป็นได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นิพนธ์หนังสือเรื่อง "ตำนานพระพุทธเจดีย์"⁶² สรุปความตอนที่ว่าด้วยพระพุทธศาสนาในประเทศไทยได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยที่ราชธานีนครปฐมนั้นมีโบราณวัตถุบางอย่าง ปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ เช่น ศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักรเหมือนอย่างเช่น ที่ชาวอินเดียสร้างกันในสมัยเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป

⁶⁰ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), **จาริกบุญ - จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวดย, พ.ศ. 2547), หน้า 494.

⁶¹ พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, **การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.273-703**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, พ.ศ. 2511), หน้า 139-149.

⁶² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 145-146.

และภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ กับทั้งยังมีคติที่ถือกันเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป เช่น ทำพระแท่น พุทธอาสนะและรอยพระพุทธรูปเป็นที่สักการบูชาปรากฏต่อมาอีก หลายอย่าง สัญลักษณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาที่มาจากอินเดียเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยนี้เป็นนิกายเถรวาทอย่างที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ไปประกาศในนานาประเทศ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยน่าจะก่อน พ.ศ.500 และนับถือสืบทอดกันมั่นคงต่อมาอีกนาน กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของ พระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทยว่า เนื่องจากพระพุทธศาสนาเข้าประเทศไทยหลายยุคและหลายนิกาย จึงมีโบราณสถานหลายแบบ ซึ่งเรียกเป็นสมัยได้ 7 สมัย ซึ่งในสมัยที่ 1 คือ สมัยทวารวดี โดยกำหนดเอาตั้งแต่ พ.ศ. 500 เป็นต้นมา โดยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงแจกพระบรมสารีริกธาตุ ให้ไปประดิษฐานในประเทศที่ทรงส่งสมณทูต ไปประกาศพระพุทธศาสนานั้น ๆ ด้วย

เสถียร โปธินันทะ ได้เขียนหนังสือเรื่อง "ภูมิประวัติพระพุทธเจ้า"⁶³ สรุปความเรื่องการเข้ามาของพระพุทธศาสนาได้ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ในระยะแรกเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เจริญรุ่งเรือง อยู่หลายศตวรรษและแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วในแถบแหลมอินโดจีน ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ก็ได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อนโดยมาจากทางบกเข้ามาทางแคว้น เบนกอล ทางพม่าเหนือ และทางทะเลซึ่งมาขึ้นที่แหลมมลายู สุมาตรา และอ้อมอ่าวเข้ามาทางประเทศกัมพูชาก็มี เหตุการณ์ต่าง ๆ นี้อยู่ในสมัยอาณาจักรฟูนัน ซึ่งปรากฏว่า ช่วงเวลาดังกล่าวชาวฟูนันนับถือพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและแบบมหายาน พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจนถึงกับมีสมณทูตชาวฟูนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ถึงประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ 10 คือ ท่านพระสังฆปาละ และพระมันทรเสน

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้เขียนบทความเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ ซึ่งได้ยืนยันถึงเรื่องราวความมีอยู่ของสุวรรณภูมิ (ก่อนสมัยทวารวดี) สรุปความในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชียอาคเนย์สมัยโบราณไว้ 3 เรื่อง⁶⁴ คือ

⁶³ เสถียร โปธินันทะ, **ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, พ.ศ. 2537), หน้า 1-6.

⁶⁴ สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ., **พระพุทธรูปปั้นเก่าในประเทศไทย, โบราณคดี**, ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (มกราคม-มีนาคม 2514), หน้า 9-12.

1) ปัญหาเกี่ยวกับอาณาจักรฟูนันและอาณาจักรเจนละโดยทั่วไปประวัติศาสตร์สมัยโบราณในประเทศกัมพูชาสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (pre-Angkorean period) และมีอายุก่อน พ.ศ.1355 นั้นนิยมใช้ชื่อตามที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนคืออาณาจักรฟูนัน และอาณาจักรเจนละ ซึ่งนักวิชาการหลายท่านสนใจศึกษาค้นคว้า เช่น ศาสตราจารย์โคลด ซาค (Claude Jacques) ศาสตราจารย์เปลลิโอด (Paul Pelliot), ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ศาสตราจารย์ฟินอต (Louis Finot), ศาสตราจารย์ดูปองต์ (P. Dupont)

2) ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ เขียนไว้ในหนังสือว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ของขอมทรงเป็นเชื้อชาติมาลายูและเสด็จขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาได้เปลี่ยนความเห็นว่าเป็นพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงเป็นเจ้าของขอมแต่ดั้งเดิม

3) หลักฐานทางด้านโบราณคดี ที่อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นซากโบราณสถาน ที่เนินทางพระพวัตฤสำคัญที่สลักศิลา คือ องค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรยืน พระเศียรพระพุทธรูปเป็นประติมากรรมสัมฤทธิ์ เช่น เศียรพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็ก และพระพิมพ์ เครื่องประดับปูนปั้นรูปเทวดา มนุษย์และยักษ์ หลักฐานที่ค้นพบเหล่านี้ยืนยันว่า เมืองสุพรรณปุระ ในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในประเทศกัมพูชานั้นคงจะเป็นเมืองสุพรรณบุรีของไทยอย่างแน่นอน

สุมาลี สันติพลวุฒิ⁶⁵ ได้เสนอแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ชุมชนหรือการพัฒนาทางสังคมที่ยั่งยืน นั้น ต้องมุ่งเน้นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของ ประชาชนให้ดีขึ้น เพื่อให้ปลอดจากความยากจน ความไม่รู้ ความเจ็บป่วยเพราะความหวาดโหดตลอดจนให้ประชาชนได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีทั้ง จากการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตประจำวันในขณะเดียวกันชุมชนที่ประชาชน อาศัยอยู่นั้นจะต้องเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งซึ่งหมายถึงชุมชนที่มีความ พร้อมในปัจจัยที่จะส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมีองค์กรสนับสนุนในชุมชนมีการสื่อสารการเรียนรู้และมีศักยภาพที่พึ่งตนเองได้

---

⁶⁵ สุมาลี สันติพลวุฒิ, แนวทางในการวางแผนระดับชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลเขาสามยอดและตำบลชอนน้อย, (กรุงเทพมหานคร : รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. 2545)

ปกรณ์เทพ พจี⁶⁶ ได้เสนอแนวคิดเรื่องกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ในงานวิจัยว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นเป็นขบวนการสร้างความเที่ยงธรรม ความมีประสิทธิภาพ และโครงสร้างที่มีส่วนร่วม เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งด้านต่าง ๆ ให้กับชุมชนและภูมิภาคโดยรอบ

กรองทิพย์ นาควิเชตร⁶⁷ ได้เสนอแนวคิดเรื่อง กระบวนการพัฒนาทักษะการจัดการเรียนรู้ การจัดแนวปฏิบัติและกระบวนการดำเนินงานด้วยการจัดการเรียนรู้เชิงบูรณาการ เน้นการเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎี และการลงมือปฏิบัติไปพร้อมๆกัน สำหรับการพัฒนาองค์ความรู้โดยใช้กระบวนการปฏิบัติ จะเกิดการเรียนรู้จนซึมซับทางความรู้สึกรวมกันเป็นนิสัย และกลายเป็นพฤติกรรมถาวร ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการสำคัญของการพัฒนาองค์ความรู้ สู่การเป็น Best Practice ในที่สุด ซึ่งการจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในองค์กรทั้งจากตัวบุคคล เอกสารมาพัฒนาให้เป็นระบบให้ทุกคนสามารถเข้าถึง และนำความรู้ไปใช้พัฒนางานได้ การจัดการความรู้ดำเนินการต่อไป ได้แก่ การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นและสำคัญต่อการทำงาน การเสาะแสวงหาความรู้ที่ต้องการ การปรับปรุง ดัดแปลงหรือสร้างความรู้บางส่วนให้เหมาะกับการใช้งานของตน การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน การนำประสบการณ์จากการทำงานและที่ประยุกต์ใช้ มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสกัดขุมความรู้มาบันทึกไว้ และการจัดบันทึกขุมความรู้ และแก่นของความรู้สำหรับการนำความรู้ไปใช้งาน และปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เชื่อมโยงมากขึ้นเพื่อใช้ในการทำงานต่อไป

สุภารัตน์ ฤกษ์อรุณทอง และคณะ⁶⁸ ได้เสนอแนวคิดเรื่อง การจัดการความรู้ เป็นกระบวนการ และวิธีปฏิบัติในการพัฒนา แสวงหา จัดเก็บและแลกเปลี่ยนความรู้ เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้

---

⁶⁶ ปกรณ์เทพ พจี, **ปัจจัยที่มีผลต่อโครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาหมู่บ้านเมืองบางจังหวัดหนองคาย**, (กรุงเทพมหานคร : รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. 2549), หน้า 16-๑๗.

⁶⁷ กรองทิพย์ นาควิเชตร, **ชุมชนแห่งการเรียนรู้ : คนอุดมศึกษาสุจริตคิดชอบ**, (สุรินทร์ : บทความวิชาการ, พ.ศ. 2560), หน้า 67-68.

⁶⁸ สุภารัตน์ ฤกษ์อรุณทอง และคณะ, **ศึกษารูปแบบกระบวนการจัดการความรู้ของสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, พ.ศ. 2557), หน้า 6.

ที่มากขึ้นและมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นในองค์กรต่างๆ การจัดการความรู้ถือเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาองค์กรไปสู่ความเป็นเลิศ เพิ่มให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งใหม่ๆ รวมถึงการเพิ่มศักยภาพทางการแข่งขันหรือการได้เปรียบทางการแข่งขัน ด้วยองค์ประกอบดังนี้

- 1) สร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้
- 2) สร้างทีมจัดการความรู้องค์กร
- 3) เริ่มจากทุนทางปัญญาที่มีอยู่แล้ว
- 4) สร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเข้มข้น
- 5) จัดการความรู้ควบคู่กับการพัฒนาสินค้า
- 6) เน้นการจัดการแบบองค์รวม หรือเปลี่ยนโครงสร้างองค์กรไปเป็นแบบ “พหุบาท”
- 7) สร้างเครือข่ายความรู้กับโลกภายนอก
- 8) สร้างวัฒนธรรมแนวราบ การสื่อสารอย่างอิสระทุกทิศทาง
- 9) สร้างวัฒนธรรมการจดบันทึก
- 10) ประเมินผลการดำเนินการจัดการความรู้

สรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนานั้น จะต้องอยู่ในรูปของกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนี้ต้องมความเชื่อมโยงกับความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับชุมชนนั้น ๆ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมกำหนดแนวทาง ขั้นตอน และกระบวนการของกิจกรรมเพื่อให้เกิดการพัฒนาในรูปแบบที่ชุมชนหรือสังคมต้องการ ในการพัฒนาทักษะการจัดการองค์ความรู้จำเป็นต้องเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล เอกสาร ทักษะปฏิบัติ เพื่อนำความรู้ไปดำเนินการต่อไปให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน และที่สำคัญต้องคำนึงถึง สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเป็นธรรม ความมีประสิทธิภาพ ให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

วิมลมาศ ปฐมวณิชกุล⁶⁹ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง การส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน ไว้ว่า หลักการสำคัญประการหนึ่งในการส่งเสริมศักยภาพเศรษฐกิจชุมชนของรัฐคือการส่งเสริมให้มีการพัฒนาศักยภาพผลิตภัณฑ์ชุมชน ซึ่งผลิตภัณฑ์ชุมชน (Community product) นั้น เป็นนวัตกรรมที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้านอันมีรากฐานมาจากวิถีการดำรงชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณีของผู้คนในกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่ง ที่ได้ใช้ความเฉลียวฉลาด ความรู้ความสามารถขั้นพื้นฐานในการประดิษฐ์คิดค้นหรือการสรรสร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการต่างๆ และได้มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ผลิตภัณฑ์ชุมชนในแต่ละท้องถิ่นของสังคมไทยจึงมีคุณค่าทางจิตใจต่อคนในท้องถิ่นนั้นๆ เพราะเป็นสิ่งที่ผูกพันคนในท้องถิ่นเข้าด้วยกันและเป็นความภาคภูมิใจของคนในชุมชนท้องถิ่น อีกทั้งรูปแบบการส่งเสริมให้มีการพัฒนาในด้านผลิตภัณฑ์ชุมชน คือ รัฐบาลได้จัดทำโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ขึ้นในปีพุทธศักราช 2545 โดยเป็นแนวคิดที่ต้องการให้แต่ละหมู่บ้านมีผลิตภัณฑ์หลักเป็นของตนเองซึ่งต้องเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้วัตถุดิบ ทรัพยากรท้องถิ่นมาทำการพัฒนาจนกลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นและจุดขายที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้แนวคิดผลิตภัณฑ์ชุมชนที่อยู่ในโครงการดังกล่าวนี้ยังหมายถึง การบริการ การดูแล อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนโดยให้ภาครัฐทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

สรุปได้ว่า การแข่งขันกันทางธุรกิจโดยเฉพาะเศรษฐกิจฐานรากในศตวรรษที่ 21 นี้ นวัตกรรมถือว่าเป็นสิ่งที่มีบทบาทและความสำคัญอย่างมาก ในการสร้างศักยภาพการแข่งขันทางการค้าทั้งในระดับธุรกิจภูมิภาค และระดับประเทศ ทั้งนี้เพราะความได้เปรียบในเชิงประสิทธิภาพของการดำเนินงานไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้อย่างอีกต่อไป และยังคงกลายเป็นข้อกำหนดพื้นฐานของการประกอบธุรกิจไปแล้ว ขณะที่การพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือ บริการใหม่ๆ ที่ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์ ทรัพยากรในท้องถิ่น ภูมิปัญญาของตนเอง และ

⁶⁹ วิมลมาศ ปฐมวณิชกุล และคณะ, รูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ทางการตลาดของกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน, (มหาสารคาม : วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2551, หน้า 57-68.

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ได้ความรู้อย่างเข้มข้น จนกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและยังสามารถที่จะสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ บูรณาการผลิตภัณฑ์เก่าให้มีคุณค่า รวมถึงการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างความได้เปรียบในเชิงการแข่งขันทางการตลาดได้เป็นอย่างดี

2.3 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย

1) อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

อำเภออุทุมพร โดยเฉพาะตำบลอุทุมพร เป็นเมืองเก่า มีโบราณวัตถุและวัฒนธรรมสมัยทวารวดี เป็นศูนย์กลางทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ และได้สลายตัวเมื่อปี พ.ศ.1600 ต่อมา มีราชกรอพยพโยกย้ายมาอยู่ที่ริมคลองจรเข้สามพัน รวมตัวเป็นเมืองใหญ่จนปัจจุบัน และเป็นสถานที่ตั้งของที่ว่าการอำเภออุทุมพร จนถึงปัจจุบัน⁷⁰ ดังคำขวัญที่ว่า “แหล่งรอยพระพุทธบาท เกียรติประกาศเรื่องผ้าทอ เจ้าพ่อพระยาจักร ถิ่นรักไทยทรงดำ ถ้ำเสือพระดี มีคอกช้างดิน ถิ่นถ้ำน้ำตก” สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นภูเขาและมีพื้นที่สูงทางด้านตะวันตกขึ้นไปจนถึงทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ส่วนพื้นที่ราบอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีลำน้ำสายหลักคือ ลำน้ำจรเข้สามพัน เป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทุมพร เป็นที่เก็บรวบรวมวัตถุโบราณ และหลักฐานต่างๆ ที่ได้จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ต่อมาในปี พ.ศ. 2507–2508 ได้มีการสำรวจ ขุดแต่งโบราณสถานในเขตเมืองโบราณอุทุมพร และได้พบโบราณวัตถุจำนวนมาก มีโบราณสถานอยู่ในเขตเทศบาลหลายแห่ง⁷¹

2) อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

ตำบลดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอพนมทวน อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอพนมทวน ประมาณ 9 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัดกาญจนบุรี ประมาณ 36 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และมีที่ราบเชิงเขาเป็นบางส่วน มีคลองชลประทานไหลผ่าน เหมาะแก่การทำการเกษตร แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร ค้นพบครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2518 เมื่อโรงเรียนวัดศาลวนาราม ได้ให้นักเรียนช่วยกันขุดหลุมดินเพื่อปักเสารั้ว ได้พบหลักฐานโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก ได้มีการขุดสำรวจทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร 2 เป็นโครงการร่วมมือระหว่างกรมศิลปากร

⁷⁰ ข้อมูลจากเว็บไซต์ https://ww1.suphanburi.go.th/amphur_content/cate/11

⁷¹ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://www.u-thongcity.go.th/content/general//?page=2>

กับมหาวิทยาลัยลอนดอน 1 ครั้ง และโดยความร่วมมือระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและกรมศิลปากร 1 ครั้ง มีเป็นหลักฐานหลายชิ้นที่ยืนยันว่า บ้านดอนตาเพชร เคยเป็นชุมชนโบราณที่มีการติดต่อทางทะเลกับทั้งอินเดียและทางตะวันออก นานกว่า 2500 ปีมาแล้ว โบราณวัตถุที่พบ เช่น เครื่องมือเหล็ก เป็นลักษณะของโลหะที่มีปลายแหลม หลากหลายขนาด หลากหลายรูปทรง ภาชนะสำริด มองเห็นลวดลายสลักเป็นรูปผู้หญิง แสดงสัดส่วนทางสรีรวิทยาแบบ สันนิษฐานได้ว่า ภาชนะนี้เป็นสิ่งของที่ทำในดินแดนประเทศไทยและส่งไปขายยังอินเดีย หรือเป็นคนอินเดียที่อยู่ในบริเวณนั้นเป็นคนผลิตขึ้นมาเอง เครื่องประดับจำพวกสำริด เช่น กำไลสำริด ข้อมือสำริด ข้อเท้าสำริด และแหวนสำริด ลูกปัดหินสีที่พบมีหลากหลายลักษณะและขนาด ทั้งทรงกลม ทรงทู่กลม ทรงเหลี่ยม หลายชนิด มีทั้งที่มีลวดลายและไม่มีลวดลายบนตัวหิน⁷²

3) อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

อำเภอกำแพงแสน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดนครปฐม ตั้งขึ้นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2449 ที่วัดห้วยพระ ตำบลห้วยพระ อำเภอดอนตูม โดยใช้ชื่อว่า อำเภอกำแพงแสน ตั้งตามชื่อเมืองโบราณต่อมาได้ปี พ.ศ. 2453 ได้ย้ายที่ตั้งอำเภอใหม่จากวัดห้วยพระไปที่ชายทุ่งสามแก้ว ห่างจากที่ตั้งเดิมไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 1.6 กิโลเมตร และได้เปลี่ยนชื่ออำเภอจากเดิมตามชื่อหมู่บ้านว่า อำเภอสามแก้ว ตั้งอยู่จนถึงปี พ.ศ. 2460 จึงได้กลับมาใช้ชื่อว่า อำเภอกำแพงแสน ตามเดิม เพื่อเป็นการรักษาชื่อเมืองโบราณไว้⁷³ อำเภอกำแพงแสนถือว่าเป็นเมืองเก่า ที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์โบราณคดี มีโบราณวัตถุที่สำคัญมากมาย กำแพงแสนเป็นเมืองเก่าสมัยทราวดีประมาณอายุอยู่ราว พ.ศ.1150-1400 ปัจจุบันไม่หลงเหลือซากโบราณสถานใดๆให้เห็นแล้ว เหลือให้เห็นเพียงลักษณะของคูน้ำและคันดิน⁷⁴ สันนิษฐานว่าเมืองเก่ากำแพงแสนน่าจะมีชุมชนหลายชุมชนในอดีต มีการขุดพบโบราณสถานมากมาย เช่น ซากฐานวิหาร เจดีย์ธรรมจักรศิลา หอยสังข์ลายปูนปั้น เครื่องปั้นดินเผา หินหยดยา ระฆังหิน และอื่นๆอีกมากมาย

⁷² ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://ww2.kanchanaburi.go.th/travel/detail/36>

⁷³ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://sites.google.com/site/nakhonpathomme/home/takecare/kaphaengsaen>

⁷⁴ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://www.nakhonpathom.go.th/travel/detail/52>

4) อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

อำเภอเมืองราชบุรี มีเนื้อที่ประมาณ 454.239 ตารางกิโลเมตร เดิมเป็นที่ตั้งเมืองเรียกว่า " เมืองราชบุรี " มีฐานะเป็นมณฑลราชบุรี อันเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร " ทวารวดี " ของชนชาติลาว จังหวัดราชบุรี หมายถึง “ เมืองพระราชา ” ราชบุรีเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งของประเทศไทย จากการศึกษาและขุดค้นของนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี พบว่าดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลองแห่งนี้เป็นถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนหลายยุคหลายสมัย และมีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต จากหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุมากทำให้เชื่อได้ว่ามีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ตั้งแต่ยุคหินกลางตลอดจนได้ค้นพบเมืองโบราณสมัยทวารวดี ที่ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี⁷⁵ นักโบราณคดีได้ค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ กำไล ต่างหู ภาชนะดินเผา ฯลฯ ในสมัยทวารวดี “เมืองคูบัว” ตั้งอยู่ใน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นเมืองท่าที่สำคัญที่สุดในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ในช่วงหลัง พ.ศ.1200 ซึ่งในปัจจุบัน บางแห่งก็อยู่ในระหว่างการขุดค้น ตกแต่งโบราณสถานที่ตกแต่งแล้ว และสามารถเข้าชมได้ ได้แก่ โบราณสถานที่ วัดโฆลงสุวรรณคีรี ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นฐานของวิหารในสมัยทวารวดี มีลักษณะเดียวกับโบราณสถานเขาค้างในที่ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์⁷⁶

⁷⁵ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://123.242.157.9/hdetail.php?QNo=1&QSt=A&QGroup=0>

⁷⁶ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://travel.mthai.com/blog/98820.html>

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และ 3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางระเบียบวิธีวิจัย ประกอบด้วย รูปแบบการวิจัย พื้นที่วิจัย ขอบเขตกลุ่มประชากร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับ มีรายละเอียด ดังนี้

3.1 รูปแบบการวิจัย

3.2 พื้นที่วิจัย

3.3 ผู้ให้ข้อมูลวิจัย

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.6 การเก็บรวบรวมข้อมูล/การปฏิบัติการวิจัย

3.7 เป้าหมายการวิจัยเชิงคุณภาพ

3.8 การนำเสนอผลการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” เป็นงานวิจัยการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการ วิจัยการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ร่วมกับวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) และวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ของการดำเนินงานรูปแบบการจัดการที่เป็นแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูล ที่มุ่งนำผลการวิจัยมาใช้ในการสร้างชุดองค์ความรู้และโมเดลเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ต่อสังคมและผู้ที่เกี่ยวข้อง

โดยการนำเสนอระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและขอบเขตของระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยที่สำคัญมาใช้ในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. วิธีการวิจัย เป็นการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยตามการที่ได้กำหนดระเบียบการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารและกระบวนการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ อันมีสาระสำคัญ ดังนี้

1.1 การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) เป็นข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจากการเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ที่จัดเก็บข้อมูลในการรวมกลุ่มสมาชิก จากการดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 10 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 10 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 10 คน พื้นที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 10 คน (รวม 40 คน) ประชาชนท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรม ทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องภาครัฐและเอกชนแห่งละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการศึกษาวิจัย จำนวน 80 คน และดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.2 การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เป็นการสนทนากลุ่มในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่อง เส้นทางเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่มีความเข้มแข็ง และกระบวนการเชื่อมโยงการสร้างเครือข่ายที่จะพัฒนาสู่การจัดการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี ตามรอยเส้นทางเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาในอารยธรรมทวารวดี กับชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ

1.3 การสุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์แบบเจาะจงกับกลุ่มนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.4 จัดกิจกรรมสานเสวนาเชื่อมโยงเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และต่อยอดองค์ความรู้ อารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย เพื่อให้เกิดการไหลเวียนขององค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วน ด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

3.2 พื้นที่การวิจัย

ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผสมผสานกับการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่วิจัยจำนวน 4 แห่ง ได้แก่

- 1) ตำบลจรเข้สามพัน และตำบลอุ้มทอง อำเภอยู้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
- 2) ตำบลดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี
- 3) ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม
- 4) ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ประเทศไทย/จังหวัด	อำเภอ	ตำบล
สุพรรณบุรี	อุ้มทอง	จรเข้สามพัน , อุ้มทอง
กาญจนบุรี	พนมทวน	ดอนตาเพชร
นครปฐม	กำแพงแสน	ทุ่งขวาง
ราชบุรี	เมือง	คูบัว

โดยการสัมภาษณ์ ประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 5 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 5 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 5 คน พื้นที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 5 คน (รวม 20 คน) ประชาชนท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแห่งละจำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการศึกษาริวิจัย จำนวน 56 คน

3.3 ผู้ให้ข้อมูลวิจัย

เพื่อให้การวิจัยมีประสิทธิภาพและบรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลวิจัยที่มีความสอดคล้องกับประเด็นการวิจัย ดังนี้

- 1) กลุ่มประชาชน ในพื้นที่วิจัย จำนวน 16 คน

- 2) ประชาชนท้องถิ่น ในพื้นที่วิจัย จำนวน 5 คน
- 3) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ จำนวน 5 คน
- 4) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี จำนวน 5 คน
- 5) ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแต่ละ จำนวน 12 คน

โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก หรือการสัมภาษณ์แบบเจาะจงตามกระบวนการวิจัย กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล จำนวน 43 คน ดังนี้

ลำดับที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	หมายเหตุ
1. ผู้เชี่ยวชาญ/ผู้ทรงคุณวุฒิ		
1.	พระครูโสภณวีรานวัตร, ผศ.ดร.	ผู้เชี่ยวชาญ
2.	ผศ.ดร.ฉันทัส เพียรธรรม	ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี
3.	ดร.อุดม สมพร	ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี/ประชาชนท้องถิ่น
4.	นายธนิตศักดิ์ แป้ง บ้านพลูหลวง	ประชาชนท้องถิ่น
5.	ผู้ใหญ่ดิเรก สุริยจันทร์	ประชาชนท้องถิ่น
6.	นางสาวสุกัญญา เรือนแก้ว	ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี
7.	อาจารย์ฉัตริน เพียรธรรม	ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี
8.	ผู้ใหญ่น้ำทิพย์ สุขจิต	ประชาชนท้องถิ่น
9.	นางสาวชนนต์ตี ยังก	ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุททอง
10.	นางสาวเจนจิรา วิริยะ	ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุททอง
11.	นางวรพร พรหมใจรักษ์	ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์
12.	นายภาคภูมิ จิตต์โสภณ	นักวิชาการ/นักอนุรักษ์เขากล้าเสือ
13.	นายไพบูลย์ สุภาพ	ประชาชนท้องถิ่น
2. ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสัมมนา		
1.	พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์,ดร.	หัวหน้าโครงการย่อย 1
2.	พระสมุห์สามารถ จตตมโล	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 1
3.	พระสมุห์ยุทธนา มาลาวีโส	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 1
4.	พระวชิรวิษณุ ฐิตวิโส,ดร.	หัวหน้าโครงการย่อย 2

5.	พระครูอนุกุลกัลยาณกิจ,ดร	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 2
6.	นายเอกมงคล เพ็ชรวงษ์	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 2
7.	ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย	หัวหน้าโครงการย่อย 3
8.	พระครูสถิตธรรมาลังการ,ดร.	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 3
9.	ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย	หัวหน้าแผนงานวิจัย
10.	นางสาวภัทรกุล ศิลปรัตน์	ผู้ช่วยแผนงานวิจัย
12.	นางสาววิกานดา ศรีศักดิ์	ประชาชน
13.	นางสาวยูกี ยามาเน่	ประชาชน
14.	นางสาวดาวรินทร์ แก้ววิชิต	ประชาชน
15.	นางสาววิลาวัลย์ บุญสุทธิ	ประชาชน
16.	นางสาวณัฐนันท์ รังสีบุญยงค์	ประชาชน
17.	นายสมชาย ศรีเจริญ	ประชาชน
18.	นางสาวพิรุณวัลย์ บ้านพลูหลวง	องค์กรภาคประชาชน
19.	นางสาวปานรดา อีสราวดี	องค์กรภาคประชาชน
20.	พระครูสุวรรณธรรมาภิรมณ์	ผู้สนใจในพื้นที่
21.	พระครูปริยัติกิตติวงศ์	ผู้สนใจในพื้นที่
22.	นายสมยศ ดวงประทีป	ตัวแทนจากชมรมโบราณคดีสมัครเล่น
23.	นายสุทิน ปัทวี	ประชาชน
24.	นายพงษ์ศักดิ์ อ่อนละมุล	ประชาชน
25.	นายอนุกุล รัชตางษ์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
26.	นายถวิล สังฆะวรรณ	ประชาชน
27.	นางอนงค์ ปานน้อย	ประชาชน
28.	นายสมนึก ปทุมสุด	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
29.	นางฐิติรัตน์ กิตยานันท์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น

โดยมีการกำหนดกระบวนการเก็บข้อมูลสำคัญ ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) เป็นข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจากการเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ที่จัดเก็บข้อมูลในการรวมกลุ่มสมาชิก จากการดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 5 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 5 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 5 คน พื้นที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 5 คน (รวม 20 คน) ปราชญ์ท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแห่งละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการศึกษาวินิจฉัย จำนวน 56 คน และดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2. การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เป็นการสนทนากลุ่มในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่อง เส้นทางเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่มีความเข้มแข็ง และกระบวนการเชื่อมโยงการสร้างเครือข่ายที่จะพัฒนาสู่การจัดการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี ตามรอยเส้นทางเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี กับชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ

3. การสุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์แบบเจาะจงกับกลุ่มนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

4. จัดกิจกรรมสานเสวนาเชื่อมโยงเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และต่อยอดองค์ความรู้ อารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย เพื่อให้เกิดการไหลเวียนขององค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วน การนำเสนอระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและขอบเขตของระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยที่สำคัญมาใช้ในการดำเนินการวิจัย

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย/การสร้างเครื่องมือการวิจัย

1) ชนิดของเครื่องมือวิจัย แบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นโดยดำเนินการดังนี้

เครื่องมือที่นำมาใช้สำหรับกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย การวิจัยได้กำหนดกระบวนการวิจัยโดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการ ตำรา ตลอดจนผลงานวิจัยประเภทต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการสร้างพื้นฐานขององค์ความรู้ในทางวิชาการเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นแนวทางประการสำคัญในการนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลทางวิชาการที่มีประสิทธิภาพส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้หน้าที่ไม่มี การกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่มีความชัดเจนตายตัว โดยเป็นแต่เพียงการกำหนดแนวข้อคำถามแบบเปิดกว้าง หรือเป็นการใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัยที่มีผลทำให้ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นเทคนิคและกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการนำมาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ส่วนบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่กำลังดำเนินกระบวนการวิจัย เปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความผู้เชี่ยวชาญสามารถแสดงความคิดเห็นหรือทรรศนะได้อย่างหลากหลายผู้สัมภาษณ์สามารถที่จะดำเนินการสัมภาษณ์ และสามารถที่จะสอบถามที่สำคัญ และมีความน่าสนใจในแต่ละประเด็นของคำตอบ จากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์ อันทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหลากหลาย และข้อเท็จจริงในทางดำเนินการและใช้เครื่องมือ ได้แก่

แบบสัมภาษณ์ เรื่อง เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี *โดยใช้การสำรวจพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัยประกอบด้วยเนื้อหา จำนวน 2 ส่วน* ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูลทั่วไป เช่น ข้อมูลส่วนตัวผู้ให้ข้อมูล เพศ สถานภาพ วัตถุประสงค์รูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้และหลักฐานเชิงประจักษ์ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศไทยต่อไป

1. แบบสัมภาษณ์ ประชาชน ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องในการศึกษา ประเด็นดังกล่าว

2. การประชุมชมกลุ่มย่อย (Focus Group) หรือเวทีเสวนา เพื่อที่จะได้ทราบถึงข้อมูลเชิงลึกของแต่ละพื้นที่ รวมถึงความต้องการพัฒนาความร่วมมือเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมประเทศไทยต่อไป

2) การสร้างเครื่องมือวิจัย

กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยได้กำหนดให้ใช้วิธี สัมภาษณ์เจาะลึกโดยกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้นำอันเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะที่ไม่มีข้อคำถามที่เป็นมาตรฐานเป็นการกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่นำมาใช้ในการสัมภาษณ์เจาะลึก เพียงแต่มีการกำหนดลักษณะของข้อคำถามที่มีลักษณะเปิดกว้างแต่มีความยืดหยุ่น และมีการนำคำผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาส่วนการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการออกแบบการวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เจาะลึก โดยกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้นำอันเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีรูปแบบข้อคำถามที่ตายตัว หรือกระบวนการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะที่ไม่มีข้อคำถามที่เป็นมาตรฐานเป็นการกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่นำมาใช้ในการสัมภาษณ์เจาะลึก เพียงแต่มีการกำหนดลักษณะของข้อคำถามที่มีลักษณะเปิดกว้างมีความยืดหยุ่น

2. สัมมนากลุ่ม มีการนำคำผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาส่วนการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการออกแบบการวิจัย หรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เอกสารประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี
2. การสนทนากลุ่ม เพื่อรวบรวมข้อมูล ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เช่น

1) หลักฐานและการค้นพบในพื้นที่วิจัย

- 2) หลักฐานเชิงประจักษ์ทางกายภาพ
- 3) หลักฐานที่เป็นเรื่องเล่าและความเชื่อ
- 4) การสร้างเครือข่ายองค์ความรู้ที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันทางประวัติศาสตร์
- 5) แนวทางการพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี

- 3) การหาคุณภาพของเครื่องมือวิจัย
แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

- 4) การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ข้อมูลจากเอกสาร เป็นการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากหนังสือ บทความในวารสาร เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และแผนพัฒนาตำบลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยววัฒนธรรม

2. ข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลในพื้นที่ โดยวิธีการสนทนากลุ่ม ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลวิจัยเพื่อ ศึกษาองค์ความรู้ แนวคิด วิธิตำเนินการจัดการองค์ความรู้ ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาพื้นที่ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของกลุ่มหรือประชาชนในพื้นที่

- 5) การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลเชิงปริมาณ แผนการบริหารจัดการกิจกรรมหรือการท่องเที่ยวเชื่อมโยงเครือข่ายตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ร่วมกับชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2. ข้อมูลเชิงคุณภาพ แผนการจัดการองค์ความรู้ที่มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของภาครัฐและเอกชน สามารถนำไปใช้ในงานวิชาการต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล/การปฏิบัติการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยโดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล/การดำเนินการที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลและแนวปฏิบัติให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- 1) การจัดทำชุดความรู้เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอารยธรรมทวารวดี
- 2) การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยโมเดลเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอารยธรรมทวารวดี

3) การจัดทำกิจกรรมส่งเสริมการเชื่อมโยงเครือข่ายเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย

4) จัดทำสื่อ VTR เผยแพร่ประชาสัมพันธ์พื้นที่อารยธรรมทวารวดีในประเทศไทย

ปี 65 (งบประมาณ)	กิจกรรม	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ร้อยละของ กิจกรรมใน ปีงบประมาณ
1.	ประชุมกำหนดแผนงานวิจัย ภาพรวมโครงการวิจัย	X												2
2	จัดประชุมทีมงานวิจัย เพื่อ ประสานกับผู้มีส่วนได้เสียใน แต่ละกิจกรรม		X											2
3	ประชุมติดตามผลดำเนินงาน ตามแผนงานวิจัย ครั้งที่ 1			X										2
4	จัดอบรมกระบวนการเพื่อทำ ความเข้าใจกระบวนการวิจัย ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย			X										3
5	ประชุมติดตามผลดำเนินงาน ตามแผนงานวิจัย ครั้งที่ 2				X									2
6	ศึกษาสำรวจพื้นที่ในการวิจัย ตามประเด็นที่วางแผนไว้ และ จัดประชุมย่อยครั้งที่ 1 ใน พื้นที่วิจัย				X	X								6
7	ประเมินผลข้อมูลเบื้องต้น เพื่อ วางรูปแบบการจัดทำเส้นทางการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาใน อารยธรรมทวารวดี					X	X							4
8	กำหนดประเด็นการจัดทำ แผนผัง บูรณาการ/กิจกรรม การจัดเวทีเสวนาร่วมกับ เครือข่ายและพัฒนารูปแบบ ของเส้นทางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในอารยธรรม ทวารวดี					X	X	X						10

9	ตรวจสอบข้อมูล เข้าพื้นที่วิจัย เพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติม พัฒนา กิจกรรมการจัดทำโมเดล เส้นทาง การเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในอารยธรรม ทวารวดี ให้เชื่อมโยงทั้ง 3 โครงการ						X	X	X						8
10	ผู้มีส่วนได้เสียร่วมขับเคลื่อน แผนพัฒนารูปแบบแผนผัง ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ โบราณคดีในพื้นที่ จังหวัด สุพรรณบุรี						X	X							2
11	ประชุมติดตามผลดำเนินงาน ตามแผนงานวิจัย ครั้งที่ 3							X							2
12	การประสานงานกับหน่วยงาน ที่สนับสนุนและผู้มีส่วนได้เสีย ทบทวนข้อมูลงานวิจัยในทุก ชุดโครงการ						X	X							2
13	ดำเนินการปฏิบัติการสร้าง เครือข่ายจัดทำข้อเสนอแนะ เชิงนโยบายและแนวทางการ จัดทำเส้นทาง การเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในอารยธรรม ทวารวดี								X						8
14	จัดกิจกรรมสัมมนาการพัฒนา โมเดลเส้นทาง การเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในอารยธรรม ทวารวดี ให้เชื่อมโยงกับแผน งานวิจัย										X				12
15	ดำเนินการบูรณาการหลักองค์ ความรู้ และกระบวนการ จัดการทำแผนผัง รูปแบบ ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแผ่										X	X			10

	พระพุทธศาสนาในพื้นที่ จังหวัดสุพรรณบุรี													
16	กิจกรรมจัดเวทีเสวนา แผน งานวิจัย เรื่อง ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้และการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาใน สังคมไทย รวมกับส่วนงานที่ เกี่ยวข้องในพื้นที่ จังหวัด สุพรรณบุรี										X	X		10
17	จัดทำการวิเคราะห์และ สังเคราะห์ผลการวิจัย จัดทำ เวทีทบทวนผลการวิจัยและคืน ข้อมูลสู่เครือข่าย											X		5
18	ร่างรายงานการวิจัยฉบับ สมบูรณ์											X	X	3
19	จัดทำรายงานวิจัยฉบับ สมบูรณ์												X	5
20	ตีพิมพ์บทความวิจัย												X	2

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การปฏิบัติการแจกแบบสอบถามในพื้นที่ เป็นกระบวนการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ และเชิงปฏิบัติ (Qualitative/action Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้น สาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นหัวข้อ ดังนี้

- 1) วิเคราะห์ข้อมูลตามเอกสารหลักฐาน ร่องรอย ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีอารยธรรมทวารวดี ที่ปรากฏในพื้นที่วิจัย
- 2) นำผลการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพมาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ วิพากษ์ และประมวลชุดความรู้ที่ได้รับจากกระบวนการและแนวทางในการดำเนินงาน

3.7 เป้าหมายการวิจัยเชิงคุณภาพ

แผนบริหารจัดการคุณภาพเป็นที่ยอมรับของภาครัฐและเอกชน สามารถนำไปอ้างอิง วางแผน กิจกรรม วางแผนเศรษฐกิจในพื้นที่วิจัย หรือเชื่อมโยงพื้นที่อื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับอารยธรรมทวารวดี ดังนี้

1. ประโยชน์กับวงวิชาการ

โครงการวิจัยที่ 3 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และโมเดลจำลองเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ดังกล่าว จัดแสดงไว้ที่ ศูนย์การเรียนรู้ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ เพื่อต่อยอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียน นักวิชาการ นัก การ ศาสนา นักโบราณคดี และผู้ที่สนใจใคร่รู้ในชุมชนต่าง ๆ ให้มีการสืบทอดองค์ความรู้และนำไปขยายผลในวง วิชาการต่อไป

2. ประโยชน์กับชุมชนและสังคม

เกิดองค์ความรู้จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ต่อยอด เส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยเส้นทางการเผยแผ่ในทางพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ได้อย่างเป็น รูปธรรมและชัดเจน นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจการค้าขายตาม แหล่งต่าง ๆ รวมถึงระบบการจัดการความรู้นำนวัตกรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการพัฒนาการ ท่องเที่ยวเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งอย่างมีคุณภาพ พัฒนาเส้นทางไปพร้อมกับเทคโนโลยี 5.0 มีความหลากหลายมากขึ้นนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

3. ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ

เกิดการเชื่อมโยงสู่ภายนอกจากการท่องเที่ยวในพื้นที่และรองรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มรดกโลก ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ที่มีเอกลักษณ์ อัตลักษณ์เฉพาะที่ถือว่าเป็น จุดแข็งและเกิดการมีส่วนร่วมของภาครัฐ เอกชน ในการเสริมสร้างแนวทางพัฒนาพื้นที่ให้เกิดความ ร่วมมือของภาคประชาชนในการนำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยกระดับไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจฐาน ของชุมชนในอนาคต

4. ประโยชน์เชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐสามารถวางแผนและกำหนดนโยบายให้สอดคล้องกับการพัฒนาในพื้นที่ในการเพิ่มศักยภาพและโอกาสขององค์ความรู้ การพัฒนาชุมชน การอนุรักษ์มรดกทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต นำไปสู่การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดความร่วมมือของภาคประชาชน สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และปราชญ์ท้องถิ่น เสริมสร้างความเข้มแข็งในพึ่งพาตนเองได้ในอนาคต

3.8 สรุปกระบวนการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) และการหาคำร้อยละเปรียบเทียบและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัย **“การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี”** เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงพื้นที่ โดยมุ่งเน้นศึกษากระบวนการได้มาซึ่งชุดความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และสร้างการรับรู้ การยกระดับ และการเชื่อมโยงเครือข่ายพื้นที่ในอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย ให้เป็นที่ประจักษ์ พร้อมทั้งสร้างกิจกรรมเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ส่งเสริมกิจกรรมให้สอดคล้องกับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนในโบราณสถาน พระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาขีดความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้าง (Application) เชื่อมโยงเครือข่ายอย่างยั่งยืน

บทที่ 4

ผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” เป็น การศึกษาวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ทั้งการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยผู้วิจัยนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งอยู่ในกรอบของวัตถุประสงค์การวิจัยในประเด็น 1) เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูล การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และ 3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษา เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบการศึกษาค้นคว้าเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรม ทวารวดี ออกเป็น 2 ส่วน คือ

4.1.1 การศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร

การศึกษาในส่วนนี้เป็นการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ทวารวดีและองค์ความรู้ อารยธรรมทวารวดี ที่สอดคล้องกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี จากการ ค้นคว้าเชิงเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ตำราประวัติศาสตร์ อรรถกถา คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เอกสาร วิชาการทางโบราณคดี พระไตรปิฎก อรรถกถา วรรณกรรม พระพุทธศาสนาในลังกา พม่า ล้านนา ล้าน ช้าง ตลอดจนงานค้นคว้าด้านภูมิศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ เกี่ยวกับทวารวดี รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านศิลปกรรมว่ามีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในพื้นที่วิจัยหรือไม่ อย่างไร หรือมีความสอดคล้องกันมาากน้อยในการออกแบบ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีตามช่วงเวลาเพียงใด

1) เมืองอุทงกับอารยธรรมทวารวดี

ในประเด็นการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นการมองเรื่องราวในอดีตผ่านปัจจุบัน รวมไปถึงเป็นการเดินทางตามวิธีการและแนวคิดของนักปราชญ์ นักวิชาการเฉพาะด้านทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ที่ล้วนแสวงหาข้อมูลในด้านต่าง ๆ ทั้งที่กว้างและลุ่มลึกในเรื่องอารยธรรมทวารวดี

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ทวารวดีพบว่าพัฒนาการของทวารวดี⁷⁷ ในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็นจุดภาค คือบริเวณบ้านเมืองที่เรียกว่าทวารวดี กับสิ่งที่เป็นมหัพภาค คือภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งบริเวณพื้นแผ่นดินใหญ่และบริเวณที่เป็นเกาะ โดยอาศัยหลักฐานทั้งเก่าและใหม่ การมอง “ทวารวดี” ในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มองเรื่องราวของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐหรือบ้านเมือง โดยได้เสนอให้เห็นว่า พัฒนาการของทวารวดีนั้น แท้จริงเกิดขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำใกล้ทะเล (Riverine region) ที่สร้างเครือข่ายการติดต่อทั้งภายในและภายนอก สืบต่อมาแต่สมัยเมืองอุทง ซึ่งร่วมสมัยกับรัฐพูนันที่อยู่ในบริเวณปากแม่น้ำโขง

การมีตัวตนของอารยธรรมทวารวดี บริเวณเมืองโบราณอุทงนั้นมีอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-11⁷⁸ จากความก้าวหน้าทางหลักฐานของโบราณคดีในขณะนั้น ทำให้เห็นได้ว่าพัฒนาการของบ้านเมืองบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเฉพาะทางภาคตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเป็นแหล่งชุมชนหนาแน่นและเป็นบริเวณแกนแห่งอำนาจของรัฐ (ศรี) ทวารวดี ซึ่ง ดร.ธิดา สาระยา ได้กล่าวไว้ว่ามีเครือข่ายสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนครอบคลุมกลุ่มเมืองโบราณนครปฐม-อุทง-คูบัว แล้วจึงเกิดการเชื่อมโยงบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่กล่าวได้ว่าพัฒนาการของรัฐ (ศรี) ทวารวดีสัมพันธ์สืบเนื่องกับศูนย์กลางสำคัญชายฝั่งทะเล ตรงดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงซึ่งมีชื่อปรากฏในเอกสารจีนว่า พูนัน

การศึกษาเกี่ยวกับทวารวดีได้รับการกล่าวถึงครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2427 นับเป็นเวลาเกือบ 140 ปี ในยุคเริ่มต้นของการศึกษานั้นเป็นชื่อของอาณาจักรโบราณที่กล่าวไว้ในเอกสารจีน ได้แก่ โถโลโปตี (To-lo-po-ti) ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่ลงความเห็นว่าหมายถึง ทวารวดี อันเป็นอาณาจักรหนึ่ง

⁷⁷ ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ. 2532), หน้า 27.

⁷⁸ สฤณีพงศ์ ขุนทรง, บทความวิจัย เรื่อง โบราณคดีช่วงก่อนสมัยทวารวดี : ข้อมูลใหม่จากเมืองโบราณอุทง, (กรุงเทพมหานคร : วารสารดำรงวิชาการ ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม), พ.ศ. 2561), หน้า 17.

ที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย⁷⁹ โดยพบหลักฐานที่สำคัญคือจารึกที่ปรากฏชื่อ “ศรีทวารวดีศวรปุณณะ” บนเหรียญเงินและศิลาจารึก สรุปลงมาแล้วเชื่อว่าหมายถึงชื่อของอาณาจักร และได้พบหลักฐานทางศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงการรับอารยธรรมจากภายนอก โดยเฉพาะด้านศาสนาจากอินเดียยังทำให้ภาพของทวารวดีเริ่มชัดเจนขึ้น นายพอล วิทลีย์ ได้เสนอความเห็นว่ารัฐที่จีนเรียกว่า “จินหลิน” แปลว่า ดินแดนแห่งทองหรือสุวรรณภูมินั้นตรงกับบริเวณเมืองโบราณอู่ทอง สอดคล้องกับทัศนะของศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอลีเยร์ ตั้งสมมติฐานว่า เมืองโบราณอู่ทองเป็นเมืองหลวงของรัฐทวารวดี เพราะพบจารึกพระนามกษัตริย์ทวารวดีบนแผ่นทอง⁸⁰

สภาพสังคมทวารวดีครอบคลุมปริมนทลที่กว้างไกลกว่าอำนาจทางการเมืองของรัฐประชากรในสังคมทวารวดีแม้จะมีลักษณะร่วมบางประการทางศิลปะวัฒนธรรมอันมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง แต่ก็แตกต่างกันในเชิงชาติพันธุ์และเผ่าพันธุ์ ซึ่งเดิมเชื่อว่าชนเผ่ามอญซึ่งเดิมเชื่อว่าเป็นเจ้าของวัฒนธรรมทวารวดี สังคมทวารวดีมีการจัดลำดับความเหลื่อมล้ำแบ่งออกเป็นชนชั้นปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครอง นอกจากกษัตริย์ซึ่งมีฐานะสูงสุดและอยู่ในชนชั้นปกครอง

ในขณะที่ชุมชนโบราณอู่ทอง มีร่องรอยการเติบโตที่สัมพันธ์กับเมืองนครปฐม โดยมีการพัฒนาการที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับยุคฟูนัน ซึ่งทั้งสองเมืองต่างก็เป็น “เมืองท่าชายฝั่ง” ที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม การขนส่งสินค้า ที่มีการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมและการค้าของชาวพื้นเมืองตามชุมชนชายฝั่งและชาวทะเล ในภาษาสันสกฤตของคำว่า “ทวารวดี” แปลว่า “ด้วยประตู” ซึ่งหมายถึง เมืองท่า และคำว่า “ทวารวดี” อาจเทียบได้กับเมืองทวารกา ซึ่งเป็นเมืองของพระกฤษณะในมหากาพย์เรื่องมหาภารตะ

การค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นกล่องสำริดแบบดองซอน ตุ่มหู กำไล และลูกปัด ซึ่งเป็นของที่มีลักษณะเดียวกันกับที่ในประเทศเวียดนาม ในเอกสารจีนต่างเสนอภาพที่สอดคล้องต้องกันถึงจุดเริ่มต้นของ (รัฐ) ทวารวดี โดยมีชุมชนโบราณอู่ทองเป็นต้นเค้า ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการแพร่กระจายของอารยธรรมอินเดียสู่ภูมิภาคนี้เท่านั้น ในทางตรงกันข้ามอู่ทองและฟูนัน ต่างก็ผ่านการปรับเปลี่ยนโครงสร้างจากชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่มาเป็น “เมืองท่าชายฝั่ง” มีการพัฒนาขึ้นบนพื้นฐานของการปะทะสังสรรค์ ผู้ที่ศึกษาและตีความคำว่า “ทวารวดี” เป็นคนแรกน่าจะ ได้แก่ นายแซม มวล

⁷⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ. 2547), หน้า 69.

⁸⁰ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, โบราณคดีเมืองอู่ทอง, (นนทบุรี : สหมิตรพริ้นติ้ง, พ.ศ. 2545), หน้า 5-7.

ปีล (Samuel Beal) ในปีพ.ศ. 2427 และได้แปลบันทึกของพระภิกษุเหียนจั้ง (Hiuan Tsang) หรือที่เรา รู้จักกันในนามพระถังซำจั๋ง เดินทางจากจีนไปสืบพระพุทธศาสนาที่อินเดียในปีพ.ศ. 1188 เอกสารเล่มนี้ ชื่อว่า Siyuki : Buddhist records of the Western World ได้บันทึกที่เกี่ยวกับหลักฐานในดินแดนที่อยู่ระหว่างพม่ากับเขมร คือ บริเวณภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน ในช่วงปี พ.ศ. 2439 นายตากากุสุ (J. Takakusu) แปลบันทึกของ อี้จิง (I-Tsing) ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวจีนที่ได้ไปแสวงบุญ ณ ประเทศอินเดียเช่นเดียวกัน แต่เป็นการเดินทางทางน้ำในราวพุทธศตวรรษที่ 13 บันทึกนี้ปรากฏใน เอกสาร A Record of the Buddhist Religion ; as practised in India and the Malay Archipelago (A.D 671-675) by I-Tsing ได้กล่าวถึงการเดินทางออกจากเมืองกวางตุ้งโดยทางทะเลไปยังอินเดีย โดยผ่านท่าเรือ เมืองหรืออาณาจักรที่สำคัญตามเส้นทาง ได้แก่ หลินอี้ (Lin-I) ฟูนัน (Fu-Nan) ทวารวดี (Dvaravati) ลังเจียชู (Lan-Chia-Shu หรือ Lankasuka) ศรีวิชัย (Sri-vijaya) และโมโลยู (Mo-lo-yu)

จากบันทึกรายงานการเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการกล่าวถึงศิลปะในภาคกลางของประเทศไทย และได้กล่าวในหนังสือโบราณคดีว่า “เมืองท่าอยู่ท้องเห็นว่าเป็นเมืองใหญ่มีกำแพงเมือง 2 ชั้น มีสระใหญ่ ๆ ขุดไว้หลายสระ ข้างในเมืองมีโคกอิฐ ซึ่งน่าจะเป็นวัดวาของเก่ามากมายหลายแห่งเจดียียังคงรูปอยู่มีบ้าง พบพระพุทธรูปที่มีฝีมือช่างเดียวกับที่พบที่พระปฐมเจดีย์ รวมทั้งได้พบเหรียญตราสังข์ อย่างเดียวกับที่ขุดได้ที่จุลปะโทน สันนิษฐานว่าเมืองนี้จะเป็นเมืองสมัยเดียวกันกับเมืองโบราณที่พระปฐมเจดีย์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังไม่ได้ใช้คำว่า ทวารวดี ทรงสันนิษฐานว่านครปฐมเป็นราชธานีแห่งแรก

นักวิชาการได้ตั้งข้อสมมติฐานเกี่ยวกับศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี จากหลักฐานทางโบราณคดีไว้ 3 แห่ง⁸¹ ด้วยกันคือ เมืองอู่ทอง เมืองนครปฐม (นครชัยศรี) และเมืองลพบุรี (ละโว้หรือเมืองลพบุรี) เนื่องจากมีขนาดของเมืองใหญ่กว่าเมืองอื่น ๆ และเป็นเมืองที่มีทำเลที่ตั้งเหมาะสมกับการติดต่อค้าขายทางทะเล ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดีที่พบมากที่สุด ได้แก่ พระพุทธรูป ธรรมจักร เหรียญเงิน และรอยจารึกต่าง ๆ สำหรับพื้นที่ในเขตเมืองอู่ทองได้พบหลักฐานอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตจารึกพระนามของพระมหากษัตริย์ พระเจ้าหรรษะวรมัน บนแผ่นทองแดง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 และจารึกอักษรบนเหรียญเงินว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” อีกหลายเหรียญ

⁸¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพระพุทธศาสนายุคแรกในดินแดนไทย, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสถาการพิมพ์, พ.ศ. 2547), หน้า 61.

จากหนังสือศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย ของอาจารย์ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้กล่าวไว้ว่าในปีพ.ศ. 2447 นายปอล เปลลิวต์ (Paul Pelliot) นักโบราณคดีชาว ฝรั่งเศสที่ศึกษาเรื่องเส้นทางสายไหมในประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์ถัง ได้กล่าวอ้างถึงอาณาจักรหนึ่งที่ เรียกว่า ฉวนโลโปตี (Tchouan-lo-po-ti) ซึ่งตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ทวารวดี และตั้งอยู่บริเวณที่ราบ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกนั้นนายเปลลิวต์ยังได้เสนอว่าชาวพื้นเมืองที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนี้เป็นคน มอญหรือเขมร เพราะได้จารึกจำนวนมากบริเวณภาคกลางของประเทศไทยที่เป็นภาษามอญและภาษา เขมร พ.ศ. 2452 นายลูเนท เดอ ลามองกิแยร์ เป็นคนแรกและครั้งแรกที่มีการสำรวจโบราณคดี เกี่ยวกับทวารวดีในประเทศไทย ได้กล่าวถึงข้อมูลทางด้านโบราณคดีบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาว่า มีโบราณวัตถุแบบหนึ่งที่พบในจังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี ปราณบุรี มีลักษณะแบบอินเดีย-เขมร และ ได้ให้ชื่อว่าเป็นศิลปะ “แบบอินดู” ให้เห็นอยู่ด้วยมากมาย

ตากากุสุ J. Takakusu) ได้แปลบันทึกการเดินทางของพระภิกษุอีกผู้หนึ่ง คือ อี้จิง (I-Tsing) ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวจีนที่เดินทางไปแสวงบุญ ณ ประเทศอินเดียเช่นกัน แต่เป็นการเดินทางทาง น้ำในราวพุทธศตวรรษที่ 13 บันทึกนี้ปรากฏในเอกสาร ชื่อ A Record of the Buddhist Religion ; as practised in India and the Malay Archipelago (A.D. 671-675) by I-Tsing,⁸² โดยกล่าวว่าได้ เดินทางออกจากเมืองกวางตุ้ง (Canton) เดินทางทางทะเลไปยังอินเดียโดยผ่านท่าเรือ เมืองหรือ อาณาจักรที่สำคัญตามเส้นทาง ได้แก่ หลินยี (Lin-I) ฟูนัน (Fu-Nan) ทวารวดี (Dvara-vati) ลังเจียชู (Lan-Chia-Shu หรือ Lankasuka) ศรีวิชัย (Sri-vijaya) และโมโลย (Mo-lo-yu)

จากการศึกษาหนังสือประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง⁸³ ได้พบว่า การค้นพบ หลักฐานทางโบราณคดี ตั้งแต่ยุคเหล็กลงมานั้นมีการกระจายตัวอยู่ตามลำน้ำและลุ่มน้ำเก่า ที่เป็นสาขา หรือต้นสายน้ำของแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้ว่าการค้าทางทะเลนั้นมี เส้นทางที่เป็นย่านของเมืองท่าและสถานีการค้าขายสู่ดินแดนภายใน ที่พิจารณาจากองค์ประกอบ ทั้งหลายแล้วเห็นว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ซึ่งมีแม่น้ำจรเข้สามพันไหลผ่านทั้ง อำเภอนม ทวน จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี นำไปสู่การสันนิษฐานว่าลุ่มน้ำจรเข้สามพัน นี้เคยเป็นศูนย์กลางของรัฐฟูนันที่ชื่อว่า โตโลโปตี (To-Lo-Po-Ti) ในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 เลยที่

⁸² J. Takakusu, (Junjiro) A Record of the Buddhist Religion ; as prac-tised in India and the Malay Archipelago (A.D. 671-675) by I-Tsing, NewDelhi, Second Indian Edition, 1982.

⁸³ ศรีศักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุภากรพิมพ์, พ.ศ. 2549), หน้า 65.

เดียว ศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอเลียร์ เชื่อว่าเมืองอุทงที่พบใน อำเภออุทง จังหวัดสุพรรณบุรี เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรพูนันมาก่อน เพราะมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอายุเก่าแก่จำนวนมาก มีลักษณะที่เป็นสมัยเจนละ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เมืองอุทงเป็นศูนย์กลางทางการค้าในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาก่อนที่จะย้ายไปอยู่ที่นครปฐม⁸⁴ และการย้ายศูนย์กลางเมืองทำนองนี้เอง เป็นสาเหตุที่ทำให้เมืองอุทงต้องโรยราเสื่อมสภาพลงไปด้วยเหตุจากภัยจากอ่างเก็บน้ำและเขื่อนพังทลาย น้ำจึงไหลเข้าท่วมเมืองโบราณอุทง จนได้รับความเสียหายอย่างมากภายในหนังสือ 150 ปี สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพกับการพัฒนาโบราณคดีไทย กล่าวถึง “เมืองนครปฐมหรือเมืองนครไชยศรี”⁸⁵ ว่ามีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 เพราะพบร่องรอยหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ยังคงหลงเหลืออยู่” ซึ่งสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์บันทึกรายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการกล่าวถึงศิลปะในภาคกลางของประเทศไทย และได้ทรงกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในหนังสือนิทานโบราณคดี ทรงตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเมืองอุทงว่า “เมืองท้าวอุทงเห็นว่าเป็นเมืองใหญ่มีกำแพงเมือง 2 ชั้น มีสระใหญ่ ๆ ขุดไว้หลายสระ ข้างในเมืองมีโคกอิฐ ซึ่งน่าจะเป็นวัดวาของเก่ามากมายหลายแห่งเจดีย์ยังคงรูปอยู่ก็มีบ้าง พบพระพุทธรูปที่มีฝีมือช่างคนเดียวกันกับที่พบที่พระปฐมเจดีย์”⁸⁶

ช่วงปีพ.ศ. 2478 นายควอริทซ์ เวลส์ (Quaritch Wales) นักโบราณคดีอังกฤษได้เข้ามาทำการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเมืองอุทง ซึ่งในครั้งแรกนี้ยังไม่มี การค้นพบหลักฐานอะไรมากนัก เวลส์ได้กลับมาศึกษาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2512 โดยทำการขุดค้นที่เมืองอุทง ครั้งนี้ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญหลายอย่าง โดยเสนอเป็นทฤษฎีพอสรุปได้ คือ

1. บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้เคยอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรพูนัน เมื่อพูนันเสื่อมไปแล้วจึงเกิดเป็นทวารวดีขึ้นมาโดยรับอิทธิพลจากพูนัน
2. อาณาจักรจินหลินเป็นอาณาจักรหนึ่งที่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ภายหลังตกอยู่ภายใต้การปกครองของพูนัน และอาณาจักรจินหลินได้ส่งอิทธิพลให้กับทวารวดีด้วย โดยเวลส์ได้ให้ข้อเสนอว่า อาณาจักรจินหลินระยะแรกไม่เกี่ยวข้องกับพูนัน เมืองอุทงไม่ได้ร้างไปในช่วง

⁸⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอุทง**, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุภากรพิมพ์, พ.ศ. 2549), หน้า 70.

⁸⁵ รัศมี ชูทรงเดช, **150 ปี สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพกับการพัฒนาโบราณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2555), หน้า 78.

⁸⁶ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, **"รายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี"** อ้างถึงใน "เรื่องเมืองอุทง," นิทานโบราณคดี, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2519). หน้า 367-371.

พุทธศตวรรษที่ 16-17 และเชื่อว่าการเคลื่อนย้ายของผู้คนในสมัยทวารวดีจากภาคกลางไปยังโคราช เพราะพบเครื่องปั้นดินเผาที่มีลวดลายคล้ายคลึงกัน

การกำเนิดและการเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาอารยธรรมทวารวดี พบว่า จากการที่พระอรหันต์เถระได้กระทำปฐมสังคายนาดังกล่าวมา ก็ได้มีการรวบรวมคำสอนที่ลงมติที่เรียกกันว่า “เถรวาท” ซึ่งแปลว่าคำสอนที่วางไว้เป็นหลักการของพระเถระ (หมายถึง พระเถระ 500 องค์ ผู้ประชุมทำการสังคายนาครั้งที่ 1) ดังนั้น พระพุทธศาสนาซึ่งถือตามหลักที่ได้ สังคายนาครั้งแรกนี้ เรียกว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือ พระธรรมวินัย ทั้งถ้อยคำและเนื้อความอย่างที่ท่านสังคายนาไว้และทรงจำกันมาอย่างนั้น ถือตามนั้น โดยเคร่งครัด โดยใช้ภาษาบาลีรักษาพระธรรมวินัยให้คงอยู่ตามที่ท่านได้สังคายนาไว้⁸⁷ เมื่อมีสถานการณ์กระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น จึงได้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยอีกหลายครั้ง⁸⁸ โดยเฉพาะครั้งที่ 3 เมื่อประมาณ พ.ศ. 234 ปรรากเดียรถีย์ปลอมบวช เนื่องจากมีลาภสักการะเกิดขึ้นมากพระอรหันต์ 1,000 องค์ พระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระเป็นประธาน ประชุมทำที่โอศการาม เมืองปาฏลีบุตร มีพระเจ้าอโศกหรือศรีธรรมมาโคกราช เป็นองค์ศาสนูปถัมภก ใช้เวลา 9 เดือน พระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระ จึงรวบรวมพระอรหันต์ทำสังคายนาขึ้นเป็นครั้งที่ 3 ราว พ.ศ. 235 เมื่อทำสังคายนาเสร็จสิ้น พระเจ้าอโศกมหาราช และพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระก็จัดส่งพระสมณทูต 9 สาย ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งสายที่ 8 มีพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระ เดินทางมายังสุวรรณภูมิ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน (ไทย พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม) ทำให้ไทยได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธจากอินเดียมาตั้งแต่สมัยนั้น หลังจากสมัยพุทธกาล พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองถึงที่สุดในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 1300 – 1700 คณะสงฆ์อ่อนแอลง รวมทั้งถูกศาสนาอื่นต่อต้านและบีบบังคับ กอปรกับถูกชนชาติมุสลิมเข้ารุกรานและทำลายวัดวาอารามตลอดจนพระสงฆ์ ในที่สุดในช่วงปี พ.ศ. 1700 พุทธศาสนาจึงเสื่อมลงและสูญหายไปจากอินเดียในที่สุด แต่ผลจากการที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช จึงยังผลให้พระพุทธศาสนาไปรุ่งเรืองอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และบริเวณใกล้เคียง

⁸⁷ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต),เรื่องเดียวกัน,หน้า 17.

⁸⁸ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนานิตยสารฉบับประมวลศัพท์,พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด, 2546), หน้า 261-262.

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 18 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีจักรวรรดิที่รุ่งเรืองทางด้าน พระพุทธศาสนาและศิลปะอยู่สองแห่ง ความเชื่อสำคัญในยุคนี้เป็นแบบมหายาน จักรวรรดิที่มีอิทธิพลทางใต้บริเวณหมู่เกาะ คือ อาณาจักรศรีวิชัย ส่วนทางเหนือ คือ อาณาจักรขอมหรือเขมรโบราณ ที่มีการสร้างรูปพระโพธิสัตว์มาก

พระมหาโมคคัลลิตบุตรสังฆเถระได้ดำเนินการสังคายนาครั้งที่ 3 ณ กรุงปาฏลีบุตร เสร็จสิ้นเมื่อปีพุทธศักราช 236⁸⁹ ได้เสนอให้มีการจัดส่งพระเถระไปประกาศพระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเห็นด้วย การส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ถึง 9 สาย จึงเกิดขึ้น ในครั้งนั้นพระโสณะและพระอุตตระอรหันต์ พร้อมด้วยพระอรหันต์สหายกันอีก 5 รูป เป็นสายที่ 8 ได้เดินทางมุ่งสู่รัฐสุวรรณภูมิ จึงทำให้พระพุทธศาสนามีโอกาสเผยแผ่ไปไกลที่สุด เท่าที่เคยมีมา⁹⁰

สอดคล้องกับตำนานหรือเอกสารทางศาสนาที่กล่าวว่า ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ⁹¹ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งคนไทยเชื่อว่าได้แก่ จังหวัดนครปฐมและเมืองอู่ทอง⁹² แล้วประดิษฐานพระพุทธศาสนาจนเป็นปึกแผ่นแพร่หลาย ในสมัย อินโด-โรมัน (พุทธศตวรรษที่ 6-9) จนถึงสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) และสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) มีพ่อค้าชาวพุทธจากกลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี เดินทางเข้ามาติดต่อกับชาวทวารวดี ได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียได้ เขามาเผยแผ่ให้ชุมชนโบราณที่เมืองอู่ทอง ด้วยหลักฐานคือประติมากรรมดินเผา รูปพระภิกษุ 3 องค์ และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรกศิลปะแบบอมราวดี อุ้มบาตร

⁸⁹ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.9), **วิปัสสนาวงศ์** : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระ พรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), ม.ป.พ., หน้า 32.

⁹⁰ พระอุตรคณาธิการ , **ประวัติวิจิตรศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย** , หน้า 290-302., **มหาวิส.**(บาลี). 12/1-11/81-82.

⁹¹ **วิ.อ.**(บาลี) 1/58, **มหาวิส.**(บาลี) 1/6/82.

⁹² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, พ.ศ.2540), หน้า 494.

ศิลปะแบบอมราวดี อีกทั้งการค้นพบจารึกคาถา เย ธมมา 2 หลักที่ไทรบุรี อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 8-11 อาจจัดเป็นจารึกของไทยด้วยก็ได้ เนื่องจากบริเวณที่พบเคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของไทยมาก่อน⁹³

เมืองโบราณอุทอง เป็นพื้นที่ซึ่งมีมนุษย์อยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ 3,000 - 2,500 ปี มาแล้ว โดยได้พบหลักฐานประเภทข้าวของเครื่องใช้ เช่น ขวาน หินขัด ลูกปัด ภาชนะดินเผา เหล็กในสำหรับปั่นด้าย ขวานสำริด ฆมวก หอก และเครื่องใช้โลหะอื่นๆ อีกมากมาย ชุมชนในสมัยนั้นเป็นชุมชนในสังคมเกษตรกรรม เพราะสภาพที่ตั้งชุมชนเป็นพื้นที่ราบชั้นบันไดต่ำ และพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำให้สามารถทำการเพาะปลูกได้ผลดีจนชุมชนตั้งหลักแหล่งได้อย่างถาวร ประกอบกับสามารถติดต่อกับชายฝั่งทะเลได้สะดวก จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชุมชนโบราณบริเวณเมืองอุทองสามารถพัฒนาสภาพสังคมและเศรษฐกิจจนขยายตัวเป็นสังคมเมืองได้ และจากหลักฐานโบราณสถานโบราณวัตถุประเภทต่าง ๆ ที่พบในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้ทราบว่าเมืองโบราณอุทองมีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนแถบโพ้นทะเล โดยเฉพาะอินเดีย และเหตุนี้เองที่ทำให้นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า เมืองโบราณอุทอง อาจจะเป็นเมือง “สุวรรณภูมิ” ที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระโสณะเถระ และพระอุตระเถระมาเผยแผ่พุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ 3 เพราะมีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดียอย่างมาก จนทำให้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 ได้เกิดวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันระหว่างรูปแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมที่มาจากกลุ่มชนภายนอก วัฒนธรรมนี้มีจุดเด่นอยู่ที่รูปแบบทางศิลปกรรมเฉพาะตัว มีการใช้ภาษามอญร่วมกัน และการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก วัฒนธรรมทวารวดีเชื่อกันว่ามี ศูนย์กลางความเจริญตั้งอยู่บริเวณเขตที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีเมืองเมืองหลัก ได้แก่ เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) เมืองประจวบ (ราชบุรี) และเมืองอุทอง⁹⁴

ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องก่อนประวัติศาสตร์บริเวณเมืองอุทอง โดยท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า พื้นที่บริเวณนี้พบขวานหินขัดแบบมีบ่ามากกว่าพื้นที่อื่นๆ ของประเทศแสดงว่า เมื่อราว 3,000 ปีที่แล้ว มีคนยุคหินใหม่อยู่ในบริเวณเมืองอุทองแล้ว และน่าจะอยู่ต่อเนื่องมาจนถึงยุคสำริด และยุคเหล็ก เพราะพบลูกปัดหลายลูกคล้ายของในยุคสำริด และยุคเหล็ก ที่ลพบุรี⁹⁵

⁹³ สุภาพรรณ ณ บางช้าง รศ., **วิวัฒนาการงานเขียนบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.2529), หน้า 16.

⁹⁴ องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, **เมืองโบราณอุทอง**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.suphan.biz/utongnews.htm>

⁹⁵ ชิน อยู่ดี, **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, (พระนคร : กรมศิลปากร, พ.ศ.2510), หน้า 51-54.

เมืองอุทอง เป็นเมืองโบราณที่สำคัญที่สุดในลุ่มแม่น้ำแม่กลองแม่น้ำทวน – แม่น้ำจรเข้สามพันและแม่น้ำท่าว่า-แม่น้ำสุพรรณบุรีหรือแม่น้ำท่าจีน ลุ่มแม่น้ำเหล่านี้สามารถจัดรวมกันเป็นระบบลำนํ้าหลักระบบหนึ่ง ในภาคกลางของประเทศไทย ที่เอื้ออำนวยและรองรับให้ผู้คนสามารถตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยมาตั้งแต่กว่า 2,000 ปีมาแล้ว เป็นอย่างน้อย ชุมชนโบราณบางชุมชน ในระบบลำนํ้าหลักนี้ดำรงสังคมและวัฒนธรรมให้สืบเนื่องต่อกันเป็นเวลานาน อีกทั้งชุมชนบางแห่ง ยังได้พัฒนาสังคมวัฒนธรรมจนกลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญในเครือข่ายของการติดต่อแลกเปลี่ยนผลผลิตที่ครอบคลุมพื้นที่ ที่อยู่ห่างไกลกันมาก ตั้งแต่พื้นที่ ในอนุทวีปอินเดีย มาจนจรดพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และทะเลจีน จึงนับได้ว่า “อุทอง” เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นที่สุดของชุมชนโบราณดังกล่าว โบราณวัตถุ โบราณสถานและร่องรอยกิจกรรมต่าง ๆ ของคนสมัยโบราณที่พบที่เมือง อุทอง ชี้ให้เห็นว่า ประชากรของชุมชนโบราณแห่งนี้ มีวิถีชีวิตที่ใกล้ชิด กับแม่น้ำสายใหญ่ และพึ่งพิงแม่น้ำทั้งหมด เพื่อในการดำรง และการพัฒนาสังคม-วัฒนธรรม ประชากรโบราณ ดังกล่าว ได้ประสบความสำเร็จอย่างมาก จนชุมชนได้พัฒนา เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาค “สุวรรณภูมิ” ซึ่งมีงานศึกษาทางวิชาการ ธรณีวิทยา บ่งชี้ว่า เมื่อประมาณไม่น้อยกว่า 6,000 ปี มาแล้ว พื้นที่แถบนี้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ใกล้ชายฝั่งทะเล เหมือนกับพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคกลางตอนล่าง ในปัจจุบัน

จากการสำรวจทางโบราณคดี โดยนักโบราณคดีของกรมศิลปากร⁹⁶ ได้พบหลักฐานว่า ภายในตัวเมืองอุทองและนอกเมืองพบโคกเนินดินตั้งอยู่เป็นหย่อมๆ จำนวนไม่น้อยกว่า 20 แห่ง โคกเนินดินเหล่านี้เป็นที่ตั้งของสถูปเจดีย์โบราณ ซึ่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งไปเป็นบางส่วน พบว่าเป็นโบราณสถานสมัยทวารวดี ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองประมาณ 10 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของกลุ่มโบราณสถานคอกช้างดิน ซึ่งเดิมสันนิษฐานว่าเป็นเพนียดคล้องช้าง แต่ปัจจุบันนี้ได้มีผู้ทำการศึกษา ซึ่งกรมศิลปากรสรุปไว้ว่าเป็นอ่างเก็บน้ำ⁹⁷ ส่วนโบราณวัตถุที่พบภายในตัวเมืองและนอกเมืองนั้น มีตั้งแต่โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ส่วนหลักฐานเก่าแก่ที่แสดงว่า พระพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองอุทองนั้น เริ่มปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรืออาจจะก่อนหน้านั้น ก็คือหลักฐานด้านประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นที่ใช้

⁹⁶ สมศักดิ์ รัตนกุล, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าอุทอง, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทองจังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ 13 พฤษภาคม 2509. (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, พ.ศ. 2509)

⁹⁷ ศิลปากร, กรมโบราณคดีคอกช้างดิน สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี (กรุงเทพฯ : พันนี้ พับลิชชิ่ง, 2545).

ระดับศาสนาสถานประเภทสถูปและวิหาร ซึ่งมีหลายชิ้นที่สืบทอดรูปแบบมาจากศิลปะแบบอมราวดีตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 8-10) เช่น ประติมากรรมดินเผารูปพุทธสาวก 3 องค์ ถือบาตรห่มจีวรห่อคลุม ลักษณะตามความนิยมของศิลปะแบบอมราวดี

2) เมืองคูบัวกับอารยธรรมทวารวดี

เมืองโบราณคูบัวเป็นเมืองที่ถือว่ามีค่าสำคัญแห่งหนึ่งในยุคอารยธรรมทวารวดี มีลักษณะเป็นเมืองโบราณที่เป็นเนินดินธรรมชาติสูงราว 9 เมตรจากระดับน้ำทะเล⁹⁸ ผังเมืองมีคูน้ำ 1 ชั้น และมีคันดินโดยรอบอีก 2 ชั้น ทิศเหนือติดกับลำห้วยคูบัวซึ่งถูกตัดแปลงให้เป็นคูเมืองโบราณไปในตัว เมืองโบราณคูบัวมีแม่น้ำอ้อมซึ่งอยู่ด้านตะวันออกเป็นแม่น้ำสายหลักในอดีต แต่ปัจจุบันแม่น้ำสายหลักคือ แม่น้ำแม่กลอง ห่างจากแม่น้ำอ้อมราว 3 กิโลเมตร⁹⁹ เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานที่อยู่เป็นชุมชนที่มีอาณาเขตและการจัดการภายในชุมชนมั่นคงดีแล้ว จึงมีรูปแบบการจัดการระบบสังคม ในรูปแบบของชนชั้น การปกครอง ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม และศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากการเป็นประตูทางการค้ากับอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 12¹⁰⁰

เมืองโบราณบ้านคูบัว เป็นโบราณสถานที่ขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีหลายอย่างซึ่งชี้ให้เห็นว่า ดินแดนราชบุรีแห่งนี้ เคยเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรืองในยุคทวารวดี โดยลักษณะแผนผังของเมืองนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนวางตัวตามแนวเหนือ-ใต้ ขนาดกว้าง 800 เมตรและยาว 2,000 เมตร และมีลำน้ำไหลผ่านสองสาย คือ ห้วยคูบัวกับห้วยชินสีห์ ทั้งนี้ มีการสันนิษฐานว่าสถาปัตยกรรมในเมืองโบราณคูบัวนั้นได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปะจากช่างสมัยราชวงศ์คุปตะ ประเทศอินเดีย พร้อมทั้งมีการค้นพบหลักฐานชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาได้รุ่งเรืองในประเทศไทยมากกว่า 1,000 ปีเลยทีเดียว ซึ่งพบร่องรอยโบราณสถานมากกว่า 60 แห่ง และส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งในลัทธิเถรวาทและลัทธิมหายาน โดยวัตถุที่ขุดค้นในเขตเมืองคูบัวนั้นเป็นประติมากรรมปูนปั้นและดิน

⁹⁸ ธิติพงศ์ มีทอง, บทความวิชาการเรื่อง การศึกษาโบราณสถานเมืองคูบัวของจังหวัดราชบุรี, (นครปฐม : รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, วันที่ 11-12 กรกฎาคม พ.ศ. 2562), หน้า 1154.

⁹⁹ ชูศรี สาธร, บันทึกการขุดค้นโบราณคดี บ้านคูบัว, (กรุงเทพมหานคร : มปท, พ.ศ. 2538) , หน้า 103.

¹⁰⁰ ธิติพงศ์ มีทอง, อารยธรรมทวารวดีในประวัติศาสตร์เมืองโบราณคูบัว, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 9 ฉบับที่ 2, พ.ศ. 2562), หน้า 1159.

เผาที่ใช้ประดับอาคาร เช่น พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทวดาหรือบุคคลชั้นสูง ฯลฯ นอกจากนี้ยังพบเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางเทคโนโลยีขั้นสูงในยุคนั้น และทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองคูบัวเจริญรุ่งเรืองอยู่ในยุคทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 เมืองโบราณคูบัวได้เจริญขึ้นในฐานะที่เป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรทวารวดี เห็นได้จากร่องรอยของโบราณสถานหลายแห่งที่ยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ร่องรอยของโบราณสถานหลายแห่งนี้ยังบ่งบอกถึงลักษณะถึงความเจริญในรูปแบบของวัฒนธรรมทวารวดี และเมืองโบราณคูบัวได้รับอิทธิพลจากภายนอก โดยเฉพาะวัฒนธรรมจากอินเดียและโบราณวัตถุที่ค้นพบส่วนใหญ่ ปัจจุบันได้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี และบางส่วนเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถาน วัดโฆลงสุวรรณคีรี¹⁰¹

โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบถูกสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 16 เมืองคูบัวได้พัฒนาขึ้นสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นช่วงที่การค้าทางทะเลมีการขยายตัวอย่างมาก ร่องรอยการค้าทางทะเลของเมืองคูบัวปรากฏตามลำน้ำเก่า ที่เรือขนส่งสินค้าขนาดเล็กสามารถแล่นเข้าถึงเมืองได้ เนื่องจากตั้งอยู่ห่างจากทะเลเพียง 25 กิโลเมตร โดยให้เรือบรรทุกสินค้าขนาดใหญ่จอดรออยู่ในลำน้ำอ้อมบริเวณเวียงทุนและโคกพริก¹⁰² หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการเดินทางเรือในแม่น้ำอ้อมก็คือ การค้นพบเศษภาชนะดินเผาจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง หยวน เหม็ง เครื่องปั้นดินเผา ลูกปัดรูปวาท หินสีและแก้วต่าง ๆ นอกจากนี้ยังพบศิลปกรรมโดยช่างฝีมือในราชวงศ์คุปตะของอินเดียอีกด้วย

เมืองโบราณคูบัวแห่งนี้มีร่องรอยของความเจริญทางวัฒนธรรมที่เติบโตขึ้นพร้อมกับความเจริญด้านการค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ มีลักษณะการเชื่อมโยงเส้นทางตามแนวสันทรายที่เรียกว่า “ถนนท้าวอุทอง”¹⁰³ ที่พงตึก อำเภอนาทม จังหวัดกาญจนบุรี เมืองโบราณนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี แนวขาตะนาวศรีข้ามไปประเทศพม่า และมหาสมุทรอินเดีย

¹⁰¹ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.), **เมืองโบราณบ้านคูบัว**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/>

¹⁰² วิยะดา ทองมิตร, **คูบัว ...เมืองท่าแห่งลุ่มน้ำแม่กลอง**, (กรุงเทพมหานคร : สารสารเมืองโบราณ ปีที่ 46 ฉบับที่ 3, พ.ศ. 2563), หน้า 24.

¹⁰³ ธิติพงศ์ มีทอง, **บทความวิชาการเรื่อง การศึกษาโบราณสถานเมืองคูบัวของจังหวัดราชบุรี**, (นครปฐม : รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, วันที่ 11-12 กรกฎาคม พ.ศ. 2562), หน้า 1155.

ร่องรอยหลักฐานทางโบราณสถานหมายเลข 18 ที่ตั้งอยู่บริเวณวัดโขลงสุวรรณคีรี เกือบจะเป็นใจกลางของเมืองโบราณคูบัว มีขนาดใหญ่และสูงสุด ที่ฐานประดับด้วยซุ้มและเสาอิงคล้ายกับโบราณสถานเมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ นอกจากนี้ได้พบพระโพธิสัตว์สำริดขนาดเล็กที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปศานามหายาน จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระพุทธรูปศานาโดยเฉพาะนิกายวัชรยานเจริญสูงสุดที่เมืองโบราณคูบัวในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15¹⁰⁴

3) บ้านดอนตาเพชรกับอารยธรรมทวารวดี

พบหลักฐานหลายชิ้นที่ยืนยันว่า บ้านดอนตาเพชร เคยเป็นชุมชนโบราณที่มีการติดต่อทางทะเลกับทั้งอินเดียและทางตะวันออก นานกว่า 2500 ปีมาแล้ว โบราณวัตถุที่พบ เช่น เครื่องมือเหล็ก เป็นลักษณะของโลหะที่มีปลายแหลม หลากหลายขนาด หลากหลายรูปทรง ภาชนะสำริดมองเห็นลวดลายสลักเป็นรูปผู้หญิง แสดงสัดส่วนทางสรีรวิทยาแบบ สันนิษฐานได้ว่าภาชนะนี้เป็นสิ่งของที่ทำในดินแดนประเทศไทยและส่งไปขายยังอินเดีย หรือเป็นคนอินเดียที่อยู่ในบริเวณนั้นเป็นคนผลิตขึ้นมาเอง เครื่องประดับจำพวกสำริด เช่น กำไลสำริด ข้อมือสำริด ข้อเท้าสำริด และแหวนสำริด ลูกปัดหินสีที่พบมีหลากหลายลักษณะและขนาด ทั้งทรงกลม ทรงท่อนกลม ทรงเหลี่ยม หลายชนิด มีทั้งที่มีลวดลายและไม่มีลวดลายบนตัวหิน¹⁰⁵

ชุมชนโบราณบริเวณลุ่มน้ำจระเข้สามพัน ตั้งแต่ยุคหินใหม่เรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนโบราณ ที่สืบทอดความเจริญมาจากชุมชนหมู่บ้านก่อนประวัติศาสตร์มาสู่เมืองสมัยประวัติศาสตร์เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าโลกระหว่างจีน-อินเดีย ซึ่งเป็นเส้นทางจากอ่าวเบงกอลมาขึ้นบกที่ เกาะตะมะ ผ่านมะริด ทวาย เข้าสู่ประเทศไทยที่ด่านเจดีย์สามองค์ ผ่านชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำแม่กลองมายังลำน้ำจระเข้สามพัน แล้วออกสู่อ่าวไทยที่แม่น้ำนครไชยศรีดังกล่าวที่อ้างว่าถนนท้าวอุทองสามารถเชื่อมต่อกับเมืองโบราณสมัยใหม่ยุคทวารวดีเช่น คูบัว ราชบุรี กาญจนบุรี นอกจากนี้ลำน้ำจระเข้สามพันยังเชื่อมต่อกับแม่น้ำสุพรรณ และเชื่อมต่อกับกาญจนบุรี นครปฐม และชัยนาท ด้วยลำน้ำมะขามแต่ว่า การติดต่อทั้งภายใน ภายนอกการรับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะความเชื่อพุทธ-พราหมณ์ ทำให้ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแห่งนี้พัฒนาขึ้นตามลำดับ

¹⁰⁴ ฤทธิพงษ์ มีทอง, บทความวิชาการเรื่อง การศึกษาโบราณสถานเมืองคูบัวของจังหวัดราชบุรี, (นครปฐม : รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, วันที่ 11-12 กรกฎาคม พ.ศ. 2562), หน้า 1158.

¹⁰⁵ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://ww2.kanchanaburi.go.th/travel/detail/36>

ชุมชนสมัยโบราณเหล่านี้มักตั้งอยู่ในบริเวณที่มีทางน้ำไหลผ่าน หรือในบริเวณที่สามารถเข้าถึงลำน้ำต่าง ๆ ได้สะดวก เส้นทางน้ำเหล่านั้นสามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อกับแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำท่าว่า ที่มาบรรจบกับแม่น้ำจระเข้สามพัน หรือแม่น้ำทวน ที่เชื่อมไปยังลำน้ำแม่กลองได้ ลักษณะการเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนเช่นนี้ อาจชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของแม่น้ำสายหลัก คือ แม่น้ำจระเข้สามพัน และแม่น้ำทวน ที่สามารถใช้ได้ทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมเข้าสู่พื้นที่ ที่อยู่ลึกเข้าไปแผ่นดินหรือออกไปยังแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำสุพรรณบุรีที่ไหลลงสู่ทะเลได้ แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของชุมชนสำคัญในกลุ่มน้ำทวน ที่มีความสัมพันธ์กับเครือข่ายแลกเปลี่ยนค้าขายระหว่างชุมชนที่อยู่ห่างไกลกัน การขุดค้นทางโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร ได้พบพื้นที่สุสานของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ที่มีประเพณีการปลงศพ โดยฝังสิ่งของเครื่องใช้และเครื่องประดับอุทิศให้ผู้เสียชีวิต ด้วยวัตถุที่อุทิศให้ผู้ตายจำนวนหนึ่ง เป็นสิ่งของที่มีมูลค่าที่ผลิตจากพื้นที่ต่างถิ่นที่อยู่ห่างไกลมาจากพื้นที่ลุ่มน้ำทวน-จระเข้สามพัน เช่น ลูกปัดที่ทำจากหินโมรา หรือหินอะเกต และหินโมกุล หรือหินคาร์เนเลียน ซึ่งผลิตในอินเดีย เครื่องประดับศีรษะรูปเก๋ ยีนบนส้อมทำด้วยโลหะสำริด อาจเป็นสิ่งของที่ผลิตจากพื้นที่ทางตอนเหนือของประเทศเวียดนาม ปัจจุบัน บ้านดอนตาเพชรและยังเป็นพยานหลักฐานที่สะท้อนว่า ชุมชนโบราณที่บ้านดอนตาเพชร และอาจรวมทั้งชุมชนอื่นๆที่ร่วมสมัยกันในพื้นที่ลุ่มน้ำนี้

นอกจากนี้ ยังได้พบโบราณวัตถุทั้งประเภทที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่ผลิตในท้องถิ่น และที่เป็นวัตถุที่มาจากต่างถิ่นชนิดต่างๆ เหมือนกับที่พบในกลุ่มแม่น้ำทวน - จระเข้สามพัน โบราณวัตถุเหล่านี้เป็นพยานหลักฐานแสดงถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนในกลุ่มแม่น้ำต่างๆ ดังกล่าวทั้งหมดรวมทั้งยังแสดงว่า ชุมชนในกลุ่มแม่น้ำเหล่านี้ล้วนมีส่วนร่วมอยู่ในเครือข่ายการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายกับชุมชนที่อยู่ห่างไกลออกไปทั้งทางทิศตะวันออกและตะวันตก

จากข้อสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์เสนอว่า บ้านดอนตาเพชรเป็นพื้นที่ตั้งอยู่ในทำเลที่ดี มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ มีลำน้ำที่เชื่อมกับทะเลตะวันตกและตะวันออก ผู้คนจึงมาปักหลักพักอาศัยกันเป็นจำนวนมาก คาดว่าสถานที่แห่งนี้เป็นที่แหล่งบ่มเพาะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการจัดการบ้านเมือง และส่งต่อความเป็นราชธานีที่เก่าแก่ไปยังเมืองโบราณอู่ทอง

4) เมืองโบราณทุ่งขวางกับอารยธรรมทวารวดี

เมืองโบราณทุ่งขวางหรือเมืองเก่ากำแพงแสน ตั้งอยู่ที่อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี มีโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี มีอายุเท่ากับเมืองนครชัยศรี แต่มีขนาดเล็กกว่า อยู่ห่างจากอำเภอเมืองไปทางทิศเหนือ ประมาณ 24 กิโลเมตร จากหลักฐานบางประการ ทำให้พอสันนิษฐานได้ว่า "เมืองเก่ากำแพงแสน" เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี มีอายุเท่ากับเมืองนครชัยศรี แต่มีขนาดเล็กกว่า เนื่องจากสร้างขึ้นโดยเมืองนครชัยศรี เพื่อควบคุมเส้นทางการค้าตามคูคลอง เพราะต้องการส่งเสริมให้เป็นเมืองท่า เป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลของเมืองนครชัยศรี ดังนั้นความเจริญและความเสื่อมของเมืองกำแพงแสนจึงน่าจะจะเป็นไปพร้อม ๆ กับเมืองนครชัยศรี สำหรับการเที่ยวชมโบราณสถานแห่งนี้ จะเน้นไปในลักษณะของคูน้ำและคันดิน ที่ยังคงสภาพเดิมไว้อย่างชัดเจน แต่ไม่ปรากฏซากโบราณสถานใด ๆ อีก ส่วนสภาพภายในตัวเมืองเก่ากำแพงแสน จะมีเนินดิน สระน้ำ ต้นไม้ใหญ่ และเป็นที่อยู่อาศัยของนกนานาพันธุ์ ปัจจุบันจึงใช้เป็นค่ายลูกเสือของจังหวัด เพื่อให้เป็นประโยชน์สำหรับท้องถิ่นต่อไป¹⁰⁶

จากการขุดค้นเมืองโบราณทุ่งขวาง พบโบราณวัตถุหลายชนิด เช่น พระพุทธรูปศิลาจำนวน 3 องค์ พระพิมพ์ดินเผา พระสำริด ธรรมจักร ฆ้องขนาดใหญ่ ระฆังหิน ลูกปัด เครื่องดินเผา หินบดยา หอยสังข์ แหวนโลหะ ซึ่งสถาบันและเอกชนเป็นผู้เก็บรักษาไว้¹⁰⁷

4.1.2 การศึกษาข้อมูลภาคสนาม

ในการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยการใช้แบบสำรวจ (เครื่องมือวิจัยชุดที่ 1) ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะจง (เครื่องมือวิจัยชุดที่ 2) ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลพื้นฐานตามขั้นตอนและกระบวนการวิจัยเป็นเบื้องต้น หลังจากนั้นจึงได้ดำเนินการจัดกิจกรรมสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) ในประเด็นการศึกษาวิจัย โดยการแบบสัมภาษณ์และการตั้งคำถามของวิทยากรกระบวนการ เพื่อให้ได้ข้อมูล จากนั้นจึงนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลเชิงเอกสารที่ได้ศึกษาไว้ในเบื้องต้นแล้วตั้งเป็นประเด็นวิเคราะห์ต่อไป

¹⁰⁶ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.), เมืองเก่ากำแพงแสน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/>

¹⁰⁷ สมประสงค์ น่วมบุญลือ และคณะ, การศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่ากำแพงแสน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2539), หน้า 21.

1) เมืองโบราณอู่ทอง

เมืองโบราณอู่ทอง ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจรเข้สามพัน เขตอำเภอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ภายในตัวเมืองโบราณอู่ทองและนอกเขตเมืองพบโคกเนินดิน ไม่น้อยกว่า 20 แห่ง และสันนิษฐานได้ว่าโคกเนินดินเหล่านั้นเป็นที่ตั้งของสถูปเจดีย์โบราณ นอกจากนี้ยังพบบ่อน้ำขนาดใหญ่ และจากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศพบว่าเมืองโบราณอู่ทองเป็นเมืองที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ ตั้งอยู่ริมลำน้ำจรเข้สามพัน ฝั่งเมืองเป็นรูปวงรี ทอดตัวไปตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ มีขนาดความกว้างประมาณ 1 กิโลเมตร และยาวประมาณ 2 กิโลเมตร มีระดับความสูงของพื้นที่ตัวเมือง จากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 6 เมตร

ภาพแสดงเจดีย์หมายเลข 9 บริเวณวัดพระศรีสรรเพชญาราม อำเภอู่ทอง

และจากการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมพบว่า ชุมชนโบราณบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน มีอายุตั้งแต่ 3,000-2,500 ปีมาแล้ว ตั้งแต่ยุคหินใหม่เรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดี นับว่าเป็นแหล่งชุมชนโบราณที่สืบทอดความเจริญมาจากชุมชนหมู่บ้านก่อนประวัติศาสตร์มาสู่เมืองสมัยประวัติศาสตร์ เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าโลกโบราณ ระหว่างจีน-อินเดีย ซึ่งเป็นเส้นทางจากอ่าวเบงกอลมาขึ้นบกที่ เมาะตะมะ ผ่านมะริด ทวาย เข้าสู่ประเทศไทยที่ด่านเจดีย์สามองค์ ผ่านชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง มายังลำน้ำจรเข้สามพัน แล้วออกสู่อ่าวไทยที่แม่น้ำนครไชยศรี ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้พบว่า ถนนท้าวอู่ทองสามารถเชื่อมต่อกับเมืองโบราณสมัยใหม่ยุคทวารวดีเช่น คูบัว ราชบุรีกาญจนบุรีนอกจากนี้ลำน้ำจรเข้สามพันยังเชื่อมต่อกับแม่น้ำสุพรรณ เชื่อมต่อกับกาญจนบุรีนครปฐม และชัยนาท ด้วยลำน้ำมะขามแต่ว่า

การติดต่อทั้งภายใน - ภายนอก การรับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะความเชื่อพุทธ-พราหมณ์ ที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองขึ้นมา

ภาพแสดง การขุดค้นพบเมืองโบราณอู่ทอง

ภาพแสดง เครื่องประดับ (ลูกปัดชนิดต่าง ๆ) ชุมชนที่เมืองโบราณอู่ทอง

จากการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องประดับต่าง ๆ ที่พบบริเวณเมืองโบราณอู่ทอง ว่า¹⁰⁸

“เครื่องประดับเหล่านี้ ได้มาราว 40 ปีแล้ว รับซื้อไว้จากชาวบ้านที่เข้ามาขุด
ลูกปัด และบางส่วนก็ออกไปขุดด้วยตัวเองบ้าง ลูกปัดเหล่านี้จะพบตามหลุมฝังศพ ต้องขอมาเจ้าที่เจ้า
ทางก่อน ต้องมีจิตใจดี ไมโลภมากจนเกินไป เมื่อขุดได้ก็เปรียบเหมือนได้รับของขวัญจากเจ้าของเดิมไป
แล้วก็จะต้องดูแลอย่างดี พุดจาไพบระและเป็นที่ลึกลับ”

ภาพแสดง พระธรรมจักร โบราณวัตถุ ยอดสถูปเจดีย์ ที่เมืองโบราณอู่ทอง

¹⁰⁸ จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลวิจัยจากชุมชนตำบลอู่ทอง เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2565

จากการสัมภาษณ์นักวิชาการประจำพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง ได้ข้อมูลว่า¹⁰⁹

“เมืองอุทองแต่โบราณนั้นคาดว่าจะมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งถือว่าเป็นที่ตั้งที่มีทำเลดี สะดวกแก่การติดต่อค้าขาย เพราะมีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย และจากร่องรอยหลักฐานที่ขุดค้นพบ เช่น เครื่องประดับ ของใช้ เหยียดเงิน พระพุทธรูป เสาธรรมจักร และที่ยังคงเห็นร่องรอยความเจริญทางศาสนา สันนิษฐานว่ามีมากกว่า 1 ศาสนาแน่นอน ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนการเป็นเมืองใหญ่ของเมืองอุทองก็คือ คูเมืองขนาดใหญ่ที่มีการอยู่อาศัยทั้งชั้นนอกและชั้นในคูเมือง”

เมืองโบราณอุทองปรากฏร่องรอยการติดต่อค้าขายกับอินเดียและโรมัน โดยพบหลักฐานทางโบราณวัตถุ เช่น ลูกปัดหลากหลายชนิดทั้งที่เป็นหินและแก้ว เหยียดกษาปณ์ของโรมัน ซึ่งมีลักษณะเป็นเหยียดทองแดงของจักรพรรดิวิคโตรินุส¹¹⁰ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 1 และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 – 5 สมัยราชวงศ์โมริยะ-คุงคะ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งช่วงศตวรรษที่ 5 – 9 ของสมัยอินโด-โรมัน เรื่อยมาจนถึงสมัยราชวงศ์คุปตะ ราวศตวรรษที่ 9 – 11 และหลังสมัยราชวงศ์คุปตะ ช่วงศตวรรษที่ 12 – 13 และจากการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณอุทอง พบร่องรอยความเจริญในอดีต บนเขาลำเสื่อ พบหลักฐานฐานอิฐที่ใช้ทำพิธีกรรมทางศาสนา และบ่อน้ำขนาดใหญ่

ภาพแสดง การลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณอุทอง

สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองอุทอง เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาหลายลูกสลับซับซ้อนกัน อยู่ทางด้านตะวันตกของตัวเมือง เป็นเทือกเขาที่ประกอบด้วย เขาทุ่งดินดำ เขาพุทอง เขาตาแก้ว เขา

¹⁰⁹ จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลวิจัยจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2565

¹¹⁰ ผาสุก อินทรารุณ, ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, พ.ศ. 2542, หน้า 102 – 109.

รางกะเปิด ซึ่งเปรียบเสมือนกำแพงใหญ่ป้องกันข้าศึกไปในตัว และยังเป็นต้นกำเนิดของลำห้วยรวมกับลำห้วยทางนาค ซึ่งจะนำน้ำจากทิวเขาไหลลงสู่คูเมือง ส่วนพื้นที่ด้านตะวันออกของเมืองอุทองเป็นพื้นที่ลาดต่ำลงมาถึงแม่น้ำสุพรรณบุรี (แม่น้ำท่าจีน) และต่อไปถึงที่ราบลุ่มซึ่งเป็นพื้นที่มีหลักฐานว่าเคยเป็นทะเลมาก่อน ซึ่งจากการสำรวจพื้นที่ ลานพบหินขนาดใหญ่ กระจายกระจายทั่วไป อีกทั้งยังพบเปลือกหอยติดอยู่กับหินด้วยเช่นกัน จากการสัมภาษณ์ประชาชนทั่วไปพบว่า¹¹¹

“เปลือกหอยที่ติดอยู่กับหิน ซึ่งหินนี้มีลักษณะเป็นหินปูน มีเปลือกหอยอยู่นานมาก บางก้อนก็หนาแน่น บางก้อนก็มีหลุดออกมา สมัยก่อนเคยตามพ่อแม่ขึ้นมาเก็บหน่อไม้ ก็พบเห็นหินนี้อยู่แล้ว ส่วนต้นปรงสีเงินนี้บางต้นมีอายุเป็น 1000 ปี เลยนะ นอกจากนี้ยังพบต้นปูละ ซึ่งเป็นไม้ที่มีอยู่ในแอฟริกา”

ภาพแสดง การสำรวจพื้นที่บริเวณบনยอดเขาถ้ำเสือ

¹¹¹ จากการสัมภาษณ์ นายถวิล สังขะวรรณ ประชาชนตำบลจรเข้ตามพัน อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

นักธรณีวิทยาไทยบางท่านได้ศึกษาค้นคว้าประวัติความเป็นมาของพื้นที่ราบภาคกลางตอนล่างไว้ผลของการศึกษา ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เมื่อประมาณ 6,000 ปีมาแล้วนั้น ระดับน้ำทะเลในอ่าวไทยสูงกว่าปัจจุบันประมาณ 3.5 – 4 เมตร¹¹² พื้นที่ตอนล่างของที่ราบลุ่มเจ้าพระยา หรือตั้งแต่ราวตอนใต้ของจังหวัดลพบุรี สมัยปัจจุบันลงมา เป็นพื้นที่ที่เป็นทะเล หรือชะวากทะเล เป็นส่วนใหญ่ รอบแนวอ่าวไทยโบราณ เมื่อครั้ง นั้นมีป่าชายเลนกระจายอยู่ทั่วไป และมีทางน้ำธรรมชาติสายใหญ่หลายสาย ที่ระบายลงสู่อ่าวไทยโบราณ ได้แก่ แม่น้ำสุพรรณบุรี หรือแม่น้ำท่าจีน

ภาพแสดง พื้นที่บริเวณเมืองโบราณอู่ทอง

¹¹² Somboon Jarupongsakul, *Geomorphology of the Chao Phraya Delta, Thailand*. 1990, P. 63.

ประเด็นเรื่องแม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งเป็นลำน้ำสายสำคัญของเมืองอุททอง ผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นสมาชิกชุมชนให้สัมภาษณ์ว่า¹¹³

“แม่น้ำจรเข้สามพันแห่งนี้เป็นลำน้ำที่มีทิศทางการไหลแตกต่างจากแม่น้ำสายอื่น ๆ เพราะไหลจากทิศใต้ขึ้นไปทิศเหนือ และมีรอยต่อเชื่อมโยงกับลำน้ำทวนที่ไหลผ่านบ้านดอนตาเพชรด้วย ปู่ย่าตายายเชื่อว่า เส้นทางน้ำสายนี้เป็นเส้นทางค้าขายจากแม่น้ำแม่กลองและพม่า”

2) เมืองโบราณคูบัว

จากการลงพื้นที่สำรวจพบว่า มีโบราณวัตถุที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในเมืองโบราณคูบัวและพอจะศึกษาร่องรอยอารยธรรมทวารวดีที่ยังมีอยู่บ้าง เช่น เหรียญเงินตรา ระฆังหินโบราณ พระพุทธรูป เทวรูป รูปปั้น และลูกปัดสีชนิดต่าง ๆ

ภาพแสดงชิ้นส่วนโบราณวัตถุที่ขุดพบที่เมืองโบราณคูบัว

¹¹³ จากการสัมภาษณ์คุณอนุกุล ราชत्वษ์ ประชาชนผู้ให้ข้อมูล เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2565

คณะวิจัย ได้เดินทางลงพื้นที่เมืองโบราณคูบัวเพื่อสำรวจบริบทเชิงพื้นที่ พบว่า ชุมชนเมืองโบราณคูบัว ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์

อย่างไรก็ตามบทบาทและสถานภาพในฐานะเมืองท่าของคูบัว ก็เสื่อมลงราวพุทธศตวรรษที่ 17 เพราะแม่น้ำอ้อมเปลี่ยนทางส่งผลให้เกิดการทับถมของโคลนเลน และตะกอนจนไม่สามารถใช้แม่น้ำอ้อมเป็นเส้นทางการขนส่งสินค้าได้ อีกทั้งตัวเมืองคูบัวก็ขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้อีกด้วย จึงเกิดการพัฒนาเมืองราชบุรีขึ้นทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง แต่ก็ไม่ได้โดดเด่นเท่าเมืองคูบัว และจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านอารยธรรมทวารวดี ได้ให้ข้อมูลว่า¹¹⁴

“เมืองโบราณคูบัวแห่งนี้มีความสำคัญในฐานะเมืองเก่าที่สืบทอดวัฒนธรรมโบราณ และเป็นเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญของอารยธรรมทวารวดีเลยทีเดียว ทำให้เมืองโบราณคูบัวแห่งนี้ได้รับอิทธิพลและคติความเชื่อจากอินเดียเป็นอย่างมาก ซึ่งร่องรอยหลักฐานที่ปรากฏมีความเชื่อมโยงของช่วงเวลากับเมืองโบราณอุทองที่จังหวัดสุพรรณบุรี อีกด้วย”

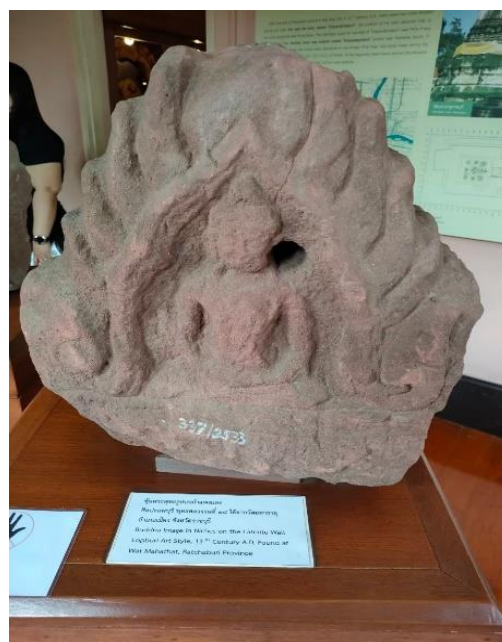
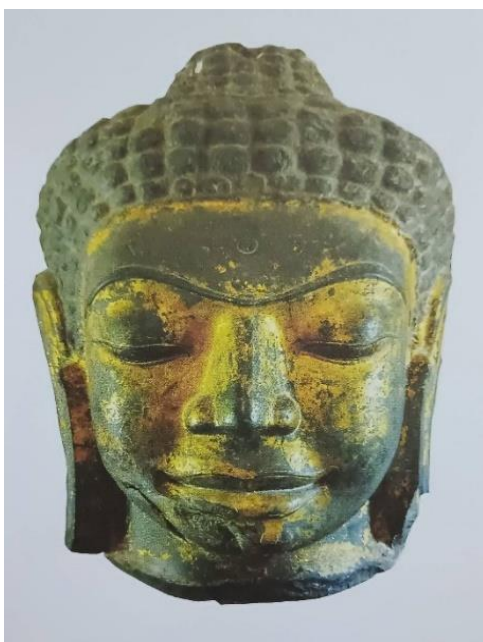
ภาพแสดง โบราณสถานบ้านคูบัว วัดโฆลงสุวรรณคีรี

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ท้องถิ่นผู้เชี่ยวชาญด้านอารยธรรมทวารวดี แห่งจิตปาถะภณทสสถาน ได้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับเจดีย์และอิฐ ไว้ว่า

¹¹⁴ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม

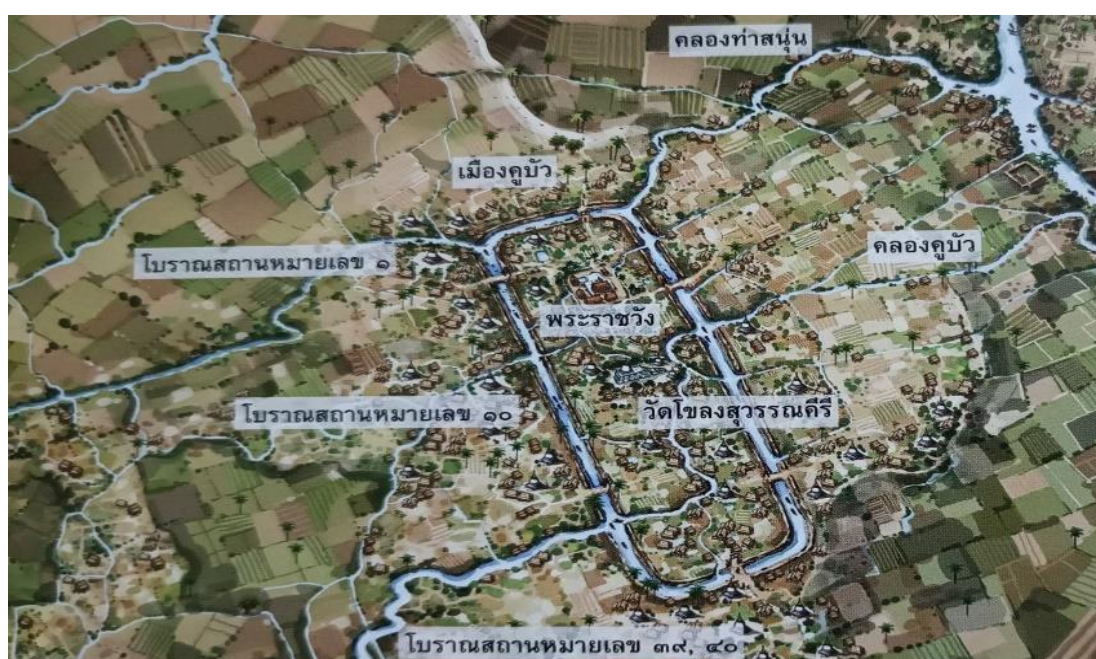
“ชุมชนบ้านคูบัวในปัจจุบันนี้ สืบเชื้อสายไทย-ยวน ซึ่งเคลื่อนย้ายอพยพมาจากโยนก เชียงแสน อยู่กันมา 5 ชั่วอายุคนแล้ว สมัยตอนเป็นเด็ก ๆ นั้นได้วิ่งเล่นอยู่ในหมู่บ้าน เห็นเจดีย์โบราณที่ ก่อจากอิฐก้อนขนาดกว้างประมาณ 1 คืบ ยาวประมาณ 2 คืบ ในขณะที่คนในบ้านคูบัวยังไม่รู้ความ เป็นมาของอิฐและสถูปเจดีย์เหล่านี้ จึงพากันเก็บมาปูทางเดิน และเมื่อโตขึ้นไปเรียนที่จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย มีความรู้ว่าอิฐจากสถูปเจดีย์เหล่านี้เป็นของเก่าโบราณของอารยธรรมทวารวดี อายุราว พุทธศตวรรษที่ 12 เกรงว่าจะสูญหายไปหมด จึงได้รับซื้ออิฐโบราณเหล่านี้มาเก็บไว้ที่ จิปาถะภัณฑสถานบ้านคูบัว เพื่อให้ลูกหลานและผู้ทีสนใจได้ศึกษากันไป”¹¹⁵

¹¹⁵ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ดร.อุดม สมพร ประชาญ์ชุมชนและผู้ก่อตั้ง จิปาถะภัณฑสถานบ้านคูบัว เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2564.

ภาพแสดง เศียรพระพุทธรูปสมัยทวารวดี วัดมหาธาตุ ราชบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

ภาพแสดงที่ตั้งโบราณสถานเมืองโบราณคูบัว

สรุปได้ว่า เมืองโบราณคูบัวเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่ง เจริญรุ่งเรืองอยู่ในยุคทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 เมืองโบราณคูบัวได้เจริญขึ้นในฐานะที่เป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรทวารวดีและเสื่อมลงราวพุทธศตวรรษที่ 17 เพราะเกิดการเปลี่ยนทิศทางการไหลของแม่น้ำอ้อม จนทำให้เกิดเมืองราชบุรีขึ้นเป็นลำดับต่อมา

3) บ้านดอนตาเพชร อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

การเข้าไปสำรวจแหล่งโบราณสถานบ้านดอนตาเพชร ตำบลดอนตาเพชร อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และมีที่ราบเชิงเขาเป็นบางส่วน มีคลองชลประทานไหลผ่าน แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร ตั้งอยู่ในบริเวณภายใน โรงเรียนสาธิตนาราม ซึ่งการขุดสำรวจทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร 2 เป็นโครงการร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรกับมหาวิทยาลัยลอนดอน 1 ครั้ง และโดยความร่วมมือระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและกรมศิลปากร 1 ครั้ง

ภาพแสดง เส้นทางการค้าขายจากอ่าวเบงกอล-ดอนตาเพชร

การขยายเส้นทางการค้าสู่เมืองอุทองหรือเมืองโบราณอุทอง ซึ่งเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญและเก่าแก่มากกว่าเมืองอื่น ๆ และถือเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาของอารยธรรมทวารวดี ด้วยขนาดของเมือง ที่ตั้งศาสนสถาน และโบราณวัตถุที่พบในบริเวณนั้น¹¹⁶ ซึ่งเส้นทางนั้นจะต้องผ่านแม่น้ำทวนและแม่น้ำจรเข้าสามพันเข้าสู่บริเวณเมืองโบราณอุทอง จากร่องรอยของมนุษย์อยู่อาศัยมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ หรือตั้งแต่ยุคหินใหม่ต่อเนื่องถึงยุคโลหะ โดยพบ

¹¹⁶ มานพ รักการเรียน และคณะ, ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา, (นครปฐม : วารสารดิริทธปริทรรศน์ ปีที่ 22 (ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน), พ.ศ. 2564), หน้า 255.

หลักฐานคือเครื่องมือทำจากหินและเครื่องมือที่ทำจากโลหะ เช่น ใบหอกสัมฤทธิ์ ขวานสัมฤทธิ์ แม่พิมพ์ต่างหูทำจากหิน ใช้หล่อโลหะ เมื่อราว 3,000 ปีมาแล้ว และจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานบ้านดอนตาเพชร ได้ให้ข้อมูลว่า¹¹⁷

“ช่วงปี พ.ศ. 2518 นักเรียนของโรงเรียนวัดศาลาวนาราม ได้ช่วยกันขุดหลุมเพื่อปักเสารั้วโรงเรียน ได้พบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก หลังจากนั้นจึงมีการขุดสำรวจทางโบราณคดีครั้งที่ 1 โดยกรมศิลปากร 2 ร่วมกับมหาวิทยาลัยลอนดอน และครั้งที่ 2 โดยกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกับกรมศิลปากร มีเป็นหลักฐานว่า บ้านดอนตาเพชร เคยเป็นชุมชนโบราณที่มีการติดต่อทางทะเลมานานกว่า 2500 ปี เพราะพบหลักฐาน เช่น เครื่องมือเหล็ก เป็นลักษณะของโลหะที่มีปลายแหลม หลากหลายขนาด หลากหลายรูปทรง เครื่องสำริด ภาชนะสำริด เครื่องประดับ กำไลสำริด ข้อมือสำริด ข้อเท้าสำริด และแหวนสำริด ลูกปัดหินสี ลูกปัดหินสีทั้งทรงกลม ทรงทูนกลม ทรงเหลี่ยม มากมายหลายชนิดทีเดียว แต่โบราณเราจะใช้เส้นทางสัญจรทางน้ำ บ้านดอนตาเพชรเป็นพื้นที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง จึงเหมาะเป็นที่พักของเรือสินค้า ที่ผ่านเส้นทางลำน้ำทวน ทั้งที่จะไปแม่น้ำจรเข้สามพัน หรือไปแม่น้ำแม่กลองก็ได้”

4) เมืองโบราณทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

จากการลงพื้นที่สำรวจ เมืองโบราณทุ่งขวาง พบเพียงเนินดินและคูน้ำ ปัจจุบันเป็นค่ายลูกเสือกำแพงแสน ซึ่งได้เข้าไปสนทนากับประชาชนที่อยู่บริเวณใกล้เคียง ได้ข้อมูลดังนี้

“สถานที่แห่งนี้ใช้เป็นค่ายฝึกลูกเสือกำแพงแสน หลักฐานที่จะชี้ชัดว่าเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีนั้น ไม่หลงเหลือแล้ว ที่จะเห็นก็เพียงเนินดินและคูน้ำเท่านั้น จะมีอายุเก่าแก่เหมือนอยู่ที่ของกับนครปฐมหรือไม่นั้นไม่ทราบได้”¹¹⁸

¹¹⁷ การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลคุณไพฑูริย์ สุภาพ จากพิพิธภัณฑสถานบ้านดอนตาเพชร เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2564

¹¹⁸ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้บริเวณค่ายลูกเสือกำแพงแสน เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2565

ภาพแสดง เนินดินบริเวณเมืองโบราณทุ่งขวาง

4.1.3 บทสรุปจากการศึกษา

ผลจากการศึกษาข้อมูลทั้งเชิงเอกสารและการลงพื้นที่ภาคสนามทั้ง เมืองโบราณคูบัว บ้านดอนตาเพชร เมืองโบราณทุ่งขวาง และเมืองโบราณอู่ทอง พบว่าทั้ง 4 แห่งนี้ มีความเชื่อมโยงกันในเรื่องของเส้นทางการเคลื่อนวัฒนธรรมทวารวดี อันเกิดมาจากการเชื่อมโยงเส้นทางการค้าขายในอดีต ซึ่งพ่อค้าได้เดินทางมาพร้อมกับสินค้า ศาสนา และวัฒนธรรม จนเกิดการซึมซับและหลอมรวมขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ศาสนา วิถีชีวิต ความเชื่อกันขึ้นมาในรูปแบบที่ผสมผสานขึ้นใหม่ ผ่านช่วงเวลาเกือบ 600 ปี และขยับขยายย้ายจุดศูนย์กลางไปตามบริบทของความเจริญในแต่ละช่วงเวลาและในแต่ละชุมชนนั่นเอง จนเริ่มมีวัฒนธรรมอื่นเข้ามาผสมกลมกลืนจนเกิดการคาบเกี่ยวและทำให้ความโดดเด่นของอารยธรรมทวารวดีจางลง แต่ก็ได้หายไปจากพื้นที่แต่อย่างใด อารยธรรมทวารวดียังคงสถิตอยู่ ณ ดินแดนเหล่านี้ ถึงแม้ว่าจะหลงเหลือเพียงซากสลักหักพังของโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือแม้แต่แค่คำบอกเล่าต่อ ๆ กันมา

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่า การเผยแผ่อารยธรรมอินเดียสู่ในภูมิภาคนี้ สืบเนื่องมาจากพ่อค้าชาวอินเดียเดินทางเข้ามาติดต่อกับชาวพื้นเมืองด้วยการแจกของขวัญ แจกยารักษาโรค แจกเครื่องรางป้องกันภัยอันตราย จากนั้นจึงฝึกหัดเรียนภาษาพื้นเมือง แล้วจึงลงหลักปักฐานสร้างครอบครัว

แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันไปในตัว รวมถึงพราหมณ์และพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้ออกมาเผยแพร่อารยธรรมชั้นสูงของอินเดียเช่นเดียวกัน

ผู้วิจัยพบว่า ประเทศไทยเพิ่งจะมาศึกษา ร่องรอยอารยธรรมทวารวดี ได้ราว 140 ปี โดยเฉพาะแหล่งที่พบโบราณสถานและโบราณวัตถุ ที่มีอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-11 ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ร่วมกับการบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรมของเมืองนครปฐม อุทอง และคูบัว ส่วนแห่งใดจะมีอายุเก่าแก่กว่ากันนั้นไม่อาจสรุปได้อย่างแน่ชัด สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ก็เป็นเพียงแนวคิดหรือความเชื่อที่ได้รับจากข้อมูลที่ได้ศึกษามาเท่านั้น

จากการศึกษาเชิงเอกสารทำให้ผู้วิจัยสรุปรายละเอียดข้อมูลได้ ดังนี้

1. ผาสุก อินทรารุช สันนิษฐานว่า เมืองโบราณอุทองมีร่องรอยการติดต่อค้าขายกับอินเดียมาตั้งแต่ตอนปลายของยุคเหล็กช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-5 สมัยราชวงศ์โมริยะ-คุงคะ เรื่อยมาจนถึงสมัยคุปตะและสมัยหลังคุปตะ

2. หลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุด คือ พระพุทธรูปดินเผาถือบาตร 3 องค์ และพระพุทธรูปนาคปรก ที่เป็นประติมากรรมศิลปะอมราวดีตอนปลาย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10

3. เชษฐ ติงสัญชลี พบว่าเจดีย์และวิหารหลายหลังเป็นศิลปะสมัยราชวงศ์ปาละ ซึ่งมีลักษณะศิลปกรรมของพระพุทธศาสนาหายาน เช่น การยกเก็จในแต่ละด้านของเจดีย์ พระพุทธรูปสำริดจากเจดีย์หมายเลข 11

4. ศรีศักร วัลลิโกดม สันนิษฐานว่าเมืองต่าง ๆ มีความเจริญตามสายน้ำ เพราะสะดวกในการเดินทางเพื่อทำการค้าขาย ซึ่งอาจารย์ศรีศักร ยังกล่าวสนับสนุนว่า เมืองโบราณอุทอง เป็นศูนย์กลางอารยธรรมทวารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เพราะอยู่ในทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมและมีร่องรอยหลักฐานต่าง ๆ มากที่สุด ส่วนเมืองนครชัยศรี จะเจริญอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16

5. ฉอง บวสเชอเลียร์ ตั้งสมมติฐานว่า เมืองโบราณอุทอง เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดี โดยเสนอว่าทั้งสุพรรณบุรีและนครปฐมต่างก็เป็นเมืองท่าชายฝั่งเหมือนกัน

6. ฉอง บวสเชอเลียร์ มีความเห็นว่าพระเจ้าหรรษะวรมัน ที่ปรากฏในแผ่นจารึกเป็นพระนามของกษัตริย์ที่ครองเมืองอุทอง ไม่ใช่กษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ นอกจากนี้ยังพบจารึกบนฐานธรรมจักรจารึกพระนามของพระมหาลีของพระมหากษัตริย์ ที่ทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลานั้นมีการปกครองในระบบกษัตริย์อยู่แล้ว

7. กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สันนิษฐานว่า นครปฐม เป็นราชธานีแรก ก่อนจะเคลื่อนตัวไปยังเมืองต่าง ๆ

8. ครอริทซ์ เวลล์ นักโบราณคดีชาวอังกฤษ มีความเห็นว่า อาณาจักรทวารวดีนั้นอยู่ที่เมืองอู่ทอง ซึ่งก่อนหน้านี้นี้เคยเป็น พุทธิน มาก่อน การได้รับอิทธิพลจากพุทธิน จนพัฒนาเป็นทวารวดี และที่สำคัญเมืองอู่ทอง ไม่ได้ร้างไปในช่วง พุทธศตวรรษที่ 16-17 แต่ชุมชนมีการเคลื่อนตัวย้ายไปถิ่นที่อื่น ๆ

9. อาจารย์ชิน อยู่ดี ตั้งข้อสังเกตว่า มีผู้คนอาศัยที่บริเวณเมืองอู่ทองตั้งแต่ยุคหินใหม่มาแล้ว ด้วยเมืองอู่ทองนี้เป็นเมืองโบราณที่สำคัญและโดดเด่นในเรื่องการติดต่อค้าขาย ด้วยเมืองอู่ทองเป็นจุดเชื่อมระบบการติดต่อทางน้ำ เช่น ลำน้ำทวน แม่น้ำจรเข้สามพัน แม่น้ำท่าว่า และแม่น้ำท่าจีน

10. ภายหลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 โดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3-12 พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระเจ้าอโศกมหาราชต้องการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้ส่งสมณทูต 9 สาย ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยสายที่ 8 ด้วยการนำของพระโสณเถระและพระอุตระเถระเดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก็คือ พม่า ไทย กัมพูชา ในปัจจุบัน

11. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18 พระพุทธศาสนาในอินเดียอ่อนแอลง เพราะถูกแทรกแซงจากศาสนาอื่นๆ จนเสื่อมลงและสูญหายไปจากอินเดียในที่สุด

12. กรมศิลปากรสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีภายในและภายนอกเขตคูเมืองโบราณ ตั้งอยู่เป็นหย่อมๆ ไม่น้อยกว่า 20 แห่ง

13. เมืองโบราณคูบัว เจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 และเจริญสูงสุดในพุทธศตวรรษที่ 13 ร่องรอยหลักฐานจากโบราณสถานหมายเลข 18 ที่ตั้งอยู่ในวัดโฆลงสุวรรณคีรี ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนามหายาน

4.2 การสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์จากการลงภาคสนาม มาใช้ในการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

4.2.1 ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี

1) สมัยก่อนทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 6 - 11)

จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า อิทธิพลของศิลปะอินเดียที่ปรากฏในระยะเวลานี้ได้แก่ ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) และ ศิลปะหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 11-13) บริเวณภาคกลางของไทยมีความเจริญด้านการค้าโดยเฉพาะการค้าทางเรือก่อให้เกิดความเจริญอย่างมากและมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น มีแหล่งอารยธรรมโบราณและมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-9 มาแล้วหลายแห่ง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชนพื้นเมืองดังกล่าวต่อเนื่องมายาวนานจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ และต่อมาราว 2,500 ปี ได้มีพัฒนาการสังคมวัฒนธรรมจากการเผยแพร่อารยธรรมของสถานที่แห่งหนึ่งสู่แห่งอื่น ๆ ต่อเนื่องจนกลายเป็นชุมชนและบ้านเมืองสืบมาจนถึงยุค "ทวารวดี"

จากการศึกษาหนังสือประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง¹¹⁹ ได้พบว่า การค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี ตั้งแต่ยุคเหล็กลงมานั้นมีการกระจายตัวอยู่ตามลำน้ำและลุ่มน้ำเก่า ที่เป็นสาขาหรือต้นสายน้ำของแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้ว่าการค้าทางทะเลนั้นมีเส้นทางที่เป็นย่านของเมืองท่าและสถานีการค้าขายสู่ดินแดนภายใน ที่พิจารณาจากองค์ประกอบทั้งหลายแล้วเห็นว่ามีส่วนอยู่กลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ซึ่งมีแม่น้ำจรเข้สามพันไหลผ่านทั้ง อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี นำไปสู่การสันนิษฐานว่าลุ่มน้ำจรเข้สามพันนี้เคยเป็นส่วนกลางของรัฐพูนันที่ชื่อว่า โดโลโปตี (To-Lo-Po-Ti) ในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10

จากการค้นพบเอกสารทางศาสนาที่กล่าวว่า ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ¹²⁰ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งคนไทยเชื่อว่าได้แก่ จังหวัดนครปฐมและเมืองอู่ทอง¹²¹ แล้วประดิษฐานพระพุทธศาสนาจนเป็นปึกแผ่นแพร่หลาย ในสมัย อินโด-โรมัน(พุทธศตวรรษที่6-9) จนถึงสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11)

¹¹⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม, **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง**, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาคารพิมพ์, พ.ศ. 2549), หน้า 65.

¹²⁰ วิ.อ.(บาลี) 1/58, **มหาวิส.**(บาลี) 1/6/82.

¹²¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จาริกบุญ – จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, พ.ศ.2540), หน้า 494.

นิยามมหาสังฆิกะ เป็นนิยามให้กำเนิดพุทธศาสนามาหายาน มีศูนย์กลางที่เมืองอมราวดี และลุ่มแม่น้ำกฤษณา ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ซึ่งที่เมืองอุทองพบรูปเคารพแสดงอิทธิศิลป์กรรมอมราวดีที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 จำนวนหนึ่ง จึงเชื่อมโยงว่าพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะน่าจะมียุทธบาทที่เมืองอุทองในระยะเวลาที่นั้นด้วยเช่นกัน

จากการค้นพบและศึกษาแหล่งโบราณคดีดอนตาเพชร โดยนักโบราณคดีอังกฤษชื่อ ดร. เอียน โกลฟเวอร์ ที่เข้ามาขอทำการขุดค้นเพราะมองว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงการเกิดชุมชนหมู่บ้านในระยะแรกเริ่ม (Early Village) พบโบราณวัตถุที่ตอกย้ำการเป็นแหล่งพบกันของวัฒนธรรมจากฝั่งทะเลในประเทศเวียดนามทางตะวันออกเฉียงใต้กับวัฒนธรรมจากอินเดียที่มาจากทางตะวันตกชัดเจน เพราะพบทั้งลูกปัดและตุ้มหูที่ทำด้วยหินคาร์เนเลียนสีแดงส้มเป็นรูป ลิง-ลิง-โอ กับลูกปัดรูปสิงห์อันเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับอินเดียโดยตรง นอกจากนี้ก็พบโบราณวัตถุทำด้วยสำริดเป็นรูปสามเหลี่ยม ดร.โกลฟเวอร์ ให้ความเห็นว่าเคยพบตามแหล่งโบราณคดีของอินเดีย เป็นของที่เนื่องในพุทธศาสนา แต่เมื่อภายหลังได้นำเศษภาชนะดินเผาที่พบจากแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ไปกำหนดอายุตามกรรมวิธีทางวิทยาศาสตร์แล้ว ก็พบว่าบ้านดอนตาเพชรมีอายุอยู่ในยุคเหล็กที่มีอายุแค่ 2,500 ปีลงมา เป็นสำคัญ และเป็นแหล่งโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคมที่ล้ำหน้าไปเป็นเมืองและรัฐแรกเริ่ม การพบ ลิง-ลิง-โอ และลูกปัดเอชปีช ล้วนเป็นของที่มาจากการค้าระยะไกลทั้งทางตะวันตกและตะวันออก

อีกทั้งแหล่งโบราณคดีที่บ้านดอนตาเพชรมีความเชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายทางสังคมและวัฒนธรรมกับบรรดาชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงและห่างไกล ซึ่งถ้ามองไปทางตะวันออกตามลำน้ำจะเข้สามพัน ดอนตาเพชรก็สัมพันธ์กับเมืองอุทองในลักษณะที่อยู่ในปริมณฑลของเมืองอุทองที่เป็นศูนย์กลาง แต่ถ้าหากมองไปทางตะวันตกก็พบว่าดอนตาเพชรสัมพันธ์กับเส้นทางคมนาคมที่ผ่านแหล่งชุมชนโบราณหลายแห่งในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง และลุ่มน้ำมาจากเทือกเขาตะนาวศรีมาบรรจบกับลำน้ำแควน้อยอีกด้วย

จากการสังเคราะห์ข้อมูลวิจัยในช่วงสมัยนี้ พบว่า ร่องรอยของโบราณคดีได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) ในอินเดียตะวันออกเฉียงใต้แต่มีบทบาทสำคัญอยู่ในอินเดียภาคใต้ ศิลปะอมราวดีถือเป็นศิลปะร่วมสมัยระหว่างคันธารราชูกับมถุรา และส่งอิทธิพลไปยังศิลปะลังกาในสมัยอนุราชปุระ (พุทธศตวรรษที่ 8-16) ก่อนจะกระจายมาเป็นศิลปะวัฒนธรรมทางศาสนาของชาว เขมร จัมปา และไทย ในรูปแบบอารยธรรมก่อนสมัยทวารวดีตอนต้น

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานการติดต่อค้าขายระหว่างจีนกับอินเดีย ปรากฏในบันทึกการเดินทางพบว่ามีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 โดยเฉพาะในเอกสารของราชวงศ์ฮั่นตะวันตกซึ่งถือเป็นหลักฐานที่เก่าที่สุดในราวปี พ.ศ. 400 ที่กล่าวถึงดินแดนที่เชื่อว่าเป็นประเทศไทยนี้ปรากฏในเส้นทางการเดินเรือ¹²² การสันนิษฐานได้ว่าศาสนาเข้ามาแก่นักเดินเรือในยุคนั้น มีสอดคล้องกับศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอร์เรียร์ ได้พบหลักฐานสำคัญที่กล่าวถึงในเอกสารจีนว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 จีนได้มีการไปสืบศาสนาพุทธจากอินเดียและนำมายังจีน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10

ศิลปะตุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ก่อตั้งขึ้นโดย พระเจ้าศรีคุปตะ เมืองหลวงอยู่ที่ปาฏลีบุตร ตอนเหนือของรัฐพิหาร พบว่าพระพุทธรูปทั่วประเทศอินเดีย ศิลปะคุปตะเป็นศิลปะที่สวยงามและเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียอาคเนย์ รวมทั้งประเทศไทย¹²³ การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกเกิดขึ้นในสมัยคันธาระสร้างในรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ ราชวงศ์กุษาณะ ก่อนคุปตะประมาณ 120 ปี

2) สมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13)

เป็นการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมทวารวดี โดยมีชุมชนโบราณอุทองเป็นต้นเค้าการแพร่กระจายอารยธรรมในภูมิภาคนี้ ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างจากชุมชนขนาดใหญ่มาเป็นเมืองท่าชายฝั่ง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงเห็นว่า "สมัยที่ทวารวดีรุ่งเรืองนั้น มีอาณาเขตกว้างขวางถึงสุพรรณบุรี เป็นต้น"¹²⁴ และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 พบว่ารัฐทวารวดี (อุทอง) มีขอบเขตและวัฒนธรรมกระจายออกไปในหลายพื้นที่ทั้งทางตะวันออก ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีแหล่งอารยธรรมโบราณที่มีความเกี่ยวข้องเป็น "เครือญาติ" กับบ้านเมืองและแคว้นที่อยู่โดยรอบ¹²⁵ อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ ที่เรียกตัวเองว่า "คนไทย"

ศาสตราจารย์บวสเซอร์เรียร์ เชื่อว่าเมืองอุทองที่พบในอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรฟูนันมาก่อน เพราะมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณสถานและ

¹²² อ้างจาก พิริยะ ไกรฤกษ์. **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533, หน้า 117.

¹²³ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**, หน้า 160-161.

¹²⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 127.

¹²⁵ สุจิตต์ วงศ์เทศ, **คนไทยมาจากไหน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. 2548), หน้า 268.

โบราณวัตถุที่มีอายุเก่าแก่จำนวนมาก มีลักษณะที่เป็นศิลปะสมัยเจนละ และเชื่อว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เมืองอุทองนี้ เป็นศูนย์กลางทางการค้าในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาก่อนที่จะย้ายไปอยู่ที่นครปฐม¹²⁶

การย้ายศูนย์กลางเมืองท่าทางการค้านี้เอง เป็นสาเหตุที่ทำให้เมืองอุทองต้องเสื่อมสภาพลงไป ด้วยเหตุจากภัยจากอ่างเก็บน้ำและเขื่อนพังทลาย ทำให้น้ำไหลเข้าท่วมเมืองโบราณอุทองจนได้รับความเสียหายอย่างมากมาย

ตากากุสุ (J. Takakusu) แปลบันทึกของ อี้จิง (I-Tsing) และมีความสอดคล้องกับยุครุ่งเรืองของอารยธรรมทวารวดี ซึ่งท่านอี้จิงนั้นเป็นพระภิกษุชาวจีนที่ได้ไปแสวงบุญ ณ ประเทศอินเดีย เช่นเดียวกัน แต่เป็นการเดินทางทางน้ำในราวพุทธศตวรรษที่ 13 บันทึกนี้ปรากฏในเอกสาร A Record of the Buddhist Religion ; as practised in India and the Malay Archipelago (A.D 671-675) by I-Tsing ได้กล่าวถึงการเดินทางออกจากเมืองกวางตุ้งโดยทางทะเลไปยังอินเดียโดยผ่านท่าเรือ เมืองหรืออาณาจักรที่สำคัญตามเส้นทาง ได้แก่ หลินยี (Lin-I) ฟูนัน (Fu-Nan) ทวารวดี (Dvaravati) ลังเจียชู (Lan-Chia-Shu หรือ Lankasuka) ศรีวิชัย (Sri-vijaya) และโมโลยู (Mo-lo-yu)

และจากเอกสารทางศาสนาดังกล่าว¹²⁷ ได้กล่าวไว้ว่า ในช่วงสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) มีพ่อค้าชาวพุทธจากลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี เดินทางเข้ามาติดต่อกับชาวทวารวดี ได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียได้ เขามาเผยแพร่ให้ชุมชนโบราณที่เมืองอุทอง ด้วยหลักฐานคือประติมากรรมดินเผารูปพระภิกษุ 3 องค์ และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรกศิลปะแบบอมราวดี อุ้มบาตร ศิลปะแบบอมราวดี

พอล วีทลีย์ (Paul Wheatly) สันนิษฐานว่า¹²⁸ หลักฐานของวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากสมัยสุวรรณภูมิ มาจนถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ บริเวณเมืองอุทองและบริเวณอื่น ๆ ในฝั่งอ่าวไทยที่พบคดีในการสร้างธรรมจักรที่มีรูปวงกลมขอบต่อเนื่องมาจนถึงสมัยทวารวดี ในพุทธศตวรรษ 12 – 13 ที่สำคัญก็คือที่เมืองอุทอง พบแท่งศิลาจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ปุชยคีรี” แถวเขาที่อยู่ทางทิศเหนือของ

¹²⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอุทอง**, (กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาคารพิมพ์, พ.ศ. 2549), หน้า 70.

¹²⁷ วิ.อ.(บาลี) 1/58, มหาวังส.(บาลี) 1/6/82.

¹²⁸ Paul Wheatley, **The Golden Khersoese : Studies in the Malay Peninsula Before 1500 A.D.** Kuala Lumpur, University of Malaya Press, 1966, pp. 116-117.

เมือง ซึ่งคำว่าปุขยคีรีนี้เป็นชื่อเมืองและสถานที่ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชโปรดให้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าในอินเดีย

นอกจากนี้ได้อินนักวิชาการตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี¹²⁹ จากหลักฐานทางโบราณคดีไว้ว่า เมืองอู่ทอง เป็นหนึ่งในสามเมืองที่มีขนาดของเมืองใหญ่กว่าเมืองอื่น ๆ และเป็นเมืองที่มีทำเลที่ตั้งเหมาะสมกับการติดต่อค้าขายทางทะเล จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบได้แก่ พระพุทธรูป ธรรมจักร เหรียญเงิน และรอยจารึกต่าง ๆ สำหรับพื้นที่ในเขตเมืองอู่ทองได้พบหลักฐานอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตจารึกพระนามของพระมหากษัตริย์ พระเจ้าทรงธรรมวรมัน บนแผ่นทองแดง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 อีกทั้งรอยจารึกอักษรปัลลวะบนเหรียญเงินว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณยะ”

การค้นพบโบราณวัตถุซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-15 เป็นหลักฐานชี้ให้เห็นถึงการแต่งกาย วิถีชีวิต สภาพสังคมของคนสมัยทวารวดีของเมืองคูบัวได้เป็นอย่างดี เช่น ประติมากรรมปูนปั้นรูปบุคคล รูปสตรีพร้อมเครื่องดนตรี¹³⁰ ซึ่งศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งในลัทธิเถรวาทและมหายาน โดยวัตถุที่ขุดค้นในเขตเมืองคูบัวนั้น เป็นประติมากรรมปูนปั้นและดินเผา ที่ใช้ประดับอาคาร เช่น พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทวดาหรือบุคคลชั้นสูง ฯลฯ นอกจากนี้ยังพบ เครื่องมือเครื่องใช้เครื่องประดับต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางเทคโนโลยีขั้นสูงในยุคนั้น และทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองคูบัวเจริญรุ่งเรืองอยู่ในยุคทวารวดี

การค้นพบคาถาธรรมบนฐานพระธรรมจักรจารึกสำนวนแรก จารึกคาถาเย ธมมาฯ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 รูปแบบคล้ายกับที่กรมศิลปากร ขุดพบพระธรรมจักรพร้อมเสาและฐานรองที่พระสถูปหมายเลข 11 เมืองอู่ทอง และเมืองนครปฐม จึงสันนิษฐานได้ว่า เมืองโบราณกำแพงแสนนั้น อาจเป็นเพียงทางผ่านของเส้นทางการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเมืองอู่ทองกับเมืองนครปฐม (นครไชยศรี)

สรุปผลการศึกษาพบ ในช่วงสมัยทวารวดีตอนต้น ราชวงศ์ปัลลวะ มีอำนาจอยู่แถบอินเดียตอนใต้อยู่ประมาณ 650 ปี คือราว พ.ศ. 800–1450 โดยเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ แล้วก็ค่อยๆ มีอำนาจขึ้นมา แล้วก็แผ่อำนาจอิทธิพลไปยังดินแดนอื่นๆ พร้อมๆ กับรับอารยธรรมอื่นๆ ไปด้วย และมีการ

¹²⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพระพุทธศาสนายุคแรกในดินแดนไทย, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุภากรพิมพ์, พ.ศ. 2547), หน้า 61.

¹³⁰ ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานการวิจัย เรื่อง “การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547), หน้า 26-39.

ติดต่อดำขายหรือเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่างแดน ราชวงศ์ปัลลวะได้เจริญรุ่งเรืองและเริ่มมีอำนาจที่แท้จริงและรุ่งเรืองมาก ศิลปะปัลลวะเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ในสมัยพระเจ้ามหินทรวรมันที่ 1 และพระราชโอรส คือ พระเจ้านรสิงหวรมันที่ 1 ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา จักรวรรดิปาละถือว่าเป็นยุคทองของเบงกอลที่เป็นความรุ่งเรือง ราชวงศ์ปาละมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ศาสนาพุทธนิกายมหายานไปยังทิเบต, ภูฏาน และ พม่า นอกจากนี้ก็ยังทำการค้าขายไปยังดินแดนต่างๆ รวมทั้งการมีอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ จะเห็นได้จากลักษณะประติมากรรมและสถาปัตยกรรมของจักรวรรดิราชวงศ์ไศเลนทร (คาบสมุทรมลายู, ชวา และ สุมาตราปัจจุบัน) จักรวรรดิปาละสลายตัวลงในคริสต์ศตวรรษที่ 12 เมื่อถูกโจมตีโดยราชวงศ์เสนะ ราชอาณาจักรยุคกลางของอินเดีย ศิลปะปาละมีอิทธิพลต่อศิลปะทวารวดีไม่มากนัก เพราะส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา มหายาน เช่น ในศิลปะชวาภาคกลางและศรีวิชัย¹³¹

3) สมัยทวารวดีตอนกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15)

ในหนังสือ 150 ปี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับการพัฒนาโบราณคดีไทย กล่าวถึง “เมืองนครปฐมหรือเมืองนครไชยศรี”¹³² ว่ามีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 เพราะพบร่องรอยหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ยังคงหลงเหลืออยู่” ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์บันทึกรายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการกล่าวถึงศิลปะในภาคกลางของประเทศไทย และได้ทรงกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในหนังสือนิทานโบราณคดี ทรงตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเมืองอุททองว่า "เมืองท้าวอุททองเห็นว่าเป็นเมืองใหญ่มีกำแพงเมือง 2 ชั้น มีสระใหญ่ ๆ ขุดไว้หลายสระ ข้างในเมืองมีโคกอิฐ ซึ่งน่าจะเป็นวัดวาของเก่ามากมายหลายแห่งเจดีย์ยังคงรูปอยู่ก็มีบ้าง พบพระพุทธรูปที่มีฝีมือช่างคนเดียวกันกับที่พบที่พระปฐมเจดีย์¹³³

งานประติมากรรมของทวารวดีจะเริ่มต้นจากการเลียนแบบศิลปะคุปตะของอินเดีย และดูเหมือนว่าในระยะแรกจะมีลักษณะของความงามที่ใกล้เคียงกับต้นแบบ ต่อมาจึงพัฒนาเป็นลักษณะของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่องานศิลปกรรมได้ปรับเปลี่ยนจนเป็นรูปแบบของตนเองแล้ว ส่วน

¹³¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547, หน้า 160.

¹³² รัตมี สุททองเดช, 150 ปี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับการพัฒนาโบราณคดีไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2555), หน้า 78.

¹³³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "รายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี" อ้างถึงใน "เรื่องเมืองอุททอง," นิทานโบราณคดี, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2519). หน้า 367-371.

หนึ่งก็ได้วิวัฒนาการสืบต่อจนเกิดเป็นความงามของตัวเองขึ้น คงอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ตัวอย่างเช่นเศียรพระพุทธรูปดินเผาที่พบที่วัดพระงาม เมืองโบราณนครปฐม (รูปที่ 32) นักวิชาการต่างยอมรับว่าเป็นงานประติมากรรมที่มีความงามชิ้นหนึ่ง¹³⁴ พระพักตร์ของพระพุทธรูปเกือบเป็นรูปไข่แกมอย่างได้สัดส่วน ขมวดพระเกศาเป็นตุ่มเล็ก ๆ พระขนงโค้งไม่ทำเป็นสันต่อกันเป็นรูปปีกกาเหมือนศิลปะทวารวดีโดยทั่วไป พระเนตรปิดและเหลือบลงต่ำแสดงถึงความสงบ พระนาสิกโด่งพระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อยปลายตัวดีขึ้น ไม่หนาและแบนแบบทวารวดี

อีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ ประติมากรรมปูนปั้นหรือดินเผาประดับศาสนสถาน เช่นที่จังหวัดนครปฐม และที่คูบัว จังหวัดราชบุรี เป็นภาพเล่าเรื่องชาดก เช่นที่พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม กลุ่มเทวดาหรือพระโพธิสัตว์ที่พบที่วิหารวัดโฆลงสุวรรณคีรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เหล่านี้ นอกจากจะแสดงลักษณะของผู้คนในท้องถิ่นแล้ว ยังแสดงถึงความงามหรือเทคนิคการสร้าง ซึ่งถ้าใช้ศัพท์ในปัจจุบันก็ต้องกล่าวว่าเป็นงานของฝีมือช่างหลวงมากกว่าช่างชาวบ้านหรือท้องถิ่น ย่อมแสดงให้เห็นถึงยุคที่เจริญรุ่งเรืองของทวารวดีได้อย่างดีที่สุด

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 งานกลุ่มหนึ่งเป็นเรื่องของสกุลช่างท้องถิ่น ที่เกิดจากศิลปะทวารวดีได้แพร่หลายอย่างมากไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งจากงานศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากงานที่จัดเป็นฝีมือช่างหลวงดังได้กล่าวแล้วข้างต้นกล่าวคือพระพุทธรูปแสดงลักษณะพระพักตร์เล็ก สันและแบน ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่และแบน พระโอษฐ์หนา

จากการศึกษาพบประเด็นสำคัญว่า รูปแบบศิลปะในช่วงนี้เกิดจากการผสมผสานศิลปะคุปตะ ศิลปะปัลลวะ และศิลปะปาละ กับศิลปะพื้นถิ่นดั้งเดิมที่มีอยู่ จึงเกิดศิลปะที่เป็นความนิยมแบบใหม่ คือ การยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นในปางแสดงธรรม ตัวอย่างพบอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปยืนที่ได้จากการขุดค้นเจดีย์หมายเลข 11 เมืองอุทองปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง

4) สมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18)

ในยุคสมัยนี้คงเป็นระยะเวลาที่ศูนย์กลางทวารวดีในภาคกลางเริ่มเสื่อมลงแล้ว ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะอิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมขอมได้เข้ามาแทนที่โดยเฉพาะในภาคอีสานตอนล่าง และในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี อย่างไรก็ตามกลุ่มชนของทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทหรือมหายานดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด

¹³⁴ Jean Boisselier, *op.cit.*, pp. 47-48.

ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการที่เสื่อมลงจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม ในส่วนที่มีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่นนั้นบางอย่างกลับกลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่เกิดขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสาน และในภาคเหนือ

จากหลักฐานทางศิลปกรรมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา วัฒนธรรมเขมรเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี จึงเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมขึ้นอย่างไรก็ตามกลุ่มชนในวัฒนธรรมทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16

จากการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ในยุคนี้ พบว่า เป็นช่วงอารยธรรมขอม และศาสนาฮินดูเข้ามามีอิทธิพลต่ออารยธรรมทวารวดี จนทำให้ศิลปะ วัฒนธรรม ความรุ่งเรืองของบริบทอื่น ๆ มาแทนที่อารยธรรมทวารวดี เกือบทั้งสิ้น

4.2.2 เส้นทางและความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาข้อมูล ผู้วิจัยพบประเด็นสำคัญดังนี้

1. พื้นที่เมืองโบราณอุทุมพรและบ้านดอนตาเพชร มีร่องรอยหลักฐานการตั้งชุมชนมาก่อนราว 2,500 ปี โดยใช้ลำน้ำทวนและแม่น้ำจรเข้สามพันเป็นหลัก
2. บ้านดอนตาเพชรเป็นเมืองซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าโลก ระหว่างจีนกับอินเดีย เชื่อมโยงแม่น้ำแม่กลอง ลำน้ำทวน แม่น้ำจรเข้สามพัน ลำน้ำท่าว่า แม่น้ำท่าจีน ให้มีความสัมพันธ์กับการค้าระหว่างชุมชนที่ห่างไกล
3. นักประวัติศาสตร์เชื่อว่า ชุมชนบ้านดอนตาเพชร เป็นแหล่งบ่มเพาะทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครอง แล้วส่งต่อไปยังเมืองโบราณอุทุมพร
4. พัฒนาการของอารยธรรมทวารวดีเกิดจากการขยายตัวของชุมชนบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำใกล้เคียง

5. การมีตัวตนของอารยธรรมทวารวดี มีอายุมาตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 6-11 แต่เริ่มมีการศึกษาราว 140 ปีที่ผ่านมา มีการค้นพบเหรียญเงินและศิลาจารึก “ศรีทวารวดี ศวรปุณณะ” และนักโบราณคดีทั้ง พอล วิทลีย์ และฌอง บวสเซอร์ลีเยร์มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ทวารวดี อยู่ที่เมืองอู่ทอง

6. ศิลปวัฒนธรรมของสังคมทวารวดีมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง มีการปกครองแบบกษัตริย์ มีระบบชนชั้นและความเหลื่อมล้ำ

7. การเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี หลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 โดยพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 ที่มีพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระเดินทางมากับเรือขนส่งสินค้า เพื่อเผยพระพุทธศาสนาใน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

8. พบหลักฐานที่เป็นโบราณสถานภายในตัวเมืองอู่ทองและภายนอก ที่มีร่องรอยสถาปัตยกรรมเจดีย์ศิลปทวารวดี หรือศิลปอมราวดีตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10

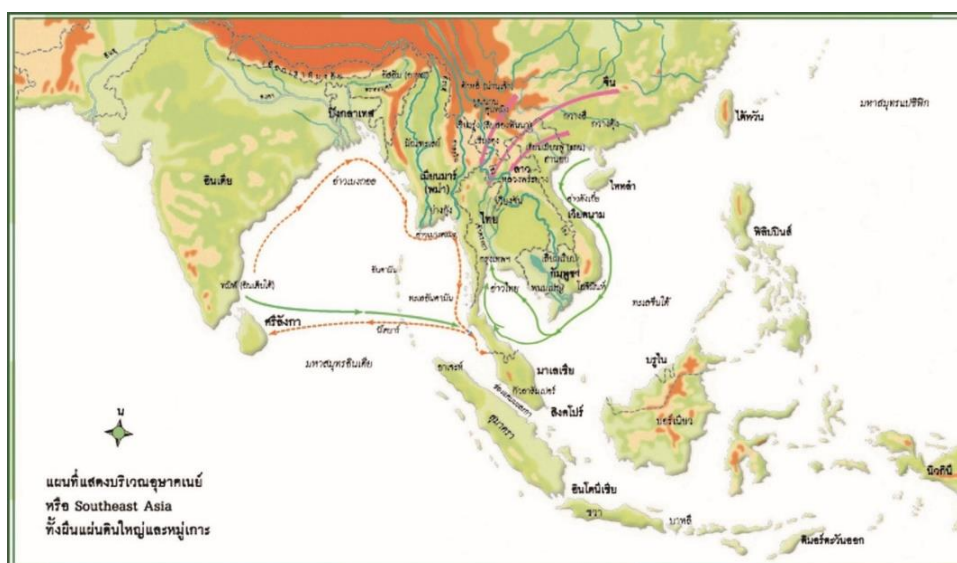
9. ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เกิดการผสมผสานวัฒนธรรมจนมีลักษณะเด่นทั้ง ภาษา ศาสนา ศิลปกรรม ทำให้เมืองอู่ทองเป็นศูนย์กลางของความเจริญของอารยธรรมทวารวดี และในห้วงเวลาดังกล่าวพบว่าเมืองโบราณคูบัว มีการจัดระบบสังคมในลักษณะที่คล้ายกัน และถือว่าเป็นประตูก้าทางทะเลที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมและศาสนา

10. ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 เมืองโบราณคูบัว เจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าสำคัญของทวารวดี มีร่องรอยหลักฐานทางพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน เช่น พระพุทธรูป และประติมากรรมสำริด

11. เมืองโบราณคูบัว พัฒนาการขึ้นสูงสุดในพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการค้าขายทางทะเลขยายตัว เพราะพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง เมืองคูบัวจึงถือเป็นเมืองท่าทั้งทางบกและทางน้ำ

12. ควอริทซ์ เวลส์ เชื่อว่า เมืองอู่ทอง ไม่ได้ร้างไปในช่วง พุทธศตวรรษที่ 16-17 แต่เป็นไปในลักษณะการเคลื่อนย้ายผู้คนไปเมืองอื่น ๆ เช่น โคราช เป็นต้น

13. สำหรับเมืองโบราณทุ่งขวาง นักประวัติศาสตร์โบราณคดีสันนิษฐานว่า เป็นเมืองโบราณขนาดเล็ก แต่มีความเก่าแก่พอๆ กับเมืองนครไชยศรี เพราะมีลักษณะเป็นทางผ่านเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าขายและการติดต่อกับเมืองโบราณอู่ทอง

ภาพแสดง การเคลื่อนตัวของพระพุทธศาสนา

4.2.3 บทสรุป

สรุปได้ว่า ชุมชนบ้านดอนตาเพชรและชุมชนเมืองอุทองเป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยยุคเหล็กต่อมา มีการแพร่เข้ามาของ ภาษา ศิลปวัฒนธรรม และพระพุทธศาสนา พร้อมกับการค้าขายที่เชื่อมโยงเครือข่ายการแลกเปลี่ยนของประเทศต่างๆ โดยมีเมืองคูบัวเป็นเมืองท่าสำคัญ และมีการขนส่งผ่านแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำแม่กลอง ลำน้ำทวน ลำน้ำท่าว่า แม่น้ำท่าจีน นอกจากนี้ยังมีเส้นทางค้าขายทางบก จากเมืองนครไชยศรี ผ่านชุมชนบ้านทุ่งขวาง เข้าสู่เมืองอุทอง หรืออาจจะเชื่อมต่อย้อนกลับไปจนถึงเมืองท่าคูบัว ซึ่งกระบวนการทางสังคมนั้น จะมีการเรียนรู้ของบุคคลผู้เข้ามาเยือนและ

คนพื้นเมืองในพื้นที่ รวมถึงการฝังตัวของบุคคลภายนอกที่เข้ามาให้กลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนของสังคม นอกจากนี้ยังเป็นการขยายอำนาจ ถ่ายทอดอำนาจ สร้างระบบชนชั้นและความเหลื่อมล้ำ บนความแปลก ความแตกต่าง อีกด้วยเช่นกัน

4.3 การนำเสนอผลการศึกษเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ ร่วมกับการวิเคราะห์บริบทเชิงพื้นที่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักฐานที่จะเชื่อมโยงการเคลื่อนตัวของพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ของพื้นที่วิจัยทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ดอนตาเพชร อำเภอบางแพ และเมืองโบราณทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เพื่อนำเสนอเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ผ่านช่วงเวลาดังนี้

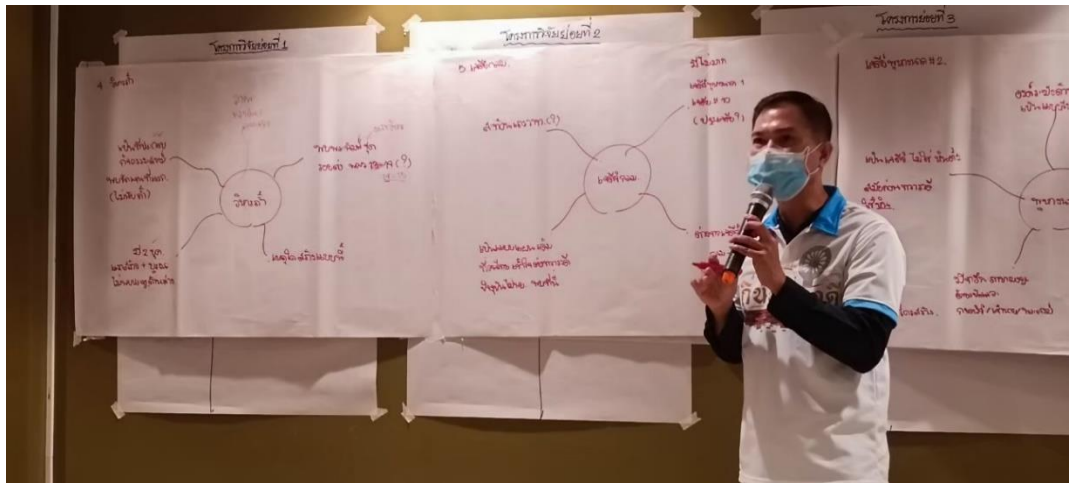
1. สมัยก่อนทวารวดีตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 9 – 11)
2. สมัยทวารวดีตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 12 – 13)
3. สมัยทวารวดีตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ 14 – 15)
4. สมัยทวารวดีตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 16 - 18)

ด้วยการสร้างแบบจำลองเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี (โมเดล) และเผยแพร่ออกสู่วงวิชาการและองค์กรแห่งการเรียนรู้ต่อไป

สำหรับการนำเสนอ ผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมสานเสวนา ในประเด็นเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญอารยธรรมทวารวดี ประชาชนท้องถิ่น และประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรม พร้อมทั้งนำเสนอโมเดลเส้นทางการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสู่พื้นที่วิจัย

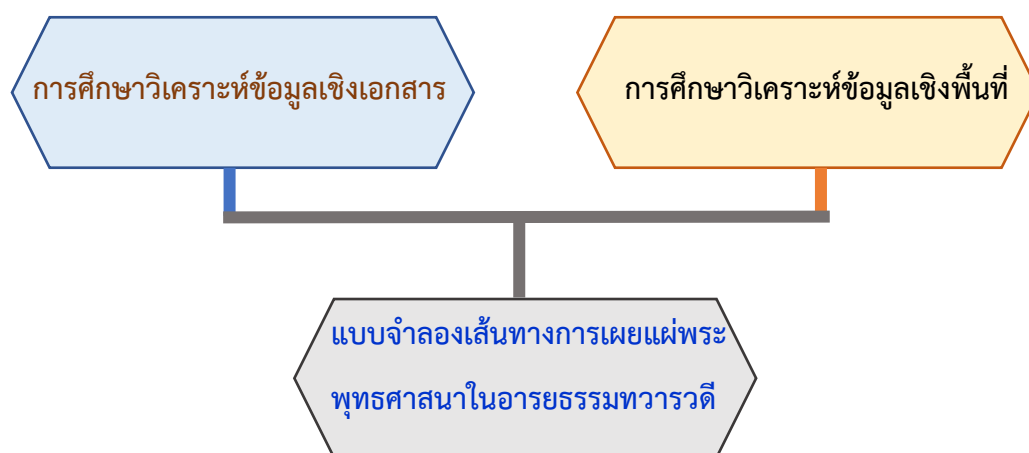

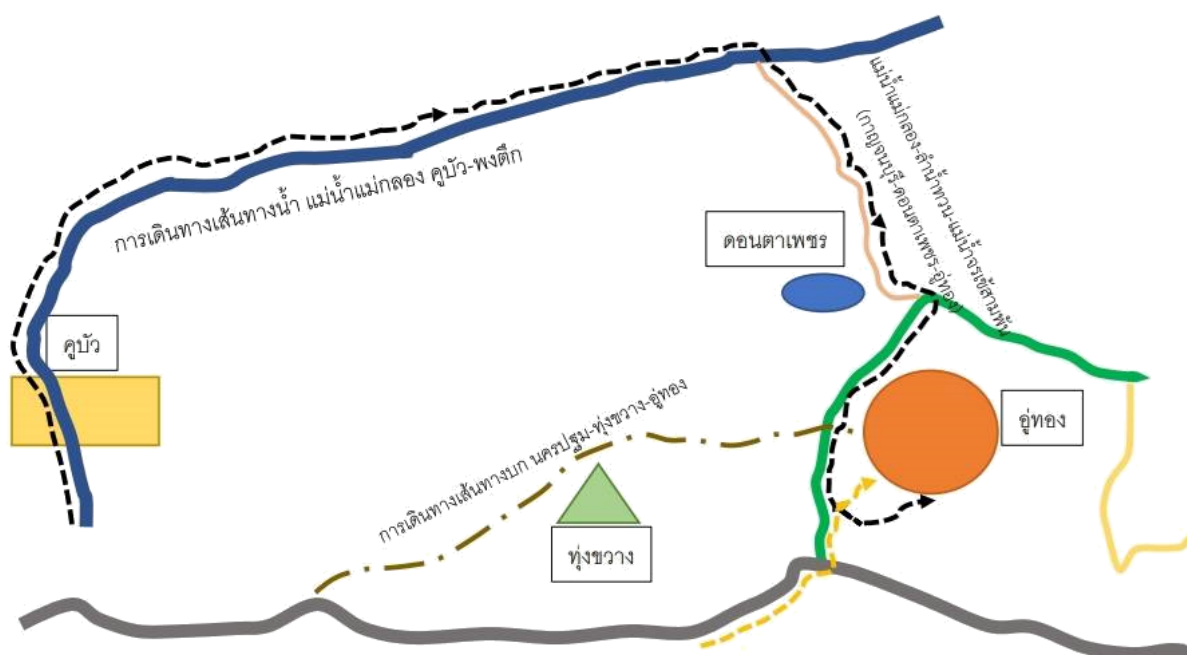
ภาพประกอบกิจกรรมสานเสวนาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

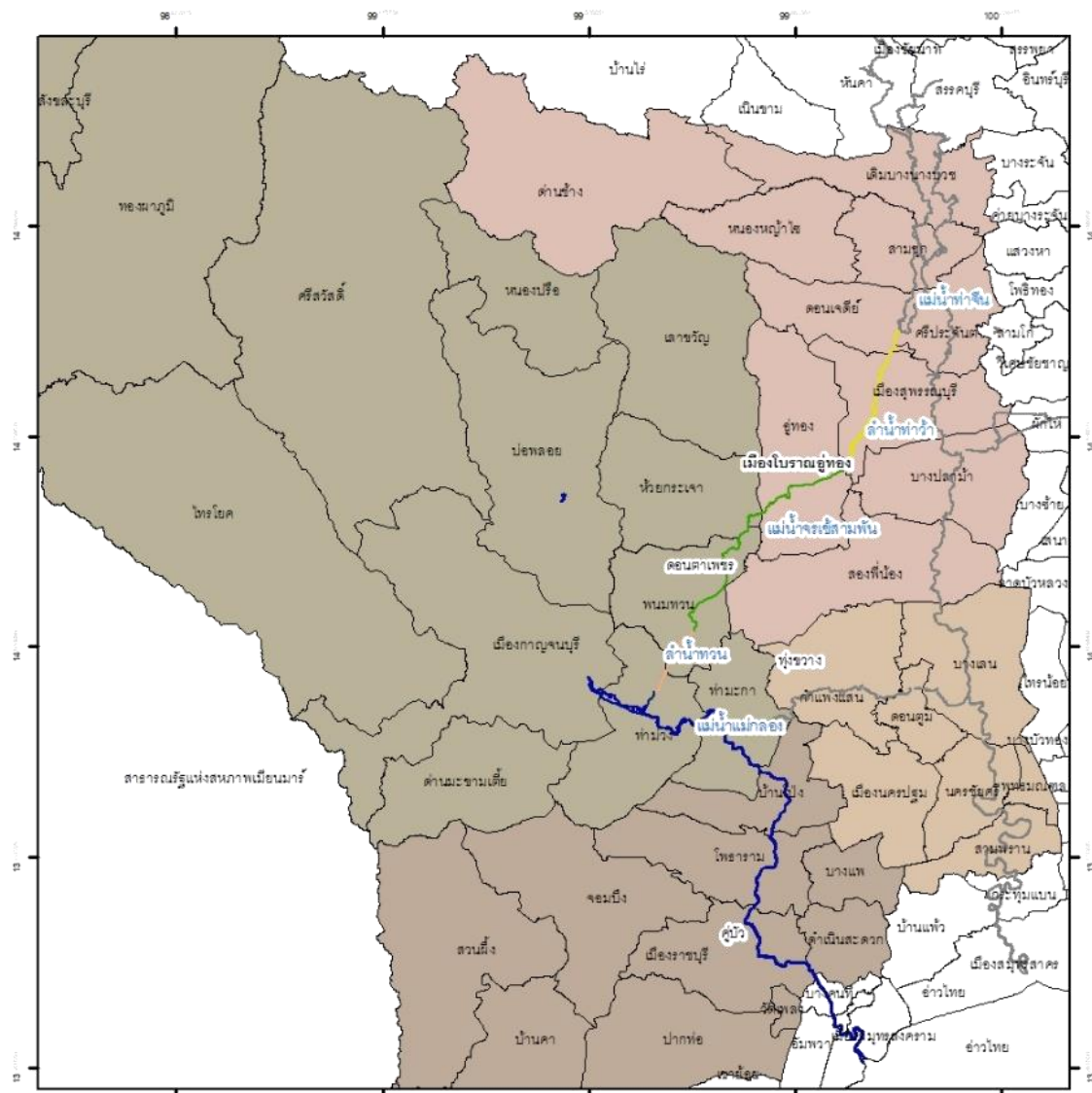
4.4 องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย

จากการศึกษาวิจัย เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี พบว่า ผลผลิตที่ได้จากงานการวิจัยนี้ คือ แบบจำลองเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ในพื้นที่วิจัย ได้แก่ เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ดอนตาเพชร อำเภอนมทวน และเมืองโบราณทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ดังนี้

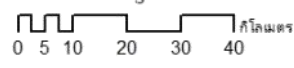
สมมติฐานของแม่คือ เส้นสีส้ม = ลำน้ำทวน ,เส้นสีเขียว = แม่น้ำจรเข้สามพัน , สีเหลือง = ลำน้ำท่าว่า
 สีน้าเงิน = แม่น้ำแม่กลอง , เส้นสีเทา = แม่น้ำท่าจีน

คำอธิบายสัญลักษณ์

- แม่น้ำแม่กลอง
- แม่น้ำพ่าจิ้น
- แม่น้ำจระเข้สามพัน
- ลำน้ำพ่าว่า
- ลำน้ำพอน
- อำเภอต่าง ๆ ในประเทศไทย

Datum WGS 1984 UTM Zone 47 N

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ทั้งการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยผู้วิจัยนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งอยู่ในกรอบของวัตถุประสงค์การวิจัยในประเด็น 1) เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และ 3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล องค์กรความรู้ใหม่และข้อเสนอแนะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 สรุปผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ผลการศึกษาพบว่า เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ใน 4 พื้นที่วิจัย ได้แก่ เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน และเมืองโบราณทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน พอสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

1. เมืองโบราณอุทองมีร่องรอยการติดต่อกับชายกับอินเดียมาตั้งแต่ตอนปลายของยุคเหล็ก ช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-5 สมัยราชวงศ์โมริยะ-คุงคะ เรื่อยมาจนถึงสมัยคุปตะและสมัยหลังคุปตะ ซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นก็แพร่กระจายเข้ามาพร้อมกับการค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ
2. หลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุด คือ พระพุทธรูปดินเผาถือบาตร 3 องค์ และพระพุทธรูปนาคปรก ที่เป็นประติมากรรมศิลปะอมราวดีตอนปลาย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10
3. การค้นพบว่าเจดีย์และวิหารหลายหลังเป็นศิลปะสมัยราชวงศ์ปาละ ซึ่งมีลักษณะศิลปกรรมของพระพุทธศานามหายาน เช่น การยกเก็จในแต่ละด้านของเจดีย์ พระพุทธรูปสำริดจากเจดีย์หมายเลข 11 ซึ่งศรีศักร วัลลิโภดม ได้สันนิษฐานว่าเมืองต่าง ๆ มีความเจริญตามสายน้ำ เพราะ

สะดวกในการเดินทางเพื่อทำการค้าขาย ซึ่งอาจารย์ศรีศักร ยังกล่าวสนับสนุนว่า เมืองโบราณอุทอง เป็น ศูนย์กลางอารยธรรมทวารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เพราะอยู่ในทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมและมี ร่องรอยหลักฐานต่าง ๆ มากที่สุด ส่วนเมืองนครชัยศรี จะเจริญอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16

5. ประเด็นการตั้งสมมติฐานของ ฌอง บวสเชอเลียร์ ที่ว่าเมืองโบราณอุทองนั้น เป็นเมือง หลวงของอาณาจักรทวารวดี โดยเสนอว่าทั้งสุพรรณบุรีและนครปฐมต่างก็เป็นเมืองท่าชายฝั่งเหมือนกัน

6. สันนิษฐานว่าพระเจ้าพระชะวรมัน ที่ปรากฏในแผ่นจารึกเป็นพระนามของกษัตริย์ที่ ครองเมืองอุทอง ไม่ใช่กษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ นอกจากนี้ยังพบจารึกบนฐานธรรมจักรจารึกพระ นามของพระมหะเสีของพระมหากษัตริย์ ที่ทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าใน ช่วงเวลานั้นมีการปกครองในระบบกษัตริย์อยู่แล้ว

7. กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สันนิษฐานว่า นครปฐม เป็นราชธานีแรก ก่อนจะเคลื่อน ตัวไปยังเมืองต่าง ๆ

8. ประเด็นที่ว่า อาณาจักรทวารวดีนั้นอยู่ที่เมืองอุทอง ซึ่งก่อนหน้านี้เคยเป็น ฟูนัน มา ก่อน การได้รับอิทธิพลจากฟูนัน จนพัฒนาเป็นทวารวดี และที่สำคัญเมืองอุทอง ไม่ได้ร้างไปในช่วง พุทธ ศตวรรษที่ 16-17 แต่ชุมชนมีการเคลื่อนตัวย้ายไปถิ่นที่อื่น ๆ

9. อาจารย์ชิน อยู่ดี ตั้งข้อสังเกตว่ามีผู้คนอาศัยที่บริเวณเมืองอุทองตั้งแต่ยุคหินใหม่ มาแล้ว ด้วยเมืองอุทองนี้เป็นเมืองโบราณที่สำคัญและโดดเด่นในเรื่องการติดต่อค้าขาย ด้วยเมืองอุทอง เป็นจุดเชื่อมระบบการติดต่อทางน้ำ เช่น ลำน้ำทวน แม่น้ำจรเข้สามพัน แม่น้ำท่าว่า และแม่น้ำท่าจีน

10. ภายหลังการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 โดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ นับตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 3-12 พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระเจ้าอโศกมหาราชต้องการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาจึงได้ส่งสมณทูต 9 สาย ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยสายที่ 8 ด้วยการนำของ พระโสณะเถระและพระอุตระเถระเดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก็คือ พม่า ไทย กัมพูชา ใน ปัจจุบัน และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18 พระพุทธศาสนาในอินเดียอ่อนแอลง เพราะถูกแทรกแซงจาก ศาสนาอื่นๆ จนเสื่อมลงและสูญหายไปจากอินเดียในที่สุด

11. เมืองโบราณคูบัว เจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 และเจริญสูงสุดในพุทธ ศตวรรษที่ 13 ร่องรอยหลักฐานจากโบราณสถานหมายเลข 18 ที่ตั้งอยู่ในวัดโขลงสุวรรณคีรี ซึ่งได้รับ อิทธิพลจากพระพุทธศาสนามหายาน

5.1.2 สรุปผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การสังเคราะห์ข้อมูลเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ในประเด็นการสังเคราะห์ข้อมูลนี้ ผู้วิจัยได้นำผลที่ได้จากกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การสำรวจพื้นที่วิจัยทั้ง 4 แห่ง การสัมภาษณ์แบบเจาะจง (เชิงลึก) และการจัดสัมมนา (Focus Group) ร่วมกับการวิเคราะห์จากการศึกษาเอกสาร ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

พื้นที่เมืองโบราณอู่ทองและบ้านดอนตาเพชร มีร่องรอยหลักฐานการตั้งชุมชนมาก่อนราว 2,500 ปี โดยใช้ลำน้ำทวนและแม่น้ำจรเข้สามพันเป็นหลัก ชุมชนบ้านดอนตาเพชรถือเป็นเมืองซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าโลก ระหว่างจีนกับอินเดีย เชื่อมโยงแม่น้ำแม่กลอง ลำน้ำทวน แม่น้ำจรเข้สามพัน ลำน้ำท่าว่า แม่น้ำท่าจีน ให้มีความสัมพันธ์กับการค้าระหว่างชุมชนที่ห่างไกล นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าชุมชนบ้านดอนตาเพชร เป็นแหล่งบ่มเพาะทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครอง แล้วส่งต่อไปยังเมืองโบราณอู่ทอง ซึ่งมีพัฒนาการของอารยธรรมทวารวดีเกิดจากการขยายตัวของชุมชนบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำใกล้ทะเล ทำให้เกิดการมีตัวตนของอารยธรรมทวารวดี มีอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-11 แต่เริ่มมีการศึกษาราว 140 ปีที่ผ่านมา มีการค้นพบเหรียญเงินและศิลาจารึก “ศรีทวารวดี ศวรปุณณะ” และนักโบราณคดีทั้ง พอล วิทลีย์ และฌอง บวสเชอติเยร์มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ทวารวดี อยู่ที่เมืองอู่ทอง ศิลปวัฒนธรรมของสังคมทวารวดีมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง มีการปกครองแบบกษัตริย์ มีระบบชนชั้นและความเหลื่อมล้ำ สำหรับการเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี หลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 โดยพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 ที่มีพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระเดินทางมากับเรือขนส่งสินค้าเพื่อเผยพระพุทธศาสนาใน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ทำให้ทราบว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งมั่นอยู่ก่อนหน้าที่ศิลปวัฒนธรรมจะติดตามเข้ามาพร้อมกับการค้าขายและการขนส่งสินค้า อีกทั้งการพบหลักฐานที่เป็นโบราณสถานภายในตัวเมืองอู่ทองและภายนอก ที่มีร่องรอยสถาปัตยกรรมศิลปะทวารวดีหรือศิลปอมราวดีตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10 ซึ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นช่วงเวลาของการผสมผสานวัฒนธรรมจนมีลักษณะเด่นทั้งภาษา ศาสนา ศิลปกรรม ทำให้เมืองอู่ทองเป็นศูนย์กลางของความเจริญของอารยธรรมทวารวดี และในห้วงเวลาดังกล่าวพบว่าเมืองโบราณคูบัว มีการจัดระบบสังคมในลักษณะที่คล้ายกัน และถือว่าเป็นประตูกการค้าทางทะเลที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมและศาสนา จวบจนช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 เมืองโบราณคูบัว เจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าสำคัญของทวารวดี มีร่องรอยหลักฐานทางพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน เช่น พระพุทธรูป และประติมากรรมสำคัญ สำหรับเมืองโบราณคูบัว ได้รับพัฒนาการขั้นสูงสุดในพุทธ

ศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการค้าขายทางทะเลขยายตัว เพราะพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง เมืองคูบัวจึงถือเป็นเมืองท่าทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งควอริทซ์ เวลส์ เชื่อว่า เมืองอุทอง ไม่ได้ร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 แต่เป็นไปในลักษณะการเคลื่อนย้ายผู้คนไปเมืองอื่น ๆ เช่น โคราช เป็นต้น จึงถือว่าการเคลื่อนตัวของอารยธรรมนี้เป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปพร้อมกันด้วย สำหรับพื้นที่วิจัยที่เมืองโบราณทุ่งขวาง พบร่องรอยหลักฐานไม่มาก นักประวัติศาสตร์โบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นเมืองโบราณขนาดเล็ก แต่มีความเก่าแก่พอๆ กับเมืองนครไชยศรี เพราะมีลักษณะเป็นทางผ่านเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าขายและการติดต่อกับเมืองโบราณอุทอง

การศึกษาประวัติศาสตร์ที่เป็นการสันนิษฐานหรือการตั้งสมมติฐาน ผู้วิจัยต้องอาศัยข้อมูลเพียงร่องรอยหลักฐานจากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ยังหลงเหลืออยู่ ซึ่งแนวคิดการอนุรักษ์ร่องรอยทางวัฒนธรรมนี้จะส่งผลต่อความภาคภูมิใจและการเรียนรู้ของผู้ที่สนใจใคร่รู้ พร้อมทั้งจะร่วมกันเชิดชูสิ่งที่เรียกว่าคุณค่าของอดีตที่เป็นแรงขับเคลื่อนการดำรงไว้สู่นาคต่อไป

5.1.3 สรุปผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 การนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

สำหรับการนำเสนอผลการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้จัดทำแผนที่จำลองเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ตามประเด็นที่จากการศึกษาข้อมูล ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาอารยธรรมทวารวดี โดยแบ่งออกเป็น 4 ช่วงยุค เพื่อให้เกิดความละเอียดในการจัดการข้อมูลวิจัย ดังนี้

1. สมัยก่อนทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11)

ในประเด็นนี้คงต้องเริ่มตั้งแต่ บริเวณภาคกลางของไทยมีความเจริญด้านการค้า โดยเฉพาะการค้าทางเรือก่อให้เกิดความเจริญอย่างมากและมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น มีแหล่งอารยธรรมโบราณและมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-9 มาแล้วหลายแห่ง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชนพื้นเมืองดังกล่าวต่อเนื่องมายาวนานจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ และได้มีพัฒนาการสังคมวัฒนธรรมจากการเผยแพร่อารยธรรมของสถานที่แห่งหนึ่งสู่แห่งอื่น ๆ ต่อเนื่องจนกลายเป็นชุมชนและบ้านเมืองสืบมาจนถึงยุค "ทวารวดี" และจากการศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดี พบว่า เมืองโบราณอุทองมีร่องรอยมาตั้งแต่ยุคเหล็ก มีการกระจายตัวอาศัยอยู่ตามลำน้ำต่าง ๆ ที่เป็นสาขาหรือต้นสายน้ำ เช่น แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แสดงให้เห็นได้ว่าการค้าทางทะเลนั้นมีเส้นทางที่เป็นย่านของเมืองท่าและสถานีการค้าขายสู่ดินแดนภายใน เห็นว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ที่ไหลผ่าน

อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี สันนิษฐานว่าลุ่มน้ำจรเข้สามพันนี้เคยเป็นศูนย์กลางของรัฐพูนันที่ชื่อว่า โทโลโปตี (To-Lo-Po-Ti) ในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10

สรุปได้ว่า ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ก่อตั้งขึ้นโดย พระเจ้าศรีคุปตะ เมืองหลวงอยู่ที่ ปาฏลีบุตร ตอนเหนือของรัฐพิหาร พบว่าพระพุทธรูปทั่วประเทศอินเดีย ศิลปะคุปตะเป็นศิลปะที่สวยงามและเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียอาคเนย์ รวมทั้งประเทศไทย¹³⁵ การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกเกิดขึ้นในสมัยคันธาระสร้างในรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ ราชวงศ์กุษาณะ ก่อนคุปตะประมาณ 120 ปี

2. สมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมทวารวดี โดยมีชุมชนโบราณอุทองเป็นต้นเค้าการแพร่กระจายอารยธรรมในภูมิภาคนี้ ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างจากชุมชนขนาดใหญ่มาเป็นเมืองท่าชายฝั่ง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงเห็นว่า "สมัยที่ทวารวดีรุ่งเรืองนั้น มีอาณาเขตกว้างขวางถึงสุพรรณบุรี เป็นต้น"¹³⁶ และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 พบว่ารัฐทวารวดี (อุทอง) มีขอบเขตและวัฒนธรรมกระจายออกไปในหลายพื้นที่ทั้งทางตะวันออก ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีแหล่งอารยธรรมโบราณที่มีความเกี่ยวข้องเป็น "เครือข่าย" กับบ้านเมืองและแคว้นที่อยู่โดยรอบ¹³⁷ อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ ที่เรียกตัวเองว่า "คนไทย"

3. สมัยทวารวดีตอนกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15)

จากการศึกษาพบประเด็นสำคัญว่า รูปแบบศิลปะในช่วงนี้เกิดจากการผสมผสานศิลปะคุปตะ ศิลปะปัลลวะ และศิลปะปาละ กับศิลปะพื้นถิ่นดั้งเดิมที่มีอยู่ จึงเกิดศิลปะที่เป็นความนิยมแบบใหม่ คือ การยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นในปางแสดงธรรม ตัวอย่างพบอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปยืนที่ได้จากการขุดค้นเจดีย์หมายเลข 11 เมืองอุทองปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 งานกลุ่มหนึ่งเป็นเรื่องของสกุลช่างท้องถิ่น ที่เกิดจากศิลปะทวารวดีได้แพร่หลายอย่างมากไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งจากงานศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงความ

¹³⁵ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์*, หน้า 160-161.

¹³⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์*, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 127.

¹³⁷ สุจิตต์ วงศ์เทศ, *คนไทยมาจากไหน*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. 2548), หน้า 268.

แตกต่างจากงานที่จัดเป็นฝีมือช่างหลวงดังได้กล่าวแล้วข้างต้นกล่าวคือพระพุทธรูปแสดงลักษณะพระพักตร์เล็ก สั้นและแบน ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่และแบน พระโอษฐ์หนา

4. สมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18)

จากการศึกษาในยุคสมัยนี้คงเป็นระยะเวลาที่ศูนย์กลางทวารวดีในภาคกลางเริ่มเสื่อมลงแล้ว ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะอิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมขอมได้เข้ามาแทนที่โดยเฉพาะในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี อย่างไรก็ตามกลุ่มชนของทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทหรือมหายานดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการที่เสื่อมลงจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม ในส่วนที่มีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่นนั้นบางอย่างกลับกลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่เกิดขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสาน และในภาคเหนือ ซึ่งจากหลักฐานทางศิลปกรรมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา วัฒนธรรมเขมรเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี จึงเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมขึ้นอย่างไรก็ตามกลุ่มชนในวัฒนธรรมทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 และจากการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ในยุคนี้ พบว่า เป็นช่วงอารยธรรมขอม และศาสนาฮินดูเข้ามามีอิทธิพลต่ออารยธรรมทวารวดี จนทำให้ศิลปะ วัฒนธรรม ความรุ่งเรืองของบริบทอื่น ๆ

ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ ร่วมกับการวิเคราะห์บริบทเชิงพื้นที่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักฐานที่จะเชื่อมโยงการเคลื่อนตัวของพระพุทธรูปศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ของพื้นที่วิจัยทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ดอนตาเพชร อำเภอบางแพ และเมืองโบราณทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เพื่อนำเสนอเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาในอารยธรรมทวารวดีผ่าน 4 ช่วงเวลา ด้วยการสร้างแบบจำลองเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาในอารยธรรมทวารวดี (โมเดล) และเผยแพร่สู่วงวิชาการและองค์กรแห่งการเรียนรู้ต่อไป

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

5.2.1 อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

1. เมืองโบราณอู่ทองมีร่องรอยการติดต่อค้าขายกับอินเดียมาตั้งแต่ตอนปลายของยุคเหล็กช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-5 สมัยราชวงศ์โมริยะ-คุงคะ เรื่อยมาจนถึงสมัยคุปตะและสมัยหลังคุปตะ ซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนานี้ก็แพร่กระจายเข้ามาพร้อมกับการค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ

สอดคล้องกับช่วงเวลาที่มีพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ¹³⁸ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งคนไทยเชื่อว่าได้แก่จังหวัดนครปฐมและเมืองอู่ทอง¹³⁹ แล้วประดิษฐานพระพุทธศาสนาจนเป็นปึกแผ่นแพร่หลาย และการพบหลักฐานทางโบราณวัตถุ เช่น ลูกปัดหลากสีทั้งหินและแก้ว เหริยัญญาปณฺฑทองแดงของจักรพรรดิวิคโตรินุส กษัตริย์ของจักรวรรดิโรมัน และมีความสืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 13¹⁴⁰

2. หลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุด คือ พระพุทธรูปดินเผาถือบาตร 3 องค์ และพระพุทธรูปนาคปรก ที่เป็นประติมากรรมศิลปะอมราวดีตอนปลาย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10

จากหลักฐานในช่วงเวลานั้นมีพ่อค้าชาวพุทธจากกลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี เดินทางเข้ามาติดต่อค้ากับชาวทวารวดี ได้นำเอาพระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียใต้ เขามาเผยแผ่ให้ชุมชนโบราณที่เมืองอู่ทอง อีกทั้งการศึกษาค้นคว้าของสุภาพรรณ ณ บางช้าง พบจารึกคาลาเย ธมมา 2 หลักที่ไทรบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 8-11 อาจจัดเป็นจารึกของไทยด้วยก็ได้ เนื่องจากบริเวณที่พบเคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของไทยมาก่อน¹⁴¹

3. การค้นพบว่าเจดีย์และวิหารหลายหลังเป็นศิลปะสมัยราชวงศ์पालะ ซึ่งมีลักษณะศิลปกรรมของพระพุทธศานามหายาน เช่น การยกเก็จในแต่ละด้านของเจดีย์ พระพุทธรูปสำริดจากเจดีย์หมายเลข 11 ซึ่งศรีศักร วัลลิโภดม ได้สันนิษฐานว่าเมืองต่าง ๆ มีความเจริญตามสายน้ำ เพราะสะดวกในการเดินทางเพื่อทำการค้าขาย ซึ่งอาจารย์ศรีศักร ยังกล่าวสนับสนุนว่า เมืองโบราณอู่ทอง เป็น

¹³⁸ วิ.อ.(บาลี) 1/58, มหาวังส.(บาลี) 1/6/82.

¹³⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, พ.ศ.2540), หน้า 494.

¹⁴⁰ ผาสุก อินทรารุช, **ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, พ.ศ. 2542, หน้า 102 – 109.

¹⁴¹ สุภาพรรณ ณ บางช้าง รศ., **วิวัฒนาการงานเขียนบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.2529), หน้า 16.

ศูนย์กลางอารยธรรมทวารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เพราะอยู่ในทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมและมีร่องรอยหลักฐานต่าง ๆ มากที่สุด ส่วนเมืองนครชัยศรี จะเจริญอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16

จากการค้นพบหลักฐานที่สนับสนุนว่า เมืองโบราณอู่ทองเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดีนั้นอยู่ที่เมืองอู่ทอง อีกทั้งการกระจายตัวอยู่ตามลำน้ำและลุ่มน้ำเก่า ที่เป็นสาขาหรือต้นสายน้ำของแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้ว่าการค้าทางทะเลมีเส้นทางที่เป็นย่านของเมืองท่าและสถานีการค้าชายสู่ดินแดนภายใน ที่พิจารณาจากองค์ประกอบทั้งหลายแล้วเห็นว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ซึ่งสันนิษฐานว่าลุ่มน้ำจรเข้สามพันนี้เคยเป็นศูนย์กลางของรัฐพูนันที่ชื่อว่า โทโลโปตี (To-Lo-Po-Ti) ที่นำมาซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนแห่งนี้เช่นกัน¹⁴²

5. ประเด็นการตั้งสมมติฐานของ ฌอง บวสเชอเลียร์ ที่ว่าเมืองโบราณอู่ทองนั้น เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดี โดยเสนอว่าทั้งสุพรรณบุรีและนครปฐมต่างก็เป็นเมืองท่าชายฝั่งเหมือนกัน

จากหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอายุเก่าแก่จำนวนมาก มีลักษณะที่เป็นสมัยเจนละ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เมืองอู่ทองเป็นศูนย์กลางทางการค้าในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาก่อนที่จะย้ายไปอยู่ที่นครปฐม¹⁴³ และการย้ายศูนย์กลางเมืองทำนองนี้เอง เป็นสาเหตุที่ทำให้เมืองอู่ทองต้องโรยราเสื่อมสภาพลงไปด้วยเหตุจากภัยจากอ่างเก็บน้ำและเขื่อนพังทลาย จึงเกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนออกไปยังพื้นที่อื่นๆ

6. สันนิษฐานว่าพระเจ้าหรรษะวรมัน ที่ปรากฏในแผ่นจารึกเป็นพระนามของกษัตริย์ที่ครองเมืองอู่ทอง ไม่ใช่กษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ นอกจากนี้ยังพบจารึกบนฐานธรรมจักรจารึกพระนามของพระมหาลีของพระมหากษัตริย์ ที่ทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลานั้นมีการปกครองในระบบกษัตริย์อยู่แล้ว

สอดคล้องกับหลักฐานของ ศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอเลียร์ ตั้งสมมติฐานว่า เมืองโบราณอู่ทองเป็นเมืองหลวงของรัฐทวารวดี เพราะพบจารึกพระนามกษัตริย์ทวารวดีบนแผ่นทอง¹⁴⁴ ซึ่งสังคมทวารวดีครอบคลุมปริมณฑลที่กว้างไกลกว่าอำนาจทางการเมืองของรัฐ ประชากรในสังคมทวารวดีแม้

¹⁴² ศรีศักร วัลลิโภดม, **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง**, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุภากรพิมพ์, พ.ศ. 2549), หน้า 65.

¹⁴³ ศรีศักร วัลลิโภดม, **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง**, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุภากรพิมพ์, พ.ศ. 2549), หน้า 70.

¹⁴⁴ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, **โบราณคดีเมืองอู่ทอง**, (นนทบุรี : สหมิตรพรินติ้ง, พ.ศ. 2545), หน้า 5-7.

จะมีลักษณะร่วมบางประการทางศิลปะวัฒนธรรมอันมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง แต่ก็แตกต่างกันในเชิงชาติพันธุ์และเผ่าพันธุ์ ซึ่งเดิมเชื่อว่าชนเผ่ามอญซึ่งเดิมเชื่อว่าเป็นเจ้าของวัฒนธรรมทวารวดี

7. กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สันนิษฐานว่า นครปฐม เป็นราชธานีแรก ก่อนจะเคลื่อนตัวไปยังเมืองต่าง ๆ

สำหรับประเด็นนี้ ยังมีนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี รวมถึงนักการศาสนาไม่เห็นด้วยมากนัก เพราะกรมศิลปากรและนักวิชาการหลายท่านสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีภายในและภายนอกเขตคูเมืองโบราณตั้งอยู่เป็นหย่อมๆ ไม่น้อยกว่า 20 แห่ง ที่ทำให้เชื่อได้ว่า เมืองอู่ทองเป็นศูนย์กลางของทวารวดี หรือเมืองหลวงนั่นเอง อีกทั้งชุมชนโบราณอู่ทอง มีร่องรอยการเติบโตที่สัมพันธ์กับเมืองนครปฐม โดยมีพัฒนาการที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับยุคฟูนัน ซึ่งทั้งสองเมืองต่างก็เป็น “เมืองท่าชายฝั่ง” ที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม การขนส่งสินค้า ที่มีการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมและการค้าของชาวพื้นเมืองตามชุมชนชายฝั่งและชาวทะเล ในภาษาสันสกฤตของคำว่า “ทวารวดี” แปลว่า “ด้วยประตู” ซึ่งหมายถึง เมืองท่า และคำว่า “ทวารวดี” อาจเทียบได้กับเมืองทวารกา ซึ่งเป็นเมืองของพระกฤษณะ ในมหากาพย์เรื่องมหาภารตะ

8. ประเด็นที่ว่า อาณาจักรทวารวดีนั้นอยู่ที่เมืองอู่ทอง ซึ่งก่อนหน้านี้เคยเป็น ฟูนัน มาก่อน การได้รับอิทธิพลจากฟูนัน จนพัฒนาเป็นทวารวดี และที่สำคัญเมืองอู่ทอง ไม่ได้ร้างไปในช่วง พุทธศตวรรษที่ 16-17 แต่ชุมชนมีการเคลื่อนตัวย้ายไปถิ่นที่อื่น ๆ

ครอริทซ์ เวลส์ นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ได้ทำการขุดค้นที่เมืองอู่ทอง ครั้งนี้ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญหลายอย่าง เช่น บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้เคยอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรฟูนัน เมื่อฟูนันเสื่อมไปแล้วจึงเกิดเป็นทวารวดีขึ้นมา และหลักฐานที่แสดงว่าเมืองอู่ทองไม่ได้ร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 และเชื่อว่าการเคลื่อนย้ายของผู้คนในสมัยทวารวดีจากภาคกลางไปยังโคราช เพราะพบเครื่องปั้นดินเผาที่มีลวดลายคล้ายคลึงกัน

9. อาจารย์ชิน อยู่ดี ตั้งข้อสังเกตว่ามีผู้คนอาศัยที่บริเวณเมืองอู่ทองตั้งแต่ยุคหินใหม่มาแล้ว ด้วยเมืองอู่ทองนี้เป็นเมืองโบราณที่สำคัญและโดดเด่นในเรื่องการติดต่อค้าขาย ด้วยเมืองอู่ทองเป็นจุดเชื่อมระบบการติดต่อทางน้ำ เช่น ลำน้ำทวน แม่น้ำจรเข้สามพัน แม่น้ำท่าว่า และแม่น้ำท่าจีน

จากการตั้งข้อสังเกตและการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม พบว่า เมืองอู่ทอง เป็นเมืองโบราณที่สำคัญที่สุดในลุ่มแม่น้ำแม่กลองแม่น้ำทวน - แม่น้ำจรเข้สามพันและแม่น้ำท่าว่า-แม่น้ำสุพรรณบุรีหรือแม่น้ำท่าจีน ลุ่มแม่น้ำเหล่านี้สามารถจัดรวมกันเป็นระบบลำน้ำหลักระบบหนึ่ง ในภาคกลางของประเทศไทย ที่เอื้ออำนวยและรองรับให้ผู้คนสามารถตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยมาตั้งแต่กว่า 2,000 ปีมาแล้ว

เป็นอย่างน้อย และงานศึกษาทางวิชาการ ธรณีวิทยา บ่งชี้ว่า เมื่อประมาณไม่น้อยกว่า 6,000 ปี มาแล้ว พื้นที่แถบนี้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ใกล้ชายฝั่งทะเล เหมือนกับพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคกลางตอนล่าง ในปัจจุบัน นอกจากนี้กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งไปเป็นบางส่วน พบว่าเป็นโบราณสถานสมัยทวารวดี ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองประมาณ 10 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของกลุ่มโบราณสถานคอกช้างดิน ซึ่งเดิมสันนิษฐานว่าเป็นเพนียดคล้องช้าง แต่ปัจจุบันนี้ได้มีผู้ทำการศึกษา ซึ่งกรมศิลปากรสรุปไว้ว่าเป็นอ่างเก็บน้ำ¹⁴⁵ ส่วนโบราณวัตถุที่พบภายในตัวเมืองและนอกเมือง

10. ภายหลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 โดยพระโมคคัลลีสบุตรตีสสเถระ นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3-12 พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระเจ้าอโศกมหาราชต้องการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้ส่งสมณทูต 9 สาย ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยสายที่ 8 ด้วยการนำของพระโสณะเถระและพระอุตระเถระเดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก็คือ พม่า ไทย กัมพูชา ในปัจจุบัน และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18 พระพุทธศาสนาในอินเดียอ่อนแอลง เพราะถูกแทรกแซงจากศาสนาอื่นๆ จนเสื่อมลงและสูญหายไปจากอินเดียในที่สุด

สำหรับหลักฐานที่สนับสนุนประเด็นนี้ ประกอบด้วย 1) จารึกที่ปรากฏชื่อ “ศรียทวารวดีศวรปุณณะ” บนเหรียญเงินและศิลาจารึก 2) ดร.ธิดา สาระยา¹⁴⁶ ได้กล่าวไว้ว่ามีเครือข่ายสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนครอบคลุมกลุ่มเมืองโบราณนครปฐม-อู่ทอง-คูบัว แล้วจึงเกิดการเชื่อมโยงบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่กล่าวได้ว่าพัฒนาการของรัฐ (ศรี) ทวารวดีสัมพันธ์สืบเนื่องกับศูนย์กลางสำคัญชายฝั่งทะเล ตรงดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงซึ่งมีชื่อปรากฏในเอกสารจีนว่า ฟูนัน

11. เมืองโบราณคูบัว เจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 และเจริญสูงสุดในพุทธศตวรรษที่ 13 ร่องรอยหลักฐานจากโบราณสถานหมายเลข 18 ที่ตั้งอยู่ในวัดโฆลงสุวรรณคีรี ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศานามหายาน

หลักฐานที่เป็นข้อสนับสนุนประเด็นนี้ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศของเมืองคูบัว ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากทะเลเพียง 25 กิโลเมตร โดยให้เรือบรรทุกสินค้าขนาดใหญ่จอดรออยู่ในลำน้ำอ้อมบริเวณเวียง

¹⁴⁵ ศิลปากร, **กรมโบราณคดีคอกช้างดิน** สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี (กรุงเทพฯ : ฟันนี่ พับลิชชิ่ง, 2545).

¹⁴⁶ ธิดา สาระยา, (ศรี) **ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ. 2532), หน้า 27.

ทุนและโคกพริก¹⁴⁷ หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการเดินทางเรือในแม่น้ำอ้อมก็คือ การค้นพบเศษภาชนะดินเผาจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง หยวน เหมิง เครื่องปั้นดินเผา ลูกปัดรูปวาท หินสีและแก้วต่าง ๆ นอกจากนี้ยังพบศิลปกรรมโดยช่างฝีมือในราชวงศ์คุปตะของอินเดียอีกด้วย นอกจากนี้เมืองโบราณคูบัวแห่งนี้มีร่องรอยของความเจริญทางวัฒนธรรมที่เติบโตขึ้นพร้อมกับความเจริญด้านการค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ มีลักษณะการเชื่อมโยงเส้นทางตามแนวสันทรายที่เรียกว่า “ถนนท้าวอู่ทอง”¹⁴⁸ ที่พังตึกอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี เมืองโบราณนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี แนวขาคะเนาวศรีข้ามไปประเทศพม่า และมหาสมุทรอินเดีย

5.2.2 อภิปรายผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การสังเคราะห์ข้อมูลเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ในประเด็นการสังเคราะห์ข้อมูลนี้ ผู้วิจัยได้นำผลที่ได้จากกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การสำรวจพื้นที่วิจัยทั้ง 4 แห่ง การสัมภาษณ์แบบเจาะจง (เชิงลึก) และการจัดสัมมนา (Focus Group) ร่วมกับการวิเคราะห์จากการศึกษาเอกสาร ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

พื้นที่เมืองโบราณอู่ทองและบ้านดอนตาเพชร มีร่องรอยหลักฐานการตั้งชุมชนมาก่อนราว 2,500 ปี โดยใช้ลำนํ้าทวนและแม่น้ำจรเข้สามพันเป็นหลัก ชุมชนบ้านดอนตาเพชรถือเป็นเมืองซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าโลก ระหว่างจีนกับอินเดีย เชื่อมโยงแม่น้ำแม่กลอง ลำนํ้าทวน แม่นํ้าจรเข้สามพัน ลำนํ้าท่าว่า แม่นํ้าท่าจีน ให้มีความสัมพันธ์กับการค้าระหว่างชุมชนที่ห่างไกล นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าชุมชนบ้านดอนตาเพชร เป็นแหล่งบ่มเพาะทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครอง แล้วส่งต่อไปยังเมืองโบราณอู่ทอง ซึ่งมีพัฒนาการของอารยธรรมทวารวดีเกิดจากการขยายตัวของชุมชนบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำใกล้ทะเล ทำให้เกิดการมีตัวตนของอารยธรรมทวารวดี มีอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-11 แต่เริ่มมีการศึกษาราว 140 ปีที่ผ่านมา มีการค้นพบเหรียญเงินและศิลาจารึก “ศรีทวารวดี ศวรปุณณะ” และนักโบราณคดีทั้ง พอล วิทลีย์ และฌอง บวสเชอเลียร์มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ทวารวดี อยู่ที่เมืองอู่ทอง ศิลปวัฒนธรรมของสังคมทวารวดีมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง มี

¹⁴⁷ วิยะดา ทองมิตร, คูบัว ...เมืองท่าแห่งลุ่มน้ำแม่กลอง, (กรุงเทพมหานคร : สารสารเมืองโบราณ ปีที่ 46 ฉบับที่ 3, พ.ศ. 2563), หน้า 24.

¹⁴⁸ ฐิติพงศ์ มีทอง, บทความวิชาการเรื่อง การศึกษาโบราณสถานเมืองคูบัวของจังหวัดราชบุรี, (นครปฐม : รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, วันที่ 11-12 กรกฎาคม พ.ศ. 2562), หน้า 1155.

การปกครองแบบกษัตริย์ มีระบบชนชั้นและความเหลื่อมล้ำ สำหรับประเด็นการเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี หลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 โดยพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 ที่มีพระโสณะเถระและพระอุตระเถระเดินทางมากับเรือขนส่งสินค้า เพื่อเผยพระพุทธศาสนาใน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ทำให้ทราบว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งมั่นอยู่ก่อนหน้าที่ศิลปวัฒนธรรมจะติดตามเข้ามาพร้อมกับการค้าขายและการขนส่งสินค้า อีกทั้งการพบหลักฐานที่เป็นโบราณสถานภายในตัวเมืองอุทองและภายนอก ที่มีร่องรอยสถาปัตยกรรมศิลปะทวารวดีหรือศิลปอมราวดีตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10 ซึ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นช่วงเวลาของการผสมผสานวัฒนธรรมจนมีลักษณะเด่นทั้งภาษา ศาสนา ศิลปกรรม ทำให้เมืองอุทองเป็นศูนย์กลางของความเจริญของอารยธรรมทวารวดี และในห้วงเวลาดังกล่าวพบว่าเมืองโบราณคูบัว มีการจัดระบบสังคมในลักษณะที่คล้ายกัน และถือว่าเป็นประตูก้าทางทะเลที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมและศาสนา จวบจนช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 เมืองโบราณคูบัว เจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าสำคัญของทวารวดี มีร่องรอยหลักฐานทางพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน เช่น พระพุทธรูป และประติมากรรมสำริด สำหรับเมืองโบราณคูบัว ได้รับพัฒนาการขั้นสูงสุดในพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการค้าขายทางทะเลขยายตัว เพราะพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเงินสมัยราชวงศ์ซ่ง เมืองคูบัวจึงถือเป็นเมืองท่าทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งควอริทซ์ เวลส์ เชื่อว่า เมืองอุทอง ไม่ได้ร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 แต่เป็นไปในลักษณะการเคลื่อนย้ายผู้คนไปเมืองอื่น ๆ เช่น โคราซ เป็นต้น จึงถือว่าการเคลื่อนตัวของอารยธรรมนี้เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปพร้อมกันด้วย สำหรับพื้นที่วิจัยที่เมืองโบราณทุ่งขวาง พบร่องรอยหลักฐานไม่มาก นักประวัติศาสตร์โบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นเมืองโบราณขนาดเล็ก แต่มีความเก่าแก่พอๆ กับเมืองนครไชยศรี เพราะมีลักษณะเป็นทางผ่านเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าขายและการติดต่อกับเมืองโบราณอุทอง

การศึกษาประวัติศาสตร์ที่เป็นการสันนิษฐานหรือการตั้งสมมติฐาน ผู้วิจัยต้องอาศัยข้อมูลเพียงร่องรอยหลักฐานจากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ยังหลงเหลืออยู่ ซึ่งแนวคิดการอนุรักษ์ร่องรอยทางวัฒนธรรมนี้จะส่งผลต่อความภาคภูมิใจและการเรียนรู้ของผู้ที่สนใจใคร่รู้ พร้อมทั้งจะร่วมกันเชิดชูสิ่งที่เรียกว่าคุณค่าของอดีตที่เป็นแรงขับเคลื่อนการดำรงไว้สู่ออนาคตต่อไป

สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resources Management) ซึ่งเป็นแนวคิดเพื่อการประยุกต์การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเองให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อมนุษย์ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของวัฒนธรรม ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ คน วิธีการดำรงชีวิต รวมถึง

ความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในการสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป¹⁴⁹ สำหรับอารยธรรมทวารวดีจัดเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นมรดกสร้างสรรค์ร่วมสมัย และพัฒนาปรับปรุงขึ้นใหม่ จนทำให้คนรุ่นหลังสามารถเข้าไปเรียนรู้ ศึกษาค้นคว้า ธนิก เลิศชาญฤทธิ¹⁵⁰ ได้กล่าวว่า วิลเลียม ไกล์และชาร์ลส์ แม็กกิมซี ได้นำเสนอคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมไว้ 4 ประการ คือ

1) คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ ทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทนี้มีลักษณะเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม ที่แสดงให้เห็นถึงความทรงจำทั้งในอดีตและปัจจุบัน

2) คุณค่าเชิงวิชาการ ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนี้เป็นข้อมูลข่าวสาร มีระบบระเบียบ มีหลักฐานและความน่าเชื่อถือ คุณค่าประเภทนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถศึกษาเรียนรู้ได้ นำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

3) คุณค่าเชิงสุนทรียะ เป็นคุณค่าเชิงความสวยงาม ความชอบ จินตนาการ ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจในการกระตุ้นการสร้างสรรค์ผลงานต่อไป

4) คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนี้จะมีความสำคัญในการใช้สอยโดยตรง เช่น การจัดสร้างแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ ประเพณี และวัฒนธรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ซึ่งได้รับการนิยมในช่วงที่ผ่านมา ก่อกระตุ้นให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งใหม่ขึ้นมา

จะเห็นได้ว่าการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของอารยธรรมทวารวดี ครอบคลุมคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติได้เป็นอย่างดี

5.2.3 สรุปผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 การนำเสนอผลการศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

สำหรับการนำเสนอผลการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้จัดทำแผนที่จำลองเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ตามประเด็นที่จากการศึกษาข้อมูล ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาอารยธรรมทวารวดี โดยแบ่งออกเป็น 4 ช่วงยุค เพื่อให้เกิดความละเอียดในการจัดการข้อมูลวิจัย ดังนี้

¹⁴⁹ วิฑูรย์ ตั้งเจริญ, *วิสัยทัศน์ศิลปวัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ. 2552), หน้า 17-25.

¹⁵⁰ ธนิก เลิศชาญฤทธิ, *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), พ.ศ. 2554), หน้า 63-64.

1. สมัยก่อนทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11)

ในประเด็นนี้คงต้องเริ่มตั้งแต่ บริเวณภาคกลางของไทยมีความเจริญด้านการค้า โดยเฉพาะการค้าทางเรือก่อให้เกิดความเจริญอย่างมากและมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น มีแหล่งอารยธรรมโบราณและมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-9 มาแล้วหลายแห่ง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชนพื้นเมืองดังกล่าวต่อเนื่องมายาวนานจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ และได้มีพัฒนาการสังคมวัฒนธรรมจากการเผยแพร่อารยธรรมของสถานที่แห่งหนึ่งสู่แห่งอื่น ๆ ต่อเนื่องจนกลายเป็นชุมชนและบ้านเมืองสืบมาจนถึงยุค "ทวารวดี" และจากการศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดี พบว่า เมืองโบราณอู่ทองมีร่องรอยมาตั้งแต่ยุคเหล็ก มีการกระจายตัวอาศัยอยู่ตามลำน้ำต่าง ๆ ที่เป็นสาขาหรือต้นสายน้ำ เช่น แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แสดงให้เห็นได้ว่าการค้าทางทะเลนั้นมีเส้นทางที่เป็นย่านของเมืองท่าและสถานีการค้าขายสู่ดินแดนภายใน เห็นว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ที่ไหลผ่านอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี สันนิษฐานว่าลุ่มน้ำจรเข้สามพันนี้เคยเป็นศูนย์กลางของรัฐพูนันที่ชื่อว่า โทโลโปตี (To-Lo-Po-Ti) ในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10

สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดี ที่ว่าพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางนางจะเป็นทะเลมาก่อน เนื่องจากบริเวณพื้นที่ภาคกลางส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มีดินตะกอนของแม่น้ำพัดพามาทับถมกัน และน่าจะมีเมืองท่าสำคัญที่ใช้ในการติดต่อค้าขาย ซึ่งแบ่งตามลักษณะโครงสร้างได้ 4 เขต¹⁵¹

1. เขตภาคกลางตอนบน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบลูกฟูกที่มีแม่น้ำสายสำคัญ 4 สาย คือ แม่น้ำปิง วัง ยม และน่าน ทางทิศตะวันออกมีทิวเขาเพชรบูรณ์ และที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสักไหลผ่านไปลงอ่าวไทยได้

2. เขตที่ราบภาคกลางตอนล่าง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเดินของน้ำก็เกิดแม่น้ำสาขาแยกกระจายออกไปก่อนที่จะไหลลงสู่อ่าวไทย แม่น้ำสายสำคัญก็คือ แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ปากน้ำโพ ซึ่งเป็นจุดที่แม่น้ำ ปิง วัง ยม และน่าน ไหลมาบรรจบกันแล้วรวมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนไหลลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรปราการ

3. พื้นที่ทางตะวันตกของประเทศไทย มีเทือกเขาสำคัญ คือ

1) เทือกเขาถนนธงชัยอยู่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดตาก เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ 3 สายคือ แม่น้ำเมย แม่น้ำสะแกกรัง และแม่น้ำแควใหญ่

¹⁵¹ ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, พ.ศ. 2542), หน้า 85-86.

2) เพื่อศึกษาพระอารามอยู่ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรี ยาวลงไปจนถึงคาบสมุทรภาคใต้

4 .บริเวณชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของอ่าวไทย ประกอบด้วยพื้นที่แคบ ๆ ของ 4 จังหวัด คือ จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด พื้นที่บริเวณนี้อยู่ทางตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำบางปะกง ทิศตะวันตกและทิศใต้จดกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและอ่าวไทย

และแนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายประชากร คือ การเคลื่อนย้ายกลุ่มประชากรจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในบริเวณภาคกลางทั้ง 3 บริเวณ ได้แก่

1. บริเวณภาคกลางด้านตะวันตก ซึ่งมีแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเพชรบุรี ไหลผ่าน
2. ภาคกลางตอนกลาง ซึ่งมีแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญ

3. บริเวณภาคกลางด้านตะวันออก ซึ่งมีแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำพานทอง แม่น้ำประแสร์ แม่น้ำจันทบุรี ไหลผ่านไปออกทะเล พบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ มีร่องรอยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ตามลำดับ

การเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียมายังดินแดนแถบนี้¹⁵² กลายเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของไทยเดิมเมืองอุทอง ซึ่งตั้งอยู่แนวชายฝั่งทะเล มีลักษณะเป็นอ่าวลึก เว้าเข้าไปในแผ่นดิน ห่างจากชายฝั่งทะเลปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณ 140 กิโลเมตร และในแนวอ่าวที่เว้าเข้าไปนั้นนั้นมีเมืองโบราณหลายเมืองตั้งอยู่ เช่น เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น¹⁵³

อย่างไรก็ตาม พบว่ารัฐทวารวดี (อุทอง) มีขอบเขตและวัฒนธรรมกระจายออกไปในหลายพื้นที่ทั้งทางตะวันออก ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีแหล่งอารยธรรมโบราณและมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-9 มาแล้วหลายแห่ง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวต่อเนื่องมายาวนานจนถึง สมัยประวัติศาสตร์ และต่อมาราว 2,500 ปี ได้มีพัฒนาการสังคมวัฒนธรรม

¹⁵² ศรีศักร วัลลิโภดม, สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2539), หน้า 43-46.

¹⁵³ กรมศิลปากร, โบราณคดีเมืองอุทอง, (นนทบุรี : สหมิตรพริ้นติ้ง, พ.ศ. 2545), หน้า 27-39.

ต่อเนื่องเป็นบ้านเมืองสืบมาจนถึงยุค "ทวารวดี" และมีความเกี่ยวข้องเป็น "เครือข่าย" กับบ้านเมืองและ
 แคว้นที่อยู่โดยรอบ¹⁵⁴ อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ ที่เรียกตัวเองว่า "คนไทย" ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมตั้งถิ่นฐานมั่นคงมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์มากกว่า
 3,000 ปี

กลุ่มที่สอง เป็นคนจากภายนอกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาทางลุ่มแม่น้ำโขง ลงมาตามเส้นทาง
 คมนาคมทางบกตะวันตก-ตะวันออกกับเหนือ-ใต้ ผ่านแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน
 ตั้งแต่หัวเมืองเหนือจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยต่อมา

กลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มคนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาทางทะเล เลียบชายฝั่งจาก
 กวางตุ้ง- กวางสี และเวียดนาม เข้าสู่พื้นที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยา รวมทั้งพวกที่มาทางทะเลอันดามัน
 อีกด้วย

สำหรับประเด็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวไว้ว่า พุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้า
 อโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้ามายังดินแดนสุวรรณ
 ภูมิ¹⁵⁵ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งคนไทยเชื่อว่าได้แก่ จังหวัดนครปฐมและเมืองอู่ทอง¹⁵⁶ แล้ว
 ประดิษฐานพระพุทธศาสนาจนเป็นปึกแผ่นแพร่หลาย ในสมัย อินโด-โรมัน(พุทธศตวรรษที่6-9) จนถึง
 สมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ซึ่งนิยามมหาสังฆิกะ เป็นนิกายให้กำเนิดพุทธศาสนามาหายาน มี
 ศูนย์กลางที่เมืองอมราวดีและลุ่มแม่น้ำกฤษณา ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ซึ่งที่เมืองอู่ทองพบ
 รูปเคารพแสดงอิทธิศิลป์กรรมอมราวดีที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 จำนวนหนึ่ง จึงเชื่อมโยงว่าพุทธ
 ศาสนานิกายมหาสังฆิกะ น่าจะมีบทบาทที่เมืองอู่ทองในระยเวลานั้นด้วยเช่นกัน

สอดคล้องกับแนวคิดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สมัยทวารวดีทางศิลปกรรม ที่เชื่อว่า
 พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา และเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่
 สมัยนั้นจนถึงสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 เช่น

อาจารย์พร้อม สุทัศน์ เชื่อว่าการฝังรากฐานพระพุทธศาสนา ลงที่บ้านคูบัว อำเภอ
 เมือง จังหวัดราชบุรี ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะจาก พ.ศ.273-703¹⁵⁷ ซึ่งต้องมี

¹⁵⁴ สุจิตต์ วงศ์เทศ, **คนไทยมาจากไหน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. 2548), หน้า 268.

¹⁵⁵ วิ.อ.(บาลี) 1/58, **มหาวิ.ส.**(บาลี) 1/6/82.

¹⁵⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จาริกบุญ – จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, พ.ศ.2540),
 หน้า 494.

¹⁵⁷ พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, **การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัย
 พระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.273-703**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, พ.ศ. 2511), หน้า 163-166.

ผู้คนที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อน พระเจ้าอโศกมหาราชจะทรงให้ส่งสมณทูต พระโสมณะเถระกับพระอุตตระเถระเข้ามา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ¹⁵⁸ กล่าวไว้ในตำนานพระพุทธเจดีย์ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศสยามน่าจะก่อน พ.ศ.500¹⁵⁹ พระองค์ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทยว่า พระพุทธศาสนาเข้าประเทศไทยหลายยุคและหลายนิกาย จึงเป็นเหตุให้มีโบราณสถานหลายแบบ ซึ่งเรียกเป็นยุคสมัยได้ 7 สมัย และในสมัยทวารวดี นั้นกำหนดเอาตั้งแต่ พ.ศ. 500 เป็นต้นมา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ จาริกบุญ-จาริกธรรม¹⁶⁰ ว่า พระพุทธเจ้าเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อกว่า 2,000 ปีมาแล้ว ตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ ได้สันนิษฐานเรื่องดินแดนซึ่งเป็นเส้นทางการติดต่อระหว่างอินเดียกับประเทศไทยในสมัยก่อน สรุปความได้ว่า ดินแดนส่วนที่เป็นแหลมของประเทศไทยในปัจจุบัน น่าจะเป็นส่วนแรกสุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับการติดต่ออย่างสืบเนื่องกับอินเดีย โดยพวกพ่อค้าชาวฮินดูจากอินเดียได้

เสถียร โปธิ์นันทะ สรุปความเรื่องการเข้ามาของพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือ “ภูมิประวัติพระพุทธเจ้า” ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ในระยะแรกเป็นพระพุทธานิกายเถรวาท เจริญรุ่งเรืองอยู่หลายศตวรรษและแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วในแถบแหลมอินโดจีน ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธานิกายมหายาน ก็เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อนโดยมาทางบกโดยเข้ามาทางบกแถบแคว้นเบงกอล ทางพม่าตอนเหนือ ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวพูนันนับถือพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจนถึงกับมีสมณทูตชาวพูนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ถึงประเทศจีน ในพุทธศตวรรษที่ 10 คือ ท่านพระสังฆปาละ และพระมันทรเสน¹⁶¹

ผาสุก อินทรารุช กล่าวถึงเมืองอู่ทอง ไว้ในหนังสือเรื่อง “สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี”¹⁶² ว่าดินแดนนี้มีการที่ติดต่อกับพ่อค้าชาวอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3-5

¹⁵⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 124-127.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145-146.

¹⁶⁰ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), **จาริกบุญ - จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, พ.ศ. 2547), หน้า 494.

¹⁶¹ เสถียร โปธิ์นันทะ, **ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, พ.ศ. 2515), หน้า 1-6.

¹⁶² ผาสุก อินทรารุช, **สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2548), หน้า 105-111.

พระพุทธรูปจากศูนย์กลาง ในอินเดียได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยทวารวดี ในราวพุทธศตวรรษที่ 8-9 โดยอ้างหลักฐานสำคัญ คือ ประติมากรรมดินเผารูปภิกษุ 3 องค์ อุ้มบาตร

สรุปได้ว่า ศิลปะstupitza (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ก่อตั้งขึ้นโดย พระเจ้าศรีคุปตะ เมืองหลวงอยู่ที่ ปาฏลีบุตร ตอนเหนือของรัฐพิหาร พบว่าพระพุทธรูปทั่วประเทศอินเดีย ศิลปะคุปตะเป็นศิลปะที่สวยงามและเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียอาคเนย์ รวมทั้งประเทศไทย¹⁶³ การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกเกิดขึ้นในสมัยคันธาระสร้างในรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ ราชวงศ์กุษาณะ ก่อนคุปตะประมาณ 120 ปี

2. สมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมทวารวดี โดยมีชุมชนโบราณอยู่ทองเป็นต้นเค้าการแพร่กระจายอารยธรรมในภูมิภาคนี้ ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างจากชุมชนขนาดใหญ่มาเป็นเมืองท่าชายฝั่ง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงเห็นว่า "สมัยที่ทวารวดีรุ่งเรืองนั้น มีอาณาเขตกว้างขวางถึงสุพรรณบุรี เป็นต้น"¹⁶⁴ และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 พบว่ารัฐทวารวดี (อู่ทอง) มีขอบเขตและวัฒนธรรมกระจายออกไปในหลายพื้นที่ทั้งทางตะวันออก ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีแหล่งอารยธรรมโบราณที่มีความเกี่ยวข้องเป็น "เครือข่าย" กับบ้านเมืองและแคว้นที่อยู่โดยรอบ¹⁶⁵ อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ ที่เรียกตัวเองว่า "คนไทย"

สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการเข้ามาตั้งมั่นของพระพุทธรูปศาสนาในสมัยทวารวดี (อู่ทอง) หลักฐานที่เป็นจารึก พบจำนวนมากโดยเฉพาะจารึกหลังพระพิมพ์มากกว่าอย่างอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปศาสนาตั้งมั่นและรุ่งเรืองอย่างมาก อาทิเช่น

1. จารึก เย ธมมา จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถูกพบที่อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

2. จารึก นโม วุฑธาย จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่บริเวณนอกเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

¹⁶³ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**, หน้า 160-161.

¹⁶⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 127.

¹⁶⁵ สุจิตต์ วงศ์เทศ, **คนไทยมาจากไหน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. 2548), หน้า 268.

3. จารึกพระนาม พระศรีอาริยะเมตไตรย จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลีอายุราว พุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์ หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
4. จารึกนาม พระสารีบุตร จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่ เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
5. จารึกนาม พระมหากัสสปะหรือพระมหากัจจายนะ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์ หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
6. จารึกนาม พระโสณโกสิวิโส จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
7. จารึกนาม พระกัณฑิลา จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
8. จารึกนาม พระปุนณโณสุนาปรัณโต จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
9. จารึกพระนาม พระเจ้าศุทโธทนะ จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ซึ่งหลักฐานต่าง ๆ ยืนยันได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองและตั้งมั่นอย่างแพร่หลายในทวารวดี (อุ้มทอง) เพราะเป็นศาสนาได้รับความนิยมนับถือ เคารพเลื่อมใสผู้คนโดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจใน หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยสังเกตได้ว่า การจารึกนามพระอัสติมหาสาวก อย่างมากมายเช่นนี้ ไม่ปรากฏว่าพบที่ใดมาก่อนเลย สอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องความเจริญรุ่งเรืองของเมืองอุ้มทองโบราณและเมืองนครปฐมโบราณ ที่เคยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในยุคทวารวดีตอนต้นและตอนปลาย หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองอุ้มทอง ส่วนประติมากรรมที่ใช้ประดับศาสนสถาน แสดงให้เห็นว่ามีการสร้างศาสนานี้มาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10 ถึงแม้ว่าโบราณสถานทางพระพุทธศาสนาจะพังทลายลงไปแล้ว แต่ยังคงเหลือร่องรอยและชิ้นส่วนประติมากรรมทั้งที่เป็นดินเผาและปูนปั้นที่เคยใช้ประดับพุทธสถานดังกล่าว จึงจัดเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองอุ้มทองแล้วในเวลานั้น ที่ได้รับเป็นอิทธิพลพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำกฤษณา (บริเวณภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย) ซึ่งอยู่ในการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ศาคทวาหนะ (พุทธศตวรรษที่ 5-8) และสืบต่อโดยราชวงศ์อิกษวากุ (พุทธศตวรรษที่ 8-10) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอมราวดีและเมืองนาการชุนโกณฑะ พระพิมพ์และ

จารึก การได้พบประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวนมากและหลายแห่งด้วยกัน แต่ที่มีมากและเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทางโบราณคดี

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานที่สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับชาวพุทธสมัยทวารวดี (อุทอง) มีเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างดี โดยเฉพาะพระพุทธรูป พระพิมพ์ และจารึกหลักธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏแล้ว แสดงให้เห็นภาพความเจริญแพร่หลายของพระพุทธศาสนาได้อย่างดีและลึกซึ้ง ทั้งนี้พบว่าจารึกหลักธรรมสำนวนอื่น ๆ ที่คาดว่าชาวอุทองเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 เพิ่งรู้เรื่องนี้มาจากข้อสันนิษฐานที่ว่า กรมศิลปกรขุดพบพระธรรมจักรพร้อมเสาและฐานรองที่พระสถูปหมายเลข 11 เมืองอุทอง มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระธรรมจักรพบที่เมืองโบราณใกล้เคียงคือเมืองนครปฐมโบราณ การนิยมนสร้างประติมากรรมรูปธรรมจักรและกวางหมอบเป็นสัญลักษณ์แห่งการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธองค์ หรือเป็นการประกาศพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความนิยม สลักจารึกพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาลงบนธรรมจักรหรือชิ้นส่วนต่าง ๆ ของธรรมจักร จารึกหลักธรรมลงบนหลังพระพิมพ์หรือแม้แต่ที่ฐานของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี เพื่อประกาศและสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นต้น

3. สมัยทวารวดีตอนกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15)

จากการศึกษาพบประเด็นสำคัญว่า รูปแบบศิลปะในช่วงนี้เกิดจากการผสมผสานศิลปะคุปตะ ศิลปะปัลลวะ และศิลปะปาละ กับศิลปะพื้นถิ่นดั้งเดิมที่มีอยู่ จึงเกิดศิลปะที่เป็นความนิยมแบบใหม่ คือ การยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นในปางแสดงธรรม ตัวอย่างพบอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปยืนที่ได้จากการขุดค้นเจดีย์หมายเลข 11 เมืองอุทองปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 งานกลุ่มหนึ่งเป็นเรื่องของสกุลช่างท้องถิ่น ที่เกิดจากศิลปะทวารวดีได้แพร่หลายอย่างมากไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งจากงานศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากงานที่จัดเป็นฝีมือช่างหลวงดังได้กล่าวแล้วข้างต้นกล่าวคือพระพุทธรูปแสดงลักษณะพระพักตร์เล็ก สันและแบน ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่และแบน พระโอษฐ์หยาบ

สอดคล้องกับหลักฐานด้านประติมากรรมและจารึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา จากศูนย์กลางในภาคกลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน-แม่น้ำแม่กลอง ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาไปยังชุมชนต่าง ๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 12-15 โดยพระพุทธศาสนาได้รับความนับถือและบำรุงให้เจริญ รุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับและเจริญสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายจากทางอินเดียเข้ามายังฝั่งตะวันตก ของคาบสมุทร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-12 เจริญรุ่งเรืองอยู่จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ต่อมาจึงได้มี

พระพุทธศาสนาทั้งนิกายมหายาน และนิกายสรวาสติวาทเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแทน และเป็นความนิยมของประชาชนทางภาคใต้ จนเข้าสู่สมัยสุโขทัยจึงได้มีความนิยมพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทดั้งเดิม

นอกจากนี้ยังพบประเด็นสนับสนุนข้อมูลด้านเอกสารต่างประเทศ ที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่จากอินเดียมายังดินแดนสุวรรณภูมิส่วนใหญ่เป็นหลักฐานจากลังกา ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าประเทศไทยมีความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมกับประเทศศรีลังกามาเป็นอย่างดี มาตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาล โดยเฉพาะวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา และในสมัยต่อมาอีกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่า เอกสารหลักฐานเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ (อุททอง) ดังกล่าว ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสุวรรณภูมิและสมัยอุททอง ไว้อย่างน่าสนใจ และทำให้ทราบว่า เมืองอุททองเป็นเมืองท่าโบราณที่เจริญรุ่งเรือง จนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของรัฐทวารวดี และเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี ตลอดจนเป็นศูนย์กลางหรือเมืองหลวงของรัฐทวารวดี

4. สมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18)

จากการศึกษาในยุคสมัยนี้คงเป็นระยะเวลาที่ศูนย์กลางทวารวดีในภาคกลางเริ่มเสื่อมลงแล้ว ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะอิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมขอมได้เข้ามาแทนที่โดยเฉพาะในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี อย่างไรก็ตามกลุ่มชนของทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทหรือมหายานดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการที่เสื่อมลงจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม ในส่วนที่มีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่นนั้นบางอย่างกลับกลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่เกิดขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสาน และในภาคเหนือ ซึ่งจากหลักฐานทางศิลปกรรมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา วัฒนธรรมเขมรเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี จึงเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมขึ้นอย่างไรก็ตามกลุ่มชนในวัฒนธรรมทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 และจากการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ในยุคนี้ พบว่า เป็นช่วงอารยธรรมขอม และศาสนาฮินดูเข้ามามีอิทธิพลต่ออารยธรรมทวารวดี จนทำให้ศิลปะ วัฒนธรรม ความรุ่งเรืองของบริบทอื่น ๆ

ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณวัตถุ จากนักวิชาการ ทั้งในและต่างประเทศ ร่วมกับการวิเคราะห์บริบทเชิงพื้นที่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักฐานที่จะเชื่อมโยง การเคลื่อนตัวของพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ของพื้นที่วิจัยทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ดอนตาเพชร อำเภอบางแพ อำเภอพนมทวน และเมืองโบราณทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เพื่อนำเสนอเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ผ่าน 4 ช่วงเวลา ด้วยการสร้างแบบจำลองเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี (โมเดล) และเผยแพร่ออกสู่วงวิชาการและองค์กรแห่งการเรียนรู้ต่อไป

ผู้วิจัยได้สรุปผลจากการอภิปรายได้ว่า เส้นทางที่เชื่อมโยงชุมชนบ้านดอนตาเพชรและชุมชนเมืองอุทองเป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยยุคเหล็กผ่านลำน้ำทวนและแม่น้ำจรเข้าสามพัน ต่อมามีการแพร่เข้ามาของ ภาษา ศิลปวัฒนธรรม และพระพุทธศาสนา พร้อมกับการค้าขายที่เชื่อมโยงเครือข่าย การแลกเปลี่ยนของประเทศต่างๆ โดยมีข้อสันนิษฐานได้ว่าเมืองคูบัวเป็นเมืองท่าสำคัญ และมีการขนส่งผ่านแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำแม่กลอง ลำน้ำทวน ลำน้ำท่าว่า แม่น้ำท่าจีน

นอกจากนี้ยังมีเส้นทางค้าขายทางบก จากเมืองนครไชยศรี ผ่านชุมชนบ้านทุ่งขวาง เข้าสู่เมืองอุทอง หรืออาจจะเชื่อมต่อย้อนกลับไปจนถึงเมืองท่าคูบัว ซึ่งกระบวนการทางสังคมนั้น จะมีการเรียนรู้ของบุคคลผู้เข้ามาเยือนและคนพื้นเมืองในพื้นที่ รวมถึงการฝังตัวของบุคคลภายนอกที่เข้ามาให้ กลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ของสังคม นอกจากนี้ยังเป็นการขยายอำนาจ ถ่ายทอดอำนาจ สร้างระบบชนชั้นและความเหลื่อมล้ำ บนความแปลก ความแตกต่าง อีกด้วยเช่นกัน

สอดคล้องกับแนวคิดการเผยแผ่ เป็นกระบวนการในการถ่ายทอดความคิด การปฏิบัติ ขาวสาร หรือพฤติกรรมไปสู่สถานที่ต่าง ๆ จากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลหนึ่งไปสู่กลุ่มบุคคลอื่น ๆ อย่าง กว้างขวางจนเป็นผลให้เกิดการยอมรับความคิดและการปฏิบัติเหล่านั้น อันจะมีผลต่อโครงสร้างและ วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในที่สุด พบว่ามีสิ่งที่มีอิทธิพลในการดำเนินการของ กระบวนการเผยแผ่อยู่ 5 ประการ คือ

- 1) ตัวนวัตกรรมเอง
- 2) สารสนเทศหรือข้อมูลที่น่าไปใช้ในการสื่อสารของนวัตกรรมนั้น
- 3) เงื่อนไขด้านเวลา
- 4) ธรรมชาติของระบบสังคมหรือชุมชนที่นวัตกรรมจะนำไปเผยแผ่
- 5) การยอมรับ

แนวคิดทฤษฎีการเผยแพร่นี้ เกิดจากการรวบรวม ผสมผสาน หลักการ ทฤษฎี และองค์ความรู้ที่เป็นความจริงแท้จากหลาย ๆ สาขาวิชา นำไปสู่การสร้างทฤษฎีการเผยแพร่ขึ้นและเป็นทฤษฎีที่ไม่บ่งชี้เฉพาะว่า ใช้สำหรับการเผยแพร่วัตถุกรรมของสาขาวิชาหรือศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งโดยเฉพาะ เหตุผลที่ว่าทำไมทฤษฎีการเผยแพร่ถึงไม่มีความเฉพาะ เพราะว่าการเผยแพร่วัตถุกรรมนั้นมีในทุกสาขาวิชาและทุกศาสตร์ ที่เป็นรากฐานของการพัฒนาทฤษฎีการเผยแพร่ และต้องเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับในช่วงเวลาหนึ่งอย่างเป็นแบบแผน

ผู้วิจัยได้เสนอแนวคิดที่ว่า พระพุทธศาสนา เข้ามาสู่เมืองโบราณอู่ทอง ก่อนการเข้ามาของ ศิลปวัฒนธรรมของอารยธรรมทวารวดี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ชุนวิจิตรมาตรา¹⁶⁶ ที่เชื่อว่าชนชาติไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแต่ครั้งโบราณดึกดำบรรพ์ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เชื่อได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเจริญแก่ชาติอเนกประการ ทั้งในเรื่องการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญของคนในชาติ โดยได้อาศัยวัดและพระสงฆ์เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการ ให้การอุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนาที่ถือกันมาจนเป็นประเพณีที่ดั่งงาม และสำคัญของคนในชาติจวบจนทุกวันนี้ และธิดา สาระยา¹⁶⁷ การนับถือพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือในการอบรมนิสัยจิตใจ ให้เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ ซึ่งเป็นผลดีในการ อยู่ร่วมกันและอำนวยให้การปกครองเป็นไปโดยเรียบร้อย เป็นต้นฉะนั้น นับว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลในทางเป็นเครื่องพอกพูนความดีงาม และความเจริญรุ่งเรือง ให้แก่คนไทยชาติไทยมาเป็นระยะเวลายาวนานตราบเท่าทุกวันนี้

สำหรับเสถียร โพธิ์นันทะ¹⁶⁸ ได้ให้ข้อมูลที่สนับสนุนแนวคิดของผู้วิจัยว่า การเข้ามาของพระพุทธศาสนาได้ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ในระยะแรกเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เจริญรุ่งเรือง อยู่หลายศตวรรษและแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วในแถบแหลมอินโดจีน ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ก็ได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อนโดยมาทางบกเข้ามาทางแคว้น เบงกอล ทางพม่าเหนือ และทางทะเลซึ่งมาขึ้นที่แหลมมลายู สุมาตรา และอ้อมอ่าวเข้ามาทางประเทศกัมพูชาก็มี เหตุการณ์ต่าง ๆ นี้อยู่ในสมัยอาณาจักรฟูนัน ซึ่งปรากฏว่า ช่วงเวลาดังกล่าวชาวฟูนันนับถือพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและแบบ

¹⁶⁶ ชุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย**, (พระนคร : อักษรบริวาร, พ.ศ. 2496), หน้า 153 - 154.

¹⁶⁷ ธิดา สาระยา, (ศรี) **ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ. 2532), หน้า 51-53.

¹⁶⁸ เสถียร โพธิ์นันทะ, **ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, พ.ศ. 2537), หน้า 1-6.

มหายาน พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจนถึงกับมีสมณทูตชาวพุนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ถึงประเทศจีน ในพุทธศตวรรษที่ 10 คือ ท่านพระสังฆปาละ และพระมันทรเสน

สำหรับศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล¹⁶⁹ ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์โบราณคดี ได้ยืนยันถึงเรื่องราวความมั่งคั่งของสุวรรณภูมิ (ก่อนสมัยทวารวดี) ซึ่งท่านได้ศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ เกี่ยวกับปัญหาเกี่ยวกับอาณาจักรพุนันและอาณาจักรเจนละโดยทั่วไป ประวัติศาสตร์สมัยโบราณในประเทศกัมพูชาสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (pre-Angkorean period) และมีอายุก่อน พ.ศ.1355 นั้น นิยมใช้ชื่อตามที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนคืออาณาจักรพุนัน และอาณาจักรเจนละ ซึ่งนักวิชาการหลาย ท่านสนใจศึกษาค้นคว้า เช่น ศาสตราจารย์โคลด ซาค (Claude Jacques) ศาสตราจารย์เปลลิโอด (Paul Pelliot), ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ศาสตราจารย์ฟินอต (Louis Finot), ศาสตราจารย์ดูปองต์ (P. Dupont)

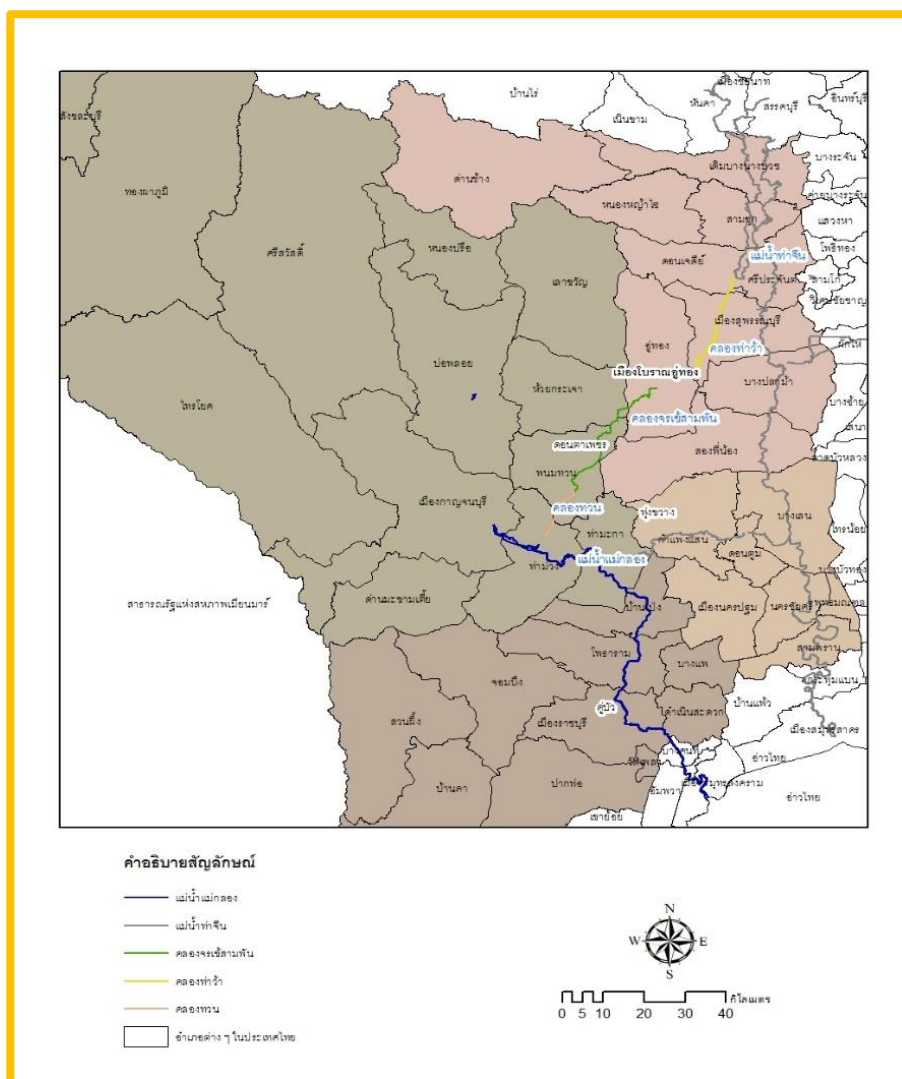
ทำให้เชื่อได้ว่าการแบ่งช่วงยุคเพื่อศึกษาอารยธรรมทวารวดีนั้นแบ่งได้เป็น 4 ช่วงยุค คือ

1. สมัยก่อนทวารวดีตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 9 – 11)
2. สมัยทวารวดีตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 12 – 13)
3. สมัยทวารวดีตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ 14 – 15)
4. สมัยทวารวดีตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 16 - 18)

และพระพุทธศาสนานั้นมีการเข้ามาทั้ง นิกายเถรวาทและมหายาน ตามแบบจำลองเส้นทางที่วิจัยได้ แสดงไว้แล้วนั้น

¹⁶⁹ สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ., พระพุทธรูปปั้นเก่าในประเทศไทย, โบราณคดี, ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (มกราคม-มีนาคม

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานการศึกษาภาคีรัฐที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา ควรสร้างความร่วมมือกับชุมชนในการฟื้นฟู เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ให้เป็นระบบและรูปแบบอย่างชัดเจนและต่อเนื่อง ต่อไป

2) สำหรับภาคประชาชน สนับสนุนการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี อย่างต่อเนื่องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

5.3.2 ข้อเสนอแนะในเชิงการนำวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) ด้านการศึกษาองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยสามารถนำไปถอดบทเรียนเป็นพื้นที่ หรือกรณีศึกษาให้กับผู้เรียนด้านสังคมศาสตร์ ด้านศาสนา ด้านประวัติศาสตร์ หรือสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปต่อยอดองค์ความรู้ การนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ศึกษาอื่นโดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นกระบวนการฝึกและสร้างการเรียนรู้

2) ผลการวิจัยนี้สามารถนำไปศึกษาต่อยอด และถอดบทเรียนกระบวนการเพื่อขยายผลองค์ความรู้ให้กับบุคลากร ที่จะช่วยพัฒนารูปแบบการฟื้นฟูอาชีพ การสร้างรายได้ และการเชื่อมโยงและสอดคล้องกับบริบทเครือข่ายที่กำลังขับเคลื่อนองค์การแห่งการเรียนรู้

5.3.3 ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาวิจัยประเด็นการพัฒนากิจกรรมเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในพื้นที่อื่น ๆ เพิ่มเติม

2) การศึกษาวิจัยสาระแห่งทวารวดี : ประวัติศาสตร์ และรอยธรรมในจังหวัดสุพรรณบุรี ที่เจาะจงพื้นที่และประเด็นศึกษา เพิ่มเติมด้วย

บรรณานุกรม

(๑) หนังสือ :

กาญจนา แก้วเทพ, **เครื่องมือการทำงานแนววิวัฒนาการชุมชน**, กรุงเทพมหานคร : สภาคณาจารย์แห่งประเทศไทยเพื่อการ พัฒนา, พ.ศ. ๒๕๓๘.

กรองทิพย์ นาควิเชตรม, บทความวิชาการเรื่อง **ชุมชนแห่งการเรียนรู้ : คนอุดมศึกษาสุจริตคิดชอบ**, กรุงเทพมหานคร : วารสารสมาคมสถาบันอุดมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทย ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๖๐.

กนกอร สมปราชาญ, **ภาวะผู้นำและภาวะผู้นำการเรียนรู้สำหรับผู้บริหารสถานศึกษา**, ขอนแก่น : คลัง นานาวิทยา, พ.ศ. ๒๕๕๙.

กรมศิลปากร, **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย**, กรุงเทพมหานคร : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, พ.ศ. ๒๕๓๑.

กรมศิลปากร, **โบราณคดีเมืองอู่ทอง**, นนทบุรี : สหมิตรพรินต์ติ้ง, พ.ศ. ๒๕๔๕.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, **การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร : สถาบันอนาคตศึกษาเพื่อการพัฒนา, พ.ศ. ๒๕๔๓.

ขุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย**, พระนคร : อักษรบริการ, พ.ศ. ๒๔๙๖.

จิรา จงกล พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรง เปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐ หน้าที่ ๑๕

ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานวิจัย เรื่อง **การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย**, กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๔๗.

ทักษิณ อินทโยธา, **ใครคือเจ้าถิ่นลุ่มน้ำเจ้าพระยาและด้ามขวานทองเมื่อ ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปีก่อน**, กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๓๔.

ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร :
เมืองโบราณ, พ.ศ. ๒๕๓๒.

น. ณ ปากน้ำ, ศิลปะโบราณในสยาม, กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๓๗.

บัญชา พงษ์พานิช และคณะ, จากอินเดียนถึงไทย : รอยทางพระพุทธศาสนาแรกๆ, กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๕๙.

ปกรณ์เทพ พจี, ปัจจัยที่มีผลต่อโครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาหมู่บ้านเมืองบางจังหวัดหนองคาย, กรุงเทพมหานคร : รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
พ.ศ. ๒๕๔๙.

ผาสุก อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม,
กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๒๖.

ผาสุก อินทราวุธ, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, พ.ศ. ๒๕๔๒.

ผาสุก อินทราวุธ, สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ.
๒๕๔๘.

ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย :
การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
พ.ศ. ๒๕๒๕.

พระดาวเหนือ บุตรสีเทา, วิทยานิพนธ์เรื่อง การสร้างเครือข่ายและการจัดการเครือข่ายในการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาของชุมชนบ้านพบธรรมนำสุข อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย,
กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๕๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), จาริกบุญ - จาริกธรรม, กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, พ.ศ. ๒๕๔๗.

พระมหาสุหิตย์ อาภากร (อบอ่อน), เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ, กรุงเทพมหานคร :
โครงการสร้างเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, พ.ศ. ๒๕๔๗.

พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัย
พระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.๒๗๓-๗๐๓, กรุงเทพมหานคร : แพร่
พิทยา, พ.ศ. ๒๕๑๑.

ไพโรจน์ ชลารักษ์, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม, (วารสารราชภัฏตะวันออก ๑ : ๑ ,กรกฎาคม-
ธันวาคม), พ.ศ. ๒๕๔๘.

มานพ นักการเรียน และคณะ, บทความวิชาการเรื่อง ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา,
กรุงเทพมหานคร : วารสารสิรินธรปริทรรศน์, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน), พ.ศ.
๒๕๖๔.

วรรณิ ภูมิจิตร, โบราณคดีนครสวรรค์ : หลักฐานเก่า-ใหม่ ; นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง, กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์การพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๒๘.

วิชัย วงษ์ใหญ่, การพัฒนาคุณภาพการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ,
กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ผู้นำนวัตกรรมหลักสูตรและการเรียนรู้, พ.ศ. ๒๕๖๒.

วิมลมาศ ปฐมวณิชกุล, รูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ทางการตลาดของกลุ่ม
ผลิตภัณฑ์ชุมชน, มหาสารคาม : วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม; ว.มร.ม. ปีที่ ๒
ฉบับที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๕๑.

สุภารัตน์ ฤกษ์อรุณทอง และคณะ, ศึกษารูปแบบกระบวนการจัดการความรู้ของสถาบันการศึกษา
ระดับอุดมศึกษา, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, พ.ศ.
๒๕๕๗.

สุจิตต์ วงศ์เทศ, คนไทยมาจากไหน, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. ๒๕๔๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน, กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. ๒๕๔๗.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย, กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. ๒๕๔๙.

สุมาลี สันติพลวุฒิ, แนวทางในการวางแผนระดับชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลเขาสาม
ยอดและตำบลขนอนน้อย, กรุงเทพมหานคร : รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ.
๒๕๔๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศ.ม.จ.,**พระพุทธอรุปรุ่นเก่าในประเทศไทย**, โบราณคดี, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓, มกราคม-มีนาคม, พ.ศ. ๒๕๑๔.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. ๒๕๑๐.

สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แห่ง, พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ) แปล, **สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**, กรุงเทพมหานคร : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, พ.ศ. ๒๕๕๘.

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, **คู่มือการประกันคุณภาพการศึกษาภายในระดับอุดมศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๗**, กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๕๘.

ราศี บุรุษรัตนพันธุ์, **ความสำคัญของเมืองลพบุรีในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก**, กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๒๙.

สมนึก เอื้อจิระพงษ์พันธ์, **นวัตกรรม : ความหมาย ประเภท และความสำคัญต่อการเป็นผู้ประกอบการ**, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วารสารฉบับที่ ๑๒๘ ปีที่ ๓๓, ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๓.

สิริวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัท จรัล สนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, พ.ศ. ๒๕๔๒.

เสถียร โปธิ์นันทะ, **ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา**, กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, พ.ศ. ๒๕๑๕.

สมศักดิ์ รัตนกุล, **โบราณคดีเมืองคูบัว**, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพว่าที่ ร.ต.สมศักดิ์ รัตนกุล เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม, **สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา** **ราชอาณาจักรสยาม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. ๒๕๓๙.

ศรีศักร วัลลิโภดม, **แองอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. ๒๕๔๐.

ศรีศักร วัลลิโภดม, **อารยธรรมตะวันออก, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ**, กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์เนศ พรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, พ.ศ. ๒๕๔๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอู่ทอง, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ. ๒๕๔๙.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๖๒

หลวงบริบาลปริทัศน์, เรื่องโบราณคดีฯ , พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์, พ.ศ. ๒๕๐๓.

(๒) หนังสือต่างประเทศ :

Boeles, J.J., A note on the ancient city called Lavapura, Journal of the Siam Society, Vol. LV, Part I, January ๑๙๖๗.

Marquardt, M. J., Building the Learning Organization : A System Approach to Quantum Improvement and Global Success, New York: McGraw-Hill, ๑๙๙๖.

Nonaka, Kujiro and Takeuchi, Hirohisa, Classic Work : Theory of Organizational Knowledge Creation in Nonaka, Ikuo, M.T. and Takeuchi, Ikuo. Knowledge Management : Classic and Contemporary Work. Mass: The MIT Press, ๑๙๙๙.

(๓) ข้อมูลจากเว็บไซต์

ข้อมูลจากเว็บไซต์ https://www.๑.suphanburi.go.th/amphur_content/cate/๑๑

ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://www.u-thongcity.go.th/content/general/?page=๒>

ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://www.๒.kanchanaburi.go.th/travel/detail/๓๖>

ข้อมูลจากเว็บไซต์

<https://sites.google.com/site/nakhonpathomme/home/takecare/kaphaengsaen>

ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://www.nakhonpathom.go.th/travel/detail/๕๒>

ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://๑๒๓.๒๔๒.๑๕๗.๙/hdetail.php?QNo=๑&QSt=A&QGroup=๐>

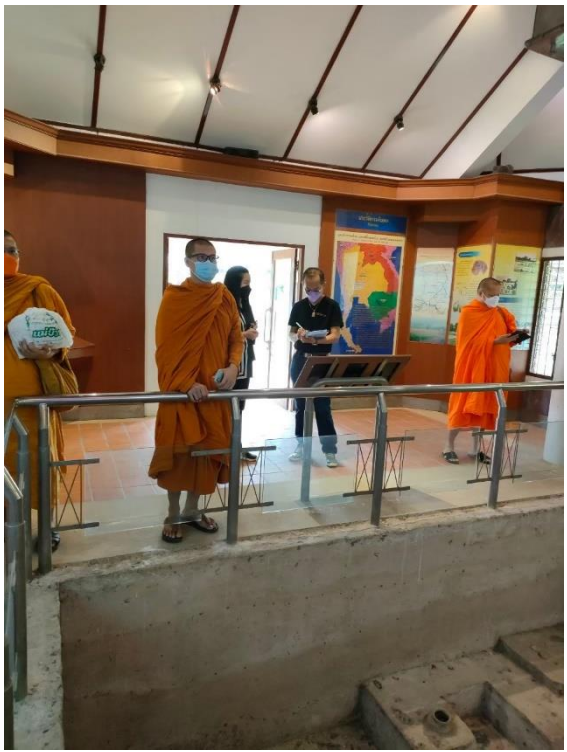
ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://travel.mthai.com/blog/๙๘๘๒๐.html>

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รูปกิจกรรมการวิจัย

พื้นที่วิจัยบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

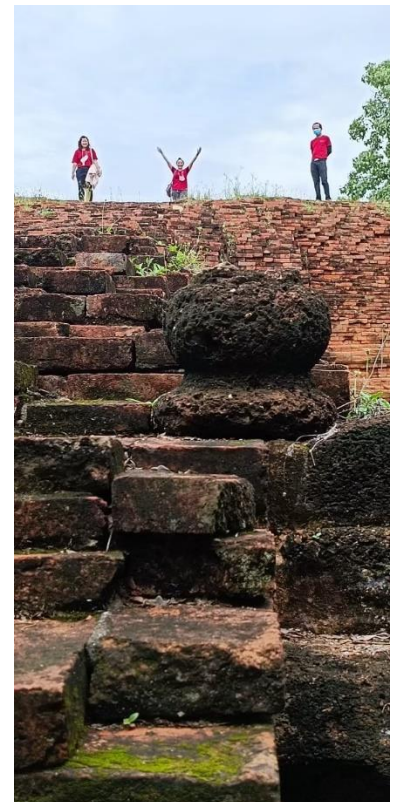
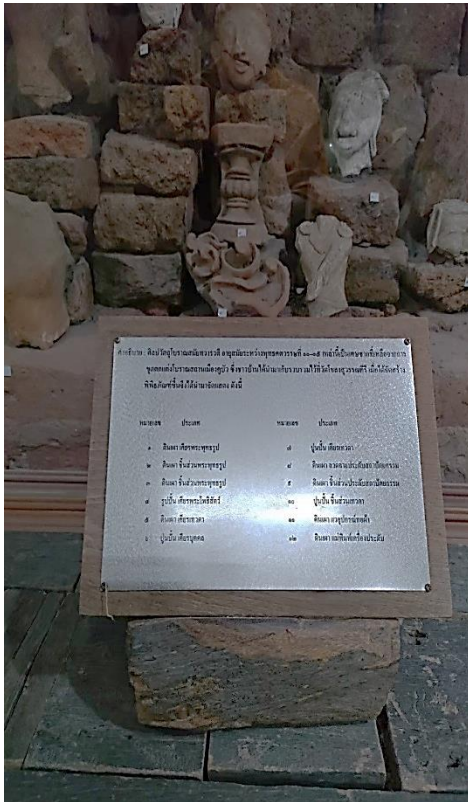

พื้นที่วิจัยบ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ครั้งที่ 1

พื้นที่วิจัยบ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
กิจกรรมสัมมนาครั้งที่ ๒

พื้นที่วิจัยบ้านทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

พื้นที่วิจัยเมืองโบราณอู่ทอง อำเภ่อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ครั้งที่ 1

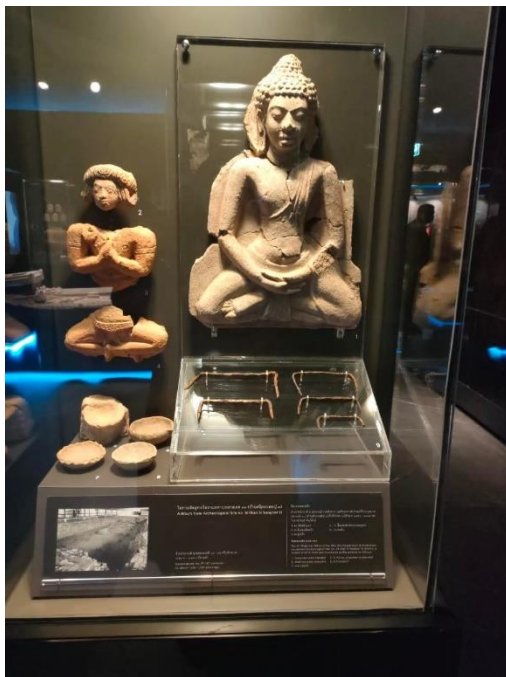

พื้นที่วิจัยเมืองโบราณอุทอง อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ครั้งที่ 2

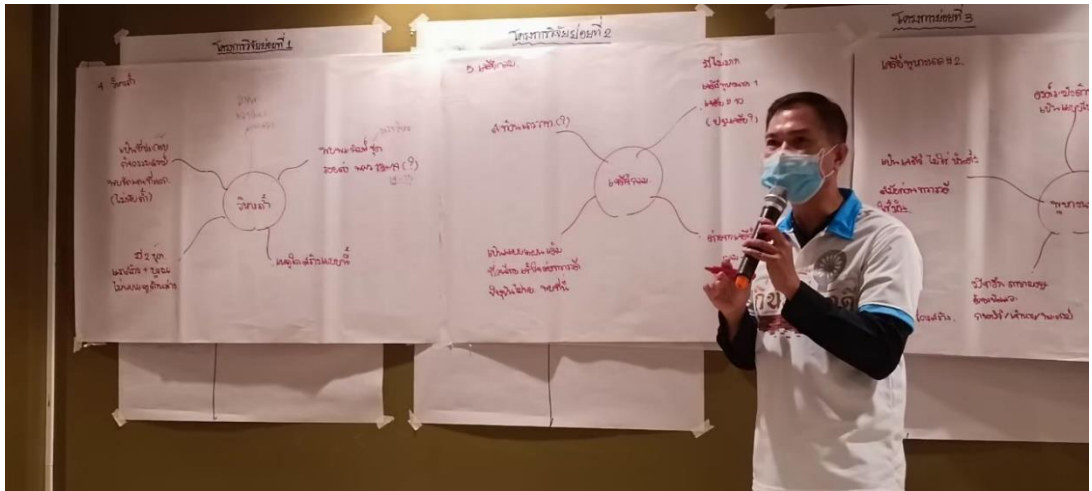
กิจกรรมสัมมนา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง

ภาคผนวก ข
เครื่องมือวิจัย

แบบสำรวจ โครงการวิจัยย่อย ๓

เรื่อง การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

A Study the Route of Buddhism Propagation in Dvaravati Civilization

ส่วนที่ ๑ : สถานที่

- เมืองโบราณบ้านคูบัว พิพิธภัณฑ์บ้านดอนตาเพชร
- เมืองโบราณบ้านทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน เมืองโบราณอำเภ่อูทอง

ส่วนที่ ๒ : ข้อมูลพื้นฐานอารยธรรมทวารวดี

๑.๑ ในพื้นที่แห่งนี้ แบ่งอารยธรรมทวารวดี ออกเป็นกี่ยุค

- ๓ ยุค ๔ ยุค อื่นๆ โปรดระบุ.....

๑.๒ หลักฐานทางโบราณคดีอะไรบ้างที่พบในพื้นที่ (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)

- กลองสำริดแบบดองซอน ต่างหู คันดิน
- ผังเมืองตามลักษณะภูมิประเทศ กำไล ลูกปัด
- พระพุทธรูป ยักษ์ เจริญ
- อื่นๆ โปรดระบุ .....

ส่วนที่ ๓ : การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

กลุ่มที่ ๑ พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมาและเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยนั้นจนถึงสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑- ๑๖

กลุ่มที่ ๒ พระพุทธศาสนาเข้ามาหลังพุทธศตวรรษที่ ๖

กลุ่มที่ ๓ หลักฐานเก่าแก่ที่แสดงให้เห็นการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ -๑๑

กลุ่มที่ ๔ หลักฐานที่แสดงถึงการเข้ามาตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี (อุทอง) โดยมี

หลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๖

- กลุ่มที่ ๑ กลุ่มที่ ๒ กลุ่มที่ ๓
- กลุ่มที่ ๔
- อื่นๆ โปรดระบุ .....

ดร.เพ็ญพรรณ เพียงฟูลอย
วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide)
การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

คำชี้แจง : ขอความกรุณาให้ตอบแบบสัมภาษณ์ตามความเป็นจริงตามหัวข้อความที่ผู้สัมภาษณ์ได้
 สอบถามซึ่งข้อมูลที่ได้จะแปลผลเฉพาะในภาพรวมเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านเป็น
 รายบุคคลแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ ข้อมูลวิเคราะห์การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ – นามสกุล ..... อายุ ..... ปี

สถานภาพ ..... ที่อยู่ .....

..... โทรศัพท์ .....

วุฒิการศึกษา ..... อาชีพ .....

ตอนที่ ๒ การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

การเผยแผ่ (Propagation) หมายถึง การทำให้ขยายออกไป การทำให้ขยายวงกว้างออกไป ทำให้
 แพร่หลายในลักษณะที่ติดแน่น ซึ่มีซาบ กระจายไป^๑ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงเป็นการทำให้ขยาย
 ออกไปโดยไม่ทิ้งหลักเดิม ของเดิมเป็นอย่างไรก็ขยายออกไปตามนั้นทุกประการ เป็นการดำเนินงานหรือการ
 สร้างกิจกรรม ร่องรอย หลักฐานต่าง ๆ เพื่อให้หลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปใน
 ทุกสารทิศ จนมีผู้ศรัทธาเลื่อมใส เคารพ ยำเกรง ในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา
 ไปประพฤติปฏิบัติ กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมาอย่างไร ผู้ที่นำไปเผยแผ่ก็นำคำสั่งสอนที่พระพุทธองค์
 ทรงสอนนั้นไปเผยแผ่ให้ขยายออกไป โดยไม่ทิ้งหลักตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ ไม่นำความคิดหรือ
 ความเห็นของตนเองสอดแทรกเข้าไปด้วย ของพื้นที่อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดสุพรรณบุรี , อำเภอพนมทวน
 จังหวัดกาญจนบุรี , อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

^๑ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**, พิมพ์ครั้งที่ 3 ,

อารยธรรมทวารวดี (Dvaravati Civilization) หมายถึง ทวารวดีเป็นอาณาจักรโบราณก่อนสมัยสุโขทัย เป็นปากประตูทางการค้า และเป็นชื่อเมืองของพระกฤษณะในมหากาพย์มหาภารตะ อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 มีศูนย์กลางมี 3 แห่ง คือ เมืองโบราณนครปฐม เมืองโบราณอู่ทอง และเมืองโบราณศรีเทพ นับถือ ศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายาน มีศิลปกรรมเหมือนกับศิลปะคุปตะของอินเดีย พัฒนามาเป็นแบบของทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 13-15^๒

ท่านมีเข้าใจเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอารยธรรมทวารวดีในหัวข้อต่อไปนี้ ว่าเป็นอย่างไร

๑. อารยธรรมทวารวดีในพื้นที่ของท่านเป็นอย่างไร

.....
 .....
 .....

- องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดีมีอะไรบ้าง .....

.....
 .....
 .....

- อารยธรรมทวารวดีตั้งอยู่ในพื้นที่ของท่านมีบ้างหรือไม่ อย่างไร

.....
 .....
 .....
 .....

- ท่านคิดว่าเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่ของท่านเป็นอย่างไร

.....
 .....
 .....
 .....

---

^๒ มานพ นักการเขียน และคณะ, บทความวิชาการเรื่อง **ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : วารสารศิรินทรปริทรรศน์, ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน), พ.ศ. 2564), หน้า 254 – 263.

- ท่านคิดว่าเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่วิจัย คือ
อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี , อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี , อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม
และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ควรมีลักษณะเป็น อย่างไร

.....
.....
.....
.....

- ท่านคิดว่าอารยธรรมทวารวดีควรมีที่ลำดับก่อน- หลัง

.....
.....
.....
.....

๒. ข้อมูลเชิงประจักษ์ ที่เป็นร่องรอยหลักฐานเส้นทางเชื่อมโยงอารยธรรมทวารวดีปรากฏอยู่ที่ไหนบ้าง

.....
.....
.....

- โบราณสถาน .....

.....
.....

- โบราณวัตถุ .....

.....
.....

- หลักฐานอื่น ๆ .....

.....
.....

๓. องค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอารยธรรมทวารวดี มีที่ใดบ้าง

.....

.....
- ประชาสัมพันธ์ท้องถิ่น .....

.....
- กรมศิลปากร .....

.....
- องค์กรทางการศึกษา .....

.....
๔. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่อารยธรรมทวารวดีเป็นแบบไหน อย่างไร

.....
เจ้าหน้าที่ อบต / เทศบาล .....

.....
- ประชาสัมพันธ์ท้องถิ่น .....

.....
- กรมศิลปากร/สำนักโบราณคดี .....

.....
- สำนักงานพระพุทธศาสนา .....

.....
- องค์กรทางการศึกษา .....

.....
.....

๕. การเชื่อมโยงเครือข่ายอารยธรรมทวารวดีของท่านและหน่วยงานในพื้นที่เป็นแบบไหน อย่างไร

.....
.....
.....
.....

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะอื่นๆ (ถ้ามี)

.....
.....
.....
.....

ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย
หัวหน้าโครงการวิจัยย่อย ๒
วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

แบบสนทนากลุ่ม (FOCUS GROUP) โครงการวิจัยย่อยที่ ๓
เรื่อง การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
A Study the Route of Buddhism Propagation in Dvaravati Civilization

---

ดำเนินกิจกรรมสนทนาเมื่อวันที่ ..... เดือน ..... พ.ศ. ....
เวลา ..... น. สถานที่ .....

ผู้ดำเนินรายการสนทนา .....

ผู้จัดบันทึก .....

ผู้บันทึกเสียง .....

คำชี้แจง : แบบบันทึกการสนทนากลุ่มนี้ แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปเชิงพื้นที่

ตอนที่ ๒ ข้อมูลประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณสถาน/โบราณวัตถุอารยธรรมทวารวดี

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะอื่น ๆ (ถ้ามี)

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปเชิงพื้นที่

๑. บริบทพื้นที่ .....

๒. หลักฐานที่พบในพื้นที่ สะท้อนอะไรบ้าง .....

ตอนที่ ๒ ข้อมูลประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณสถาน/โบราณวัตถุอารยธรรมทวารวดี / ความเชื่อมโยง
การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๑. โบราณสถานหรือโบราณวัตถุที่พบในพื้นที่แห่งนี้มีความเชื่อมโยงกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
อย่างไร .....

๒. ท่านคิดว่า ความเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา มีความเชื่อมโยงกับการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาอย่างไร .....

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะอื่นๆ (ถ้ามี)

.....

ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

ภาคผนวก ค
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลวิจัย

กิจกรรมสัมมนา ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย
(Dvaravati : History Knowledge and The Propagation of Buddhism in Thai Society)

โครงการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2565 เวลา 13.00 – 16.00 น.

ณ ห้องประชุมจิปาณะภัณฑสถานบ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี

ลำดับที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	หมายเหตุ
1. ผู้เชี่ยวชาญ/ผู้ทรงคุณวุฒิ		
1.	พระครูโสภณวีรานุวัตร, ผศ.ดร.	ผู้เชี่ยวชาญ
2.	ผศ.ดร.ฉันทัส เพียรธรรม	ผู้เชี่ยวชาญ
3.	ดร.อุดม สมพร	ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี/ปราชญ์ท้องถิ่น
4.	นายธนิตศักดิ์ แบ่ง บ้านพลูหลวง	ปราชญ์ท้องถิ่น
5.	ผู้ใหญดิเรก สุริยจันทร์	ปราชญ์ท้องถิ่น
6.	นางสาวสุกัญญา เรือนแก้ว	ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี
7.	อาจารย์ฉัตริน เพียรธรรม	ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี
8.	ผู้ใหญ่น้ำทิพย์ สุขจิต	ปราชญ์ท้องถิ่น
9.	นางสาวชเนตตี ยังก	ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุททอง
10.	นางสาวเจนจิรา วิริยะ	ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุททอง
11.	นางวรรณพร พรหมใจรักษ์	ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์
12.	นายภาคภูมิ จิตต์โสภณ	นักอนุรักษ์เขาถ้ำเสือ
13.	นายไพบุลย์ สุภาพ	ปราชญ์ท้องถิ่น
2. ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสัมมนา		
1.	พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์,ดร.	หัวหน้าโครงการย่อย 1
2.	พระสมุห์สามารถ จตตมโล	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 1
3.	พระสมุห์ยุทธนา มาลาวีโส	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 1

4.	พระวชิรวิชญ์ ฐิตวิโส,ดร.	หัวหน้าโครงการย่อย 2
5.	พระครูอนุกุลกัลยาณกิจ,ดร	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 2
6.	นายเอกมงคล เพ็ชรวงษ์	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 2
7.	ดร.เพ็ญพรรณ เพ็องฟูลอย	หัวหน้าโครงการย่อย 3
8.	พระครูสถิตธรรมาลังการ,ดร.	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 3
9.	ดร.เพ็ญพรรณ เพ็องฟูลอย	หัวหน้าแผนงานวิจัย
10.	นางสาวภัทรกุล ศิลปรัตน์	ผู้ช่วยแผนงานวิจัย
12.	นางสาววิกานดา ศรีศักดิ์	ประชาชน
13.	นางสาวยุกี ยามาเน่	ประชาชน
14.	นางสาวดาวรินทร์ แก้ววิชิต	ประชาชน
15.	นางสาววิลาวัลย์ บุญสุทธิ	ประชาชน
16.	นางสาวณัฐนันท์ รังสีบุญยงค์	ประชาชน
17.	นายสมชาย ศรีเจริญ	ประชาชน
18.	นางสาวพิรุณวัลย์ บ้านพลูลวง	องค์กรภาคประชาชน
19.	นางสาวปานรดา อีสราวดี	องค์กรภาคประชาชน
20.	พระครูสุวรรณธรรมาภิรมณ์	ผู้สนใจในพื้นที่
21.	พระครูปริยัติกิตติวงศ์	ผู้สนใจในพื้นที่
22.	นายสมยศ ดวงประทีป	ตัวแทนจากชมรมโบราณคดีสมัครเล่น
23.	นายสุทิน ปัทวี	ประชาชน
24.	นายพงษ์ศักดิ์ อ่อนละมุล	ประชาชน
25.	นายอนุกุล รัชตางษ์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
26.	นายถวิล สังขะวรรณ	ประชาชน
27.	นางอนงค์ ปานน้อย	ประชาชน
28.	นายสมนึก ปทุมสูต	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
29.	นางฐิติรัตน์ กิตยานันท์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
30.	นายอำนาจ ทับพันธุ์ลักษณ์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น

กิจกรรมสัมมนา ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย
(Dvaravati : History Knowledge and The Propagation of Buddhism in Thai Society)

โครงการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

วันพุธที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2565 เวลา 13.00 – 16.00 น.

ณ ห้องประชุมอาคารจัดแสดง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ลำดับที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	หมายเหตุ
1. ผู้เชี่ยวชาญ/ผู้ทรงคุณวุฒิ		
1.	พระครูโสภณวีรานูวัตร, ผศ.ดร.	ผู้เชี่ยวชาญ
2.	ผศ.ดร.ฉันทัส เพียรธรรม	ผู้เชี่ยวชาญ
3.	ดร.อุดม สมพร	ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี/ปราชญ์ท้องถิ่น
4.	นายธนิตศักดิ์ แบ่ง บ้านพลูหลวง	ปราชญ์ท้องถิ่น
5.	ผู้ใหญ่อุดิเรก สุริยจันทร์	ปราชญ์ท้องถิ่น
6.	นางสาวสุกัญญา เรือนแก้ว	ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี
7.	อาจารย์ฉัตริน เพียรธรรม	ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี
8.	ผู้ใหญ่น้ำทิพย์ สุพจิต	ปราชญ์ท้องถิ่น
9.	นางสาวชเนตตี ยังกง	ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง
10.	นางสาวเจนจิรา วิริยะ	ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง
11.	นางวรรณพร พรหมใจรักษ์	ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์
12.	นายภาคภูมิ จิตต์โสภณ	นักอนุรักษ์เขาถ้ำเสือ
13.	นายไพบูลย์ สุภาพ	ปราชญ์ท้องถิ่น
2. ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสัมมนา		
1.	พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์,ดร.	หัวหน้าโครงการย่อย 1
2.	พระสมุห์สามารถ จตตมโล	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 1
3.	พระสมุห์ยุทธนา มาลาวีโส	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 1
4.	พระวชิรวิชัย ฐิตวิโส,ดร.	หัวหน้าโครงการย่อย 2
5.	พระครูอนุกุลกัลยาณกิจ,ดร	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 2

6.	นายเอกมงคล เพ็ชรวงษ์	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 2
7.	ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย	หัวหน้าโครงการย่อย 3
8.	พระครูสถิตธรรมาลังการ,ดร.	ผู้ร่วมวิจัยย่อย 3
9.	ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย	หัวหน้าแผนงานวิจัย
10.	นางสาวภัทรกุล ศิลปรัตน์	ผู้ช่วยแผนงานวิจัย
12.	นางสาววิกานดา ศรีศักดิ์	ประชาชน
13.	นางสาวยุกี ยามาเน่	ประชาชน
14.	นางสาวดาวรินทร์ แก้ววิชิต	ประชาชน
15.	นางสาววิลาวลัย บุญสุทธิ	ประชาชน
16.	นางสาวณัฐนันท์ รังสีบุญยงค์	ประชาชน
17.	นายสมชาย ศรีเจริญ	ประชาชน
18.	นางสาวพิรุณวัลย์ บ้านพลูหลวง	องค์กรภาคประชาชน
19.	นางสาวปานรดา อิศราวดี	องค์กรภาคประชาชน
20.	พระครูสุวรรณธรรมาภิรมณ์	ผู้สนใจในพื้นที่
21.	พระครูปริยัติกิตติวงศ์	ผู้สนใจในพื้นที่
22.	นายสมยศ ดวงประทีป	ตัวแทนจากชมรมโบราณคดีสมัครเล่น
23.	นายสุทิน ปัทวี	ประชาชน
24.	นายพงษ์ศักดิ์ อ่อนละมุล	ประชาชน
25.	นายอนุกุล รัชตางษ์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
26.	นายถวิล สังขวรรณ	ประชาชน
27.	นางอนงค์ ปานน้อย	ประชาชน
28.	นายสมนึก ปทุมสูต	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
29.	นางฐิติรัตน์ กิตียนันท์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น
30.	นายอำนาจ ทับพันธุ์ลักษณ์	ตัวแทนองค์กรการปกครองท้องถิ่น

ภาคผนวก ง
หนังสือรับรองจริยธรรมวิจัยในมนุษย์

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและใบยินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๑๑๖/๒๕๖๕

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี
(A Study the Route of Buddhism Propagation in Dvaravati Civilization)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800765004

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรี
สุวรรณภูมิ

ผู้วิจัยหลัก: ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕

(พระสุวรรณเมธาภรณ์, ผศ.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

หมายเลขใบรับรอง: ว.๑๑๖/๒๕๖๕

วันที่ให้การรับรอง: ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

วันหมดอายุใบรับรอง: ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

ประวัตินักวิจัย

ประวัตินักวิจัย
ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

ส่วนที่ ๑ ประวัติส่วนตัว

ชื่อ	ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย Dr. Penphan Fuangfooloy
เกิด	๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐
รหัสบัตรประจำตัวประชาชน	X XXXXXXX XXX XX X
ตำแหน่ง	รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ส่วนที่ ๒ วุฒิการศึกษาและการได้รับการแต่งตั้ง

วุฒิมหาบัณฑิต (จากสูงไปต่ำ)	
ปริญญาเอก พธ.ด. (ปรัชญา)	สถาบัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๕๙
ปริญญาโท บธ.ม.(การตลาดและการจัดการ)	สถาบัน มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น พ.ศ.๒๕๕๓
ปริญญาตรี ศ.บ. (เศรษฐศาสตร์การคลัง)	สถาบัน มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ.๒๕๓๘

ส่วนที่ ๓ ประสบการณ์ทำงาน

การทำงานด้านธุรกิจ	
ปี ๒๕๓๓ – ๒๕๓๗	หัวหน้าฝ่ายขายและการตลาด บริษัท นาโตโก้ (ประเทศไทย) จำกัด
ปี ๒๕๔๒ – ปัจจุบัน	กรรมการบริหาร บริษัท ตรีบุตุรวดี เพอร์ติไลท์เซอร์ แอนด์ ซายน์ จำกัด
ปี ๒๕๕๒ – ปัจจุบัน	กรรมการบริหาร บริษัท ไทย ซินเธีย คอนซัมมิท จำกัด
ปี ๒๕๕๘ – ๒๕๖๐	อาจารย์พิเศษหน่วยวิทยบริการคณะสังคมศาสตร์ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร
ปี ๒๕๖๑ - ปัจจุบัน	อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

การทำงานสายวิชาการ	
พ.ศ.๒๕๕๗ - ปัจจุบัน	
- อาจารย์ประจำหลักสูตร และรับผิดชอบการสอนในรายวิชาปริญญาตรี	
๑. วิชาตรรกศาสตร์เบื้องต้น	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๒. วิชาปรัชญาเบื้องต้น	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๓. การบริหารจัดการงบประมาณ	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

๔. มนุษย์กับการบริหารจัดการ	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๕. การจัดการเชิงกลยุทธ์	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๖. เทคนิคการศึกษาระดับอุดมศึกษา	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๗. ปรัชญาการศึกษาและการพัฒนาหลักสูตร	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๘. ศาสนาทั่วไป	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๙. เศรษฐศาสตร์ร่วมสมัย	มจร วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

- รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการวิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

ส่วนที่ ๔ ผลงานทางวิชาการ (พ.ศ.๒๕๖๑ – ปัจจุบัน)

งานวิจัย

๑. ดร.นคร จันทราช , ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย และคณะ (๒๕๕๙) “การศึกษาเชิงประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการแก้ปัญหาบริโภคนิยมของวัยรุ่น จังหวัดอุบลราชธานี” สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๒. พระมหานันทภรณ์ ปิยภาณี , ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย และคณะ (๒๕๕๙) “พุทธจริยธรรมกับแนวทางการแก้ปัญหาการอุ้มบุญในสังคมไทย” วิทยาลัยพุทธศาสนานานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๓. พระมหาพรชัย สิริวิโร,ผศ.ดร. , ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย และคณะ (๒๕๖๐) “การศึกษาวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน” บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๔. ผศ.ดร.สิปปมงคล ป้องภา, ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย และคณะ (๒๕๖๐) “ลิขบาบท ๑๕๐ ข้อในสมณวรรค ดิกนิบาตร อังคุตตรนิกาย : ศึกษาวิเคราะห์และตีความ” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๕. เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย และคณะ (๒๕๖๓) “บทบาทหน้าที่กระบวนการชุมชนสร้างสรรค์ในสังคมไทย” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

บทความวิชาการ

๑. บทความวิชาการ เรื่อง ความเสมอภาคทางเพศในทัศนะของมิเชล ฟูโกต์ : เพศวิถี (Michel Foucault 's Gender Equality Concept : Transgender)

ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๑

แหล่งที่ตีพิมพ์ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี จังหวัดนครปฐม

- ชื่อวารสาร การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๑
๒. บทความวิชาการ เรื่อง The Roles of Sangha Administrators : Operational to Thailand ๔.๐
ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๑
แหล่งที่ตีพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร
ชื่อวารสาร วารสารศิลปากรปริทรรศน์
๓. บทความวิชาการ เรื่อง คนไม่มีชน คนไม่มีการศึกษา ไปสู่จุดสูงสุดไม่ได้
ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๑
แหล่งที่ตีพิมพ์ รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๒ วิทยาลัยสงฆ์นครน่านเฉลิมพระ
เกียรติ จังหวัดน่าน
ชื่อวารสาร การวิจัยและนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาจิตใจและสังคมอย่างยั่งยืนในยุค Thailand ๔.๐
๔. บทความวิชาการ เรื่อง Buddhist Ethics and Surrogate Problem in the Present Thai
Society.
ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๒
แหล่งที่ตีพิมพ์ SOSHUM Jurnal Sosial dan Humaniora Volume ๙, Number ๑, ๒๐๑๙
p-ISSN. ๒๐๘๘-๒๒๖๒ e-ISSN. ๒๕๘๐-๕๖๒๒ ประเทศอินโดนีเซีย
ชื่อวารสาร Journal of Social Sciences and Humanities
๕. บทความวิชาการ เรื่อง การศึกษาสร้างคน คนสร้างประเทศชาติ (Education makes man ; man
makes nation)
ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๓
แหล่งที่ตีพิมพ์ มจร วิทยาเขต สุรินทร์
ชื่อวารสาร การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาจุฬาฯ สุรินทร์ ครั้งที่ ๑
เรื่อง “พุทธบูรณาการ อารยธรรมอันมั่งคั่งแห่งการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน”
๕. บทความวิจัย เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์อัตลักษณ์การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว
อย่างยั่งยืน จังหวัดแม่ฮ่องสอน (A Critical Study of the Cultural Tourism Identity for
Sustainable Tourism in Mae Hong Son Province)
ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๓
แหล่งที่ตีพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ศาลายา จังหวัดนครปฐม
ชื่อวารสาร วารสารพุทธมณฑล ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ หน้า ๑-๑๔.
๖. บทความวิจัย เรื่อง บทบาทหน้าที่ของชุมชนต่อกระบวนการพัฒนาชุมชนสร้างสรรค์
ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๔
แหล่งที่ตีพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย พระนครศรีอยุธยา
รายงานรวมบทความวิจัยและบทความวิชาการจากการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๑๒
วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๖๔ หน้า ๓๓๐ - ๓๔๒.

ประวัตินักวิจัย
พระครูสถิตธรรมมาลังการ, ดร.

ส่วนที่ ๑ ประวัติส่วนตัว

ชื่อ	พระครูสถิตธรรมมาลังการ,ดร. (เที่ยงสอ้าง) Phrakhrusathitdhammalangkan (Thiangsang)
เกิด	๓ ธันวาคม ๒๕๐๘
รหัสบัตรประจำตัวประชาชน	x xxxxxx xxx xx x
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ส่วนที่ ๒ วุฒิการศึกษาและการได้รับการแต่งตั้ง

วุฒิการศึกษา (จากสูงไปต่ำ)	
ปริญญาโท พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) สถาบัน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๖๐
ปริญญาโท พธ.ม. (วิปัสสนาภาวนา) สถาบัน	วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒
ปริญญาตรี พธ.บ.(พระพุทธศาสนา) สถาบัน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๔๙

ส่วนที่ ๓ ประสบการณ์ทำงาน

การทำงานด้านธุรกิจ	
ปี ๒๕๓๗ – ปัจจุบัน	เจ้าอาวาสวัดประดับ อำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
ปี ๒๕๕๓ – ๒๕๖๑	อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตร์ ห้องเรียนวัดพิบูลทอง
ปี ๒๕๕๗ – ปัจจุบัน	เจ้าคณะตำบลบางระจัน อำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
ปี ๒๕๖๓ - ปัจจุบัน	อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

ส่วนที่ ๔ ผลงานทางวิชาการ (พ.ศ.๒๕๖๓ – ปัจจุบัน)

บทความวิชาการ	
๑.บทความวิชาการ เรื่อง ภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในยุคไทยแลนด์ ๔.๐ ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๔	

แหล่งที่ตีพิมพ์ วารสารการสอนสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีที่ ๐๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๔)

๒. บทความเรื่อง การดำเนินชีวิตแบบ New normal ตามหลักพุทธธรรมในยุคโควิด ๑๙
ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๔

แหล่งที่ตีพิมพ์ ใน วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University

ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม - ธันวาคม ๒๕๖๔ ISSN (Print) ๐๘๕๘-๘๓๒๕

ISSN (Online) ๒๖๕๑-๒๑๙X (ผู้ทรงกำลังพิจารณาบทความ)

ประวัตินักวิจัย

*****

พระปลัดสมพร กิตติโสภโณ, ดร. (โพธิ์สุวรรณ)

ชื่อ พระปลัดสมพร กิตติโสภโณ, ดร. (โพธิ์สุวรรณ)

PhrapaladSomporn Kittisobhano, Dr.

เกิด

รหัสบัตรประจำตัวประชาชน X XXXXXX XXX XX X

ตำแหน่ง อาจารย์พิเศษ วิทยาลัยสงฆ์สุวรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วุฒิการศึกษา

คุณวุฒิ (สาขาวิชา)	ชื่อสถานศึกษา	ปีที่สำเร็จ
พธ.ด. (พุทธบริหารการศึกษา)	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	๒๕๖๐
ศศ.ม. (การบริหารการศึกษา)	มหาวิทยาลัยทองสุข	๒๕๕๖
พธ.บ. (พระพุทธศาสนา)	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	๒๕๕๕

ภาระงานในความรับผิดชอบ (ภายใน ๓ ปีย้อนหลัง)

๕.๑ ประสบการณ์ในการสอนระดับปริญญาตรี

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑	พระไตรปิฎกศึกษา	วิทยาลัยสงฆ์สุวรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๒	พระสูตรตันตปิฎก	วิทยาลัยสงฆ์สุวรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๓	พุทธวิธีการสอน	วิทยาลัยสงฆ์สุวรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
๔	พระอภิธรรมปิฎก	วิทยาลัยสงฆ์สุวรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

๕.๒ ประสบการณ์ในการสอนระดับปริญญาโท

๕.๓ ประสบการณ์สอนในระดับปริญญาเอก

-----

๖. ผลงานทางวิชาการ (งานวิจัย/บทความวิชาการ/หนังสือ/ตำรา)

๖.๑ งานวิจัย

๖.๒ บทความวิชาการ

พระปลัดสมพร กิตติโสภโณ, ดร. (เขียนร่วม). (๒๕๖๑), *The Roles of Sangha Administrators : Operational to Thailand ๔.๐* แหล่งที่ตีพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร วารสารศิลปกรปริทรรศน์

พระปลัดสมพร กิตติโสภโณ, ดร. (เขียนร่วม). (๒๕๖๕), *นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชน* แหล่งที่ตีพิมพ์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา วารสาร รายงานการประชุมวิชาการการวิจัยและนวัตกรรมสร้างสรรค์ ครั้งที่ ๘ ภายใต้หัวข้อ ...สู่วิจัยรับใช้สังคม ขับเคลื่อนโมเดลเศรษฐกิจใหม่ BCG ด้วยนวัตกรรมอย่างยั่งยืน

๖.๓ หนังสือ/ตำรา

ประวัตินักวิจัย

พระปลัด เขตขันท์ อีสโร (คนงานดี)

ส่วนที่ ๑ ประวัติส่วนตัว

ชื่อ	พระปลัด เขตขันท์ อีสโร (คนงานดี) Phrapalad khetkhan issaro (khongandee)
เกิด	๒๒ มกราคม ๒๕๒๗
รหัสบัตรประจำตัวประชาชน	
ตำแหน่ง	เจ้าคณะตำบลศาลาขาว เจ้าอาวาสวัดการ้อง

ส่วนที่ ๒ วุฒิการศึกษาและการได้รับแต่งตั้ง

วุฒิมการศีกษา (จากสูงไปต่ำ)	
ปริญญาเอก	กำลังศีกษา ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (คด.) สาขาวิชาการสอนสังคมศีกษา สถาบัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปริญญาโท	พธ.ม.(รัฐประศาสนศาสตร์) สถาบัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๙
ปริญญาตรี	พธ.บ.(การจัดการเชิงพุทธ) สถาบัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๘

ส่วนที่ ๓ ประสบการณ์ทำงาน

งานปกครองคณะสงฆ์และงานการศึกษา	
ปี ๒๕๕๒-ปัจจุบัน	ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
ปี ๒๕๕๓-๒๕๕๕	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดกุ่มโคก
ปี ๒๕๕๔-ปัจจุบัน	ครูสอนปริยัติธรรม แผนกธรรม
ปี ๒๕๕๕-ปัจจุบัน	เจ้าอาวาสวัดการ้อง

ปี ๒๕๖๑-ปัจจุบัน	อาจารย์พิเศษวิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ
ปี ๒๕๖๓-๒๕๖๕	พระวินยาธิการ
ปี ๒๕๖๕-ปัจจุบัน	เจ้าคณะตำบลศาลาขาว
การทำงานสายวิชาการ	
พ.ศ.๒๕๖๑-ปัจจุบัน	
อาจารย์พิเศษและรับผิดชอบการสอนในรายวิชาปริญญาตรี	
๑.วิชาพระวินัยปิฎก	มจร.วิทยาลัยสุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ
๒.วิชาพระไตรปิฎกศึกษา	มจร.วิทยาลัยสุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ
๓.วิชาเทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา	มจร.วิทยาลัยสุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ
๔.วิชาธรรมประยุกต์	มจร.วิทยาลัยสุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ
๕.วิชาธรรมนิเทศ	มจร.วิทยาลัยสุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ
-คณะกรรมการฝ่ายจัดทำข้อสอบ รายวิชา พระไตรปิฎกศึกษา	

ส่วนที่ ๔ ผลงานทางวิชาการ (พ.ศ.๒๕๖๓-ปัจจุบัน)

บทความวิชาการ	
๑.	บทความวิชาการ เรื่อง กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มและช่องทางการตลาดโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ปีที่ตีพิมพ์ ๒๕๖๔ วารสารการสอนสังคมศึกษา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน) ปี ๒๕๖๔ หน้า ๑๑ - ๒๕
๒.	บทความวิชาการ เรื่อง สารานุกรมกับการบริหารยุค New Normal การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ “พุทธนวัตกรรมเพื่อส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน” คณะสังคมศาสตร์ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๖